

Economisch Tijdschrift

December 2009

© Nationale Bank van België

Alle rechten voorbehouden.
De gehele of gedeeltelijke vermenigvuldiging van deze publicatie
voor educatieve en niet-commerciële doeleinden is toegestaan met
bronvermelding.

ISSN 1371-1229

Inhoud

ECONOMISCHE PROJECTIES VOOR BELGIË – NAJAAR 2009	7
DE HERVORMINGEN VAN DE PENSIOENSTELSELS IN DE LANDEN VAN DE EU15	21
METHODOLOGIE OF PRIJSZETTING: WAT VERKLAART DE GROTERE VOLATILITEIT VAN DE CONSUMPTIEPRIJZEN VOOR GAS EN ELEKTRICITEIT IN BELGIË ?	49
VERLOOP VAN DE RESULTATEN EN VAN DE FINANCIËLE STRUCTUUR VAN DE ONDERNEMINGEN IN 2008	61
DE SOCIALE BALANS 2008	85
SUMMARIES OF ARTICLES	137
ABSTRACT	141
CONVENTIONELE TEKENS	145
LIJST VAN AFKORTINGN	147

Economische projecties voor België – Najaar 2009

Inleiding

Nadat de wereldeconomie de zwaarste recessie sedert meer dan zestig jaar had ondergaan, namen de tekenen van herstel in de loop van 2009 toe. Het vertrouwen van ondernemingen en consumenten herstelde zich duidelijk vanaf het voorjaar, terwijl de industriële productie en de internationale handel – de twee grootheden die rond de jaarwisseling 2008-2009 het sterkst waren teruggelopen – zich in de voornaamste economische zones stabiliseerden of er licht op vooruitgingen.

Die kentering in de bedrijvigheid deed zich ietwat vroeger voor dan verwacht. Ze werd zowel door economisch-beleidsmaatregelen als door meer technische factoren veroorzaakt. Terwijl de financiële crisis de conjunctuurvertraging sterk in de hand had gewerkt, bedaarde de vrees voor een ineenstorting van het financiële stelsel in de loop van 2009, als gevolg van het doortastende en massale ingrijpen van de monetaire autoriteiten en de regeringen. Die angst maakte geleidelijk plaats voor een hernieuwde risicoappetijt van de beleggers. De centrale banken hielden hun leidende tarieven tevens op een zeer laag peil, gelet op de uitermate zwakke inflatoire druk. Ook de budgettaire herstelplannen die de meeste geavanceerde economieën, maar ook de opkomende landen ten uitvoer legden, gaven de economie een belangrijke impuls. Bovendien lijkt er een einde te komen aan de algemene voorraadintering die er, na de verscherping van de financiële crisis, op wees dat de ondernemingen, net als de financiële instellingen, op zoek waren naar liquiditeiten.

Zo wordt er momenteel van uitgegaan dat het bbp vanaf het derde kwartaal van 2009 wellicht opnieuw een algemene groei heeft vertoond, terwijl zes maanden geleden nog werd verondersteld dat het herstel pas in

de loop van volgend jaar zou inzetten. Niettemin rijzen er nog ernstige twijfels over de duurzaamheid van de opleving na de komende twee kwartalen, aangezien de economisch-beleidsimpulsen minder krachtig zouden worden en de voorraadbewegingen van nature slechts tijdelijke bijdragen leveren tot de groei. In de geavanceerde economieën, en met name in Europa, moeten de ondernemingen en de particulieren zich daarentegen nog aanpassen aan de sterke daling van de bedrijvigheid en de inkomens. Die aanpassingen zouden nog geruime tijd de investeringen, de werkgelegenheid en de particuliere consumptie drukken.

In dit klimaat, dat gunstiger is dan in het voorjaar, maar nog zeer onzeker blijft, werden de macro-economische projecties voor 2009 en 2010, die in het kader van de halfjaarlijkse denkoefening van het Eurosysteem worden opgemaakt, herzien. De resultaten daarvan voor het eurogebied als geheel verschijnen in het ECB Maandbericht van december 2009; ze wijzen erop dat, bij een laag blijvende inflatie, het bbp in 2010 zou stijgen, zij het in een gematigd tempo, na een scherpe daling ten belope van 4 pct. dit jaar.

In België nam het bbp, volgens de flash raming van het INR, in het derde kwartaal van 2009 met 0,5 pct. toe, na een gecumuleerde daling met meer dan 4 pct. tijdens de twaalf voorgaande maanden. Dit resultaat bevestigt de verwachte verbetering van de vooruitzichten op korte termijn en, derhalve, de opwaartse herziening van de groei prognoses ten opzichte van de in juni jongstleden gepubliceerde resultaten⁽¹⁾. Die herziening staat in contrast met de opeenvolgende zeer snelle en omvangrijke

(1) De vorige versie van de economische projecties voor 2009 en 2010 werd uitvoeriger toegelicht in het voorjaar, meer bepaald in het Economisch Tijdschrift van de Bank van juni 2009.

neerwaartse bijstellingen gedurende het afgelopen jaar. Daartegenover maken de huidige projecties nog steeds gewag van een – tegen de achtergrond van een persistent lage inflatie – merkbare stijging van de werkloosheid en een omvangrijk tekort op de overheidsbegroting.

De resultaten die in dit artikel summier worden toege- licht, houden rekening met de op 20 november 2009 beschikbare gegevens. Ze werden opgesteld op basis van gemeenschappelijke hypothesen voor het Eurosysteem, waarvan de voornaamste worden beschreven in het kader- artikel van het eerste deel. Gewoontegetrouw houden die projecties, wat de overheidsfinanciën betreft, enkel rekening met de formeel door de overheid goedgekeurde en voldoende gepreciseerde maatregelen, onder meer in het kader van de federale begroting voor 2010-2011 en de begrotingen van de gewesten en gemeenschappen voor 2010.

1. Internationale omgeving en hypothesen

Het internationale goederenverkeer, dat onder meer werd verlamd door de forse verscherping van de financiële crisis, slonk eind 2008 en begin 2009 met bijna 20 pct., waardoor het de geavanceerde economieën en de meeste opkomende economieën zeer snel meesleepte in een erg diepe algemene recessie. In het tweede kwartaal van 2009 liep het in reële termen uitgedrukte bbp van de Verenigde Staten terug met –3,8 pct. ten opzichte van de overeenstemmende periode van het voorgaande jaar. De daling van het reële bbp bedroeg –4,8 pct. in het euro- gebied, –5,5 pct. in het Verenigd Koninkrijk en –8,4 pct., tijdens het eerste kwartaal, in Japan. Hoewel de meeste economieën dus zwaar werden getroffen, verschilt de activiteitsverzwakking qua omvang van het ene land tot het andere, naargelang het gewicht van de buitenlandse handel – het voornaamste kanaal voor de verspreiding van de recessie –, de blootstelling aan de financiële sector en het uiteenspatten van een eventuele vastgoedzeepbel.

Vanaf de tweede helft van het jaar begonnen de onge- kende maatregelen die aan weerszijden van de Atlantische Oceaan werden genomen om een ineenstorting van het financiële stelsel te voorkomen, en het sterk accom- moderend monetair en begrotingsbeleid van de meeste economieën evenwel effect te sorteren.

Enerzijds zwakten de financiële spanningen geleidelijk af onder de gezamenlijke invloed van de overheidsgarantiesys- temen en de kapitaalinjecties ten behoeve van de financiële instellingen, alsook van de ruime liquiditeitsverstrekking door de centrale banken. Op de geldmarkten verkleinde het

verschil tussen de rente op niet-gewaarborgde interbancaire deposito's en die op risicoloze beleggingen – dat in oktober 2008 een piek had bereikt – tot een peil vergelijkbaar met het renteververschil vóór het faillissement van Lehman Brothers. Een soortgelijke daling van de *spreads* werd opgetekend voor de bedrijfs- of staatsobligaties, zodat de beleggers opnieuw riskantere beleggingen in overweging begonnen te nemen, na hun koortsachtige zoektocht naar veiligheid en liquiditeit in volle financiële crisis. Op de voornaamste beur- zen zetten ook de aandelenkoersen opnieuw een stijging in. Dankzij een toename met ongeveer 50 pct. ten opzichte van hun in maart 2009 bereikte dieptepunt, maakten ze 30 tot 50 pct. van de tijdens de crisis geleden verliezen goed.

Anderzijds herstelde het ondernemersvertrouwen, soms in aanzienlijke mate, toen bleek dat de snelle daling van de bedrijvigheid een halt werd toegeroepen omdat de centrale banken hun leidende tarieven sinds het begin van het jaar op een zeer laag peil handhaafden en de overheid massale impulsen gaf. Ze deed dit op verschillende manie- ren in de Verenigde Staten en Europa, onder meer door de overheidsinvesteringen te versnellen, de belastingen te verlagen, of nog, door de particuliere investeringen of de aankoop van wegvoertuigen te ondersteunen; deze laatste bedrijfstak werd namelijk bijzonder sterk door de recessie getroffen. Ook de opkomende landen namen belangrijke maatregelen; meer bepaald China verhoogde zijn infrastructuuruitgaven.

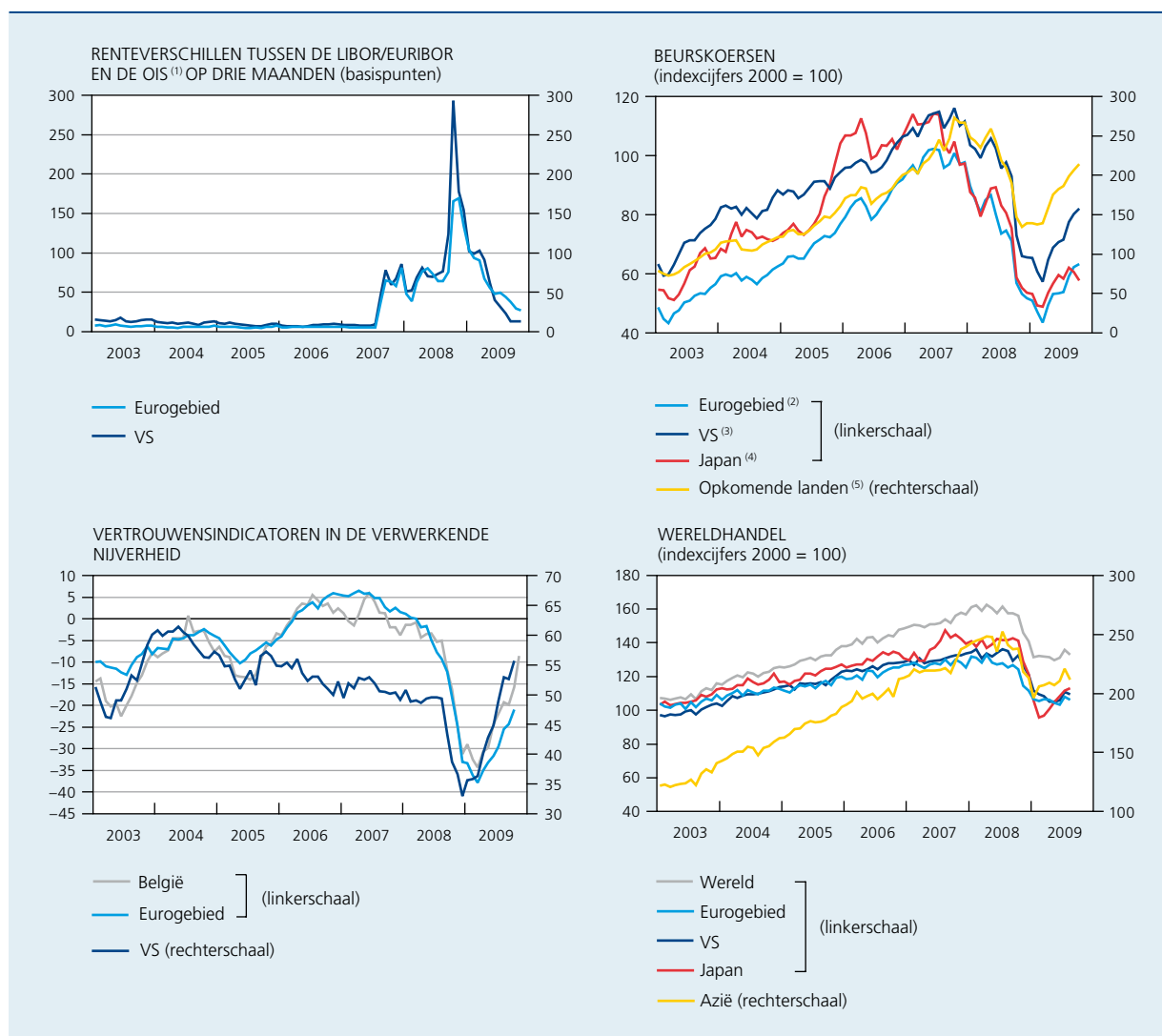
Mede dankzij de vraag van de overheid kon de sinds eind 2008 opgetekende voorraadintering tot staan worden gebracht. Dit droeg bij tot de opleving van de interna- tionale handel, vooral onder de impuls van China en de andere Aziatische landen; het herstel blijft echter schuch- ter, gelet op de belangrijke vertraging die eraan vooraf- ging. Samen met die eerste tekenen van een aantrek- kende vraag namen ook de noteringen voor grondstoffen op de internationale markten vanaf het voorjaar van 2009 toe. Zo liep de prijs van een vat ruwe aardolie van het Brent-type, die was gedaald van een maximum van \$145 in juli 2008 tot ongeveer \$40 in december, medio novem- ber 2009 weer op tot ongeveer \$80.

Al met al werd het verloop van de bedrijvigheid in 2009 nog overwegend beïnvloed door de zware reces- sie van eind 2008 en begin 2009. Gemiddeld per jaar zou het mondiale bbp, volgens de herfstprognoses van de EC, naar volume met 1,2 pct. afnemen, wat de eerste algemene inkrimping van de bedrijvigheid sinds de Tweede Wereldoorlog zou zijn. Van de grote econo- mische zones zou het bbp gedaald zijn met 2,5 pct. in de Verenigde Staten, 5,9 pct. in Japan en 4,1 pct. in de Europese Unie als geheel; enkel China en India wisten een positieve groei te handhaven.

De verbetering van de omgeving tijdens de tweede helft van 2009 zou de wereldeconomie een gunstiger positie voor 2010 bezorgen, zodat bij de vooruitzichten wordt uitgegaan van een bbp-groei die in de meeste zones opnieuw positief is. Deze groei zou echter beperkt blijven, aangezien de factoren die ten grondslag liggen aan de momenteel ontluikende opleving, slechts tijdelijke effecten uitoefenen die spoedig zouden wegebben, terwijl de elementen die hun rol zouden moeten overnemen door het herstel duurzaam aan te wakkeren, nog kwetsbaar zijn. Aldus lijkt een groot deel van het productievermogen

nog overmatig te zijn, wat een directe rem zet op de bedrijfsinvesteringen en, via de verwachte verdere stijging van de werkloosheid, op de particuliere consumptie. Tegen die achtergrond zou de wereldhandel, na een gemiddelde inkrimping met bijna 13 pct. in 2009, met slechts iets meer dan 3 pct. groeien, een toename die fors achterblijft bij de groei van vóór de crisis. De inflatoire druk zou in die context wel beperkt blijven.

GRAFIEK 1 ONTWIKKELINGEN OP DE FINANCIËLE MARKTEN, ONDERNEMERSVERTROUWEN EN INTERNATIONALE HANDEL
(maandgemiddelden)

Bronnen : Bloomberg, CPB, HWWI, Thomson Reuters Datastream.

- (1) Vaste rente betaald door de tegenpartij in een renteswap die de daggeldrente ontvangt voor een periode van drie maanden (Eonia voor het eurogebied, *effective federal funds rate* voor de Verenigde Staten).
- (2) Dow Jones Euro Stoxx Broad index.
- (3) Wilshire 5000 index.
- (4) Topix index.
- (5) MSCI Emerging Market index.

TABEL 1 PROJECTIES VOOR DE VOORNAAMSTE ECONOMISCHE ZONES

(veranderingspercentages t.o.v. het voorgaande jaar, tenzij anders vermeld)

	2008	2009	2010
	Realisaties	Projecties	
Bbp naar volume			
Wereld	3,1	-1,2	3,1
waarvan:			
Verenigde Staten	0,4	-2,5	2,2
Japan	-0,7	-5,9	1,1
Europese Unie	0,8	-4,1	0,7
China	9,7	8,7	9,6
India	6,7	5,7	6,4
Rusland	5,6	-7,2	2,3
Brazilië	5,1	-0,4	4,2
<i>p.m. Mondiale invoer</i>	3,4	-12,9	3,2
Inflatie⁽¹⁾			
Verenigde Staten	3,8	-0,5	0,8
Japan	1,4	-1,2	-0,4
Europese Unie	3,7	1,0	1,3
Werkloosheidsgraad⁽²⁾			
Verenigde Staten	5,8	9,2	10,1
Japan	4,0	5,8	6,3
Europese Unie	7,0	9,1	10,3

Bron: EC (herfstprognoses, november 2009).

(1) Indexcijfer van de consumptieprijzen.

(2) Procenten van de beroepsbevolking.

Met een volumegroei van 0,4 pct. knoopte ook het eurogebied in het derde kwartaal van 2009 opnieuw aan bij een positieve bbp-groei, na vijf kwartalen van achteruitgang. Net als in de andere geavanceerde economieën berust die kentering, behalve op de stevige groei van de buitenlandse vraag, onder meer vanuit Azië, grotendeels op het effect van de door de regeringen getroffen steunmaatregelen en op de conjuncturele ontwikkeling van de voorraadwijzigingen. De ommekeer kwam vroeger dan verwacht, zodat er in de bijgewerkte projecties van het Eurosysteem wordt van uitgegaan dat het bbp voor 2009 als geheel minder sterk zal vertragen dan wat werd verondersteld in de analyse van juni jongstleden en zelfs in de tussentijdse analyse van de ECB, waarvan de resultaten begin september zijn bekendgemaakt. Volgens de nieuwe projecties zou het bbp van het eurogebied als geheel in 2009 met -4,1 pct. à -3,9 pct. afnemen. De betere groeivoorzichten voor het einde van het jaar geven ook aanleiding tot een opwaartse herziening van de voor 2010 verwachte groei. Deze laatste zou evenwel aan de lage kant blijven, namelijk tussen 0,1 en 1,5 pct.

Het herstel verloopt nogal aarzelend door de bescheiden toename van zowel de reeds vermelde buitenlandse vraag als de binnenlandse vraag. Vooral de bedrijfsinvesteringen zouden in 2010 nog afnemen, wegens de zwakke bezettingsgraad van het productievermogen en de lagere rentabiliteit. De verdere aanpassingen op de vastgoedmarkten in verschillende landen van het eurogebied zouden tevens tot een inkrimping van de investeringen in woongebouwen leiden. De stijging van de particuliere consumptie zou dan weer worden afgeremd door de verwachte verslechtering op de arbeidsmarkt. Hoewel in sommige landen de impact van de recessie op de werkgelegenheid

TABEL 2 PROJECTIES VAN HET EUROSISTEEM

(veranderingspercentages t.o.v. het voorgaande jaar)

	Eurogebied			<i>p.m. België</i>		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Inflatie (HICP)	3,3	0,3 / 0,3	0,9 / 1,7	4,5	0,0	1,6
Bbp naar volume	0,5	-4,1 / -3,9	0,1 / 1,5	0,8	-3,1	1,0
waarvan:						
Particuliere consumptie	0,4	-1,2 / -1,0	-0,2 / 0,8	1,0	-1,6	0,8
Overheidsconsumptie	2,0	2,2 / 3,0	0,5 / 1,7	3,3	2,2	1,1
Investeringen	-0,6	-11,3 / -10,5	-3,1 / -0,1	3,8	-4,1	-1,3
Uitvoer	0,8	-14,5 / -12,5	0,6 / 5,6	1,4	-12,1	3,0
Invoer	0,9	-12,6 / -11,0	0,4 / 4,6	2,7	-11,5	2,7

Bronnen: ECB, NBB.

aanvankelijk kon worden getemperd door de uitbreiding van bepaalde maatregelen ter vermindering van de arbeidsduur in de ondernemingen, zou de aanpassing in 2010 immers voortduren, wat tot uiting zou komen in een supplementaire stijging van de werkloosheid.

De totale inflatie, afgemeten aan de consumptieprijzen, is in het eurogebied sedert juni 2009 negatief als gevolg van belangrijke basiseffecten die samenhangen met de scherpe daling van de grondstoffenprijzen ten opzichte

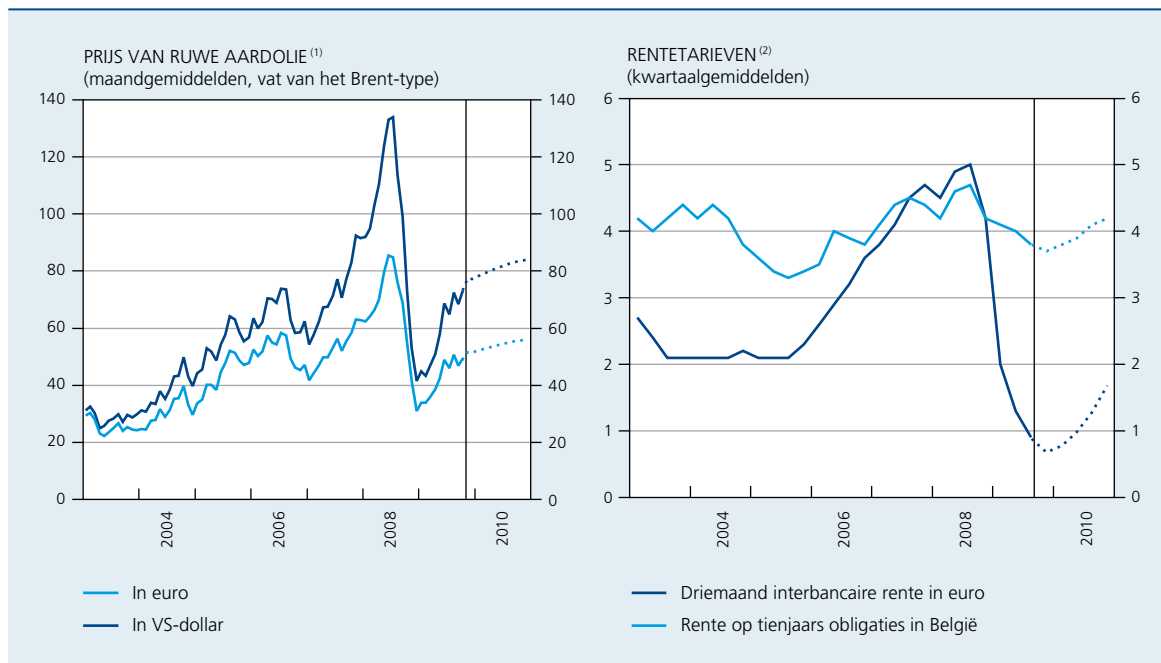
van het voorgaande jaar. Aangezien die effecten snel wegebben en integendeel een ommekeer vertonen als gevolg van de recente olieprijsstijging op de internationale markten, zou de inflatie opnieuw positief worden vanaf het einde van het jaar en gedurende heel 2010. Ze zou echter laag blijven, gelet op de aanhoudend zwakke vraag en de verslechtering op de arbeidsmarkt. Volgens de nieuwe projecties van het Eurosysteem zou ze in 2010 tussen 0,9 en 1,7 pct. liggen, nadat ze in 2009 gemiddeld ongeveer 0,3 pct. bedroeg.

Kader – Hypothesen van het Eurosysteem

De economische projecties van het Eurosysteem voor het eurogebied, en die welke de Bank dienovereenkomstig voor België maakt, zijn opgesteld op basis van de volgende technische hypothesen:

- de in aanmerking genomen rentetarieven berusten op de marktverwachtingen. De jaarlijkse gemiddelde rente op driemaands interbancaire deposito's zou teruglopen van 4,6 pct. in 2008 tot 1,2 pct. in 2009 en in 2010. De rente op tienjaars obligaties van de Belgische Staat zou uitkomen op 4,4 pct. in 2008, 3,9 pct. in 2009 en 4 pct. in 2010. Zoals eerder opgemerkt, zouden de *spreads* tussen die referentietarieven en de tarieven voor de ondernemingen en de huishoudens, die tijdens de financiële crisis veel waren vergroot, over het algemeen zijn teruggelopen tot ongeveer hetzelfde niveau als voorheen;

HYPOTHESEN MET BETREKKING TOT HET VERLOOP VAN DE OLIEPRIJS EN DE RENTETARIEVEN

Bron: ECB.

(1) Werkelijk verloop tot en met oktober 2009, hypothese vanaf november 2009.

(2) Werkelijk verloop tot en met het derde kwartaal van 2009, hypothese vanaf het vierde kwartaal van 2009.

- de bilaterale wisselkoersen van de euro worden constant gehouden op hun waarde van medio november 2009, namelijk voor de Amerikaanse munt \$1,49 per euro. Deze waarde ligt bijna 7 pct. hoger dan de gemiddelde koers van 2009;
- overeenkomstig het in de termijncontracten weerspiegelde verloop van de impliciete prijzen, zou een vat Brent op de internationale markten in 2009 gemiddeld \$62 en in 2010 gemiddeld \$81,4 kosten, tegen \$97,7 in 2008;
- de voor België relevante uitvoermarkten – gemeten als de gewogen som van de invoer van de handelspartners, inclusief die van het eurogebied – zouden in 2010 met slechts 3,6 pct. groeien, na een inkrimping met meer dan 11 pct. in 2009. Tegen die achtergrond en rekening houdend met de appreciatie van de euro, zouden de prijzen van de concurrenten bij de uitvoer met 3,7 pct. dalen in 2009 en nog met 0,6 pct. in 2010;
- zoals dat overeenkomstig de conventies van het Eurosysteem gebruikelijk is, wordt bij de berekening van de resultaten van de overheidsfinanciën rekening gehouden met de macro-economische omgeving en met de reeds aangekondigde en voldoende gepreciseerde begrotingsmaatregelen.

HYPOTHESEN BIJ DE PROJECTIES VAN HET EUROSISTEEM

	2008	2009	2010
	(jaargemiddelden)		
Driemaands interbancaire rente in euro	4,6	1,2	1,2
Rente op tienjaars obligaties in België	4,4	3,9	4,0
Wisselkoers van de euro t.o.v. de VS-dollar	1,47	1,39	1,49
Aardolieprijs (VS-dollar per vat)	97,7	62,2	81,4
	(veranderingspercentages)		
Voor België relevante uitvoermarkten	2,1	-10,9	3,6
Prijzen van de concurrenten bij de uitvoer	2,4	-3,7	-0,6

Bron: ECB.

2. Activiteit, werkgelegenheid en vraag

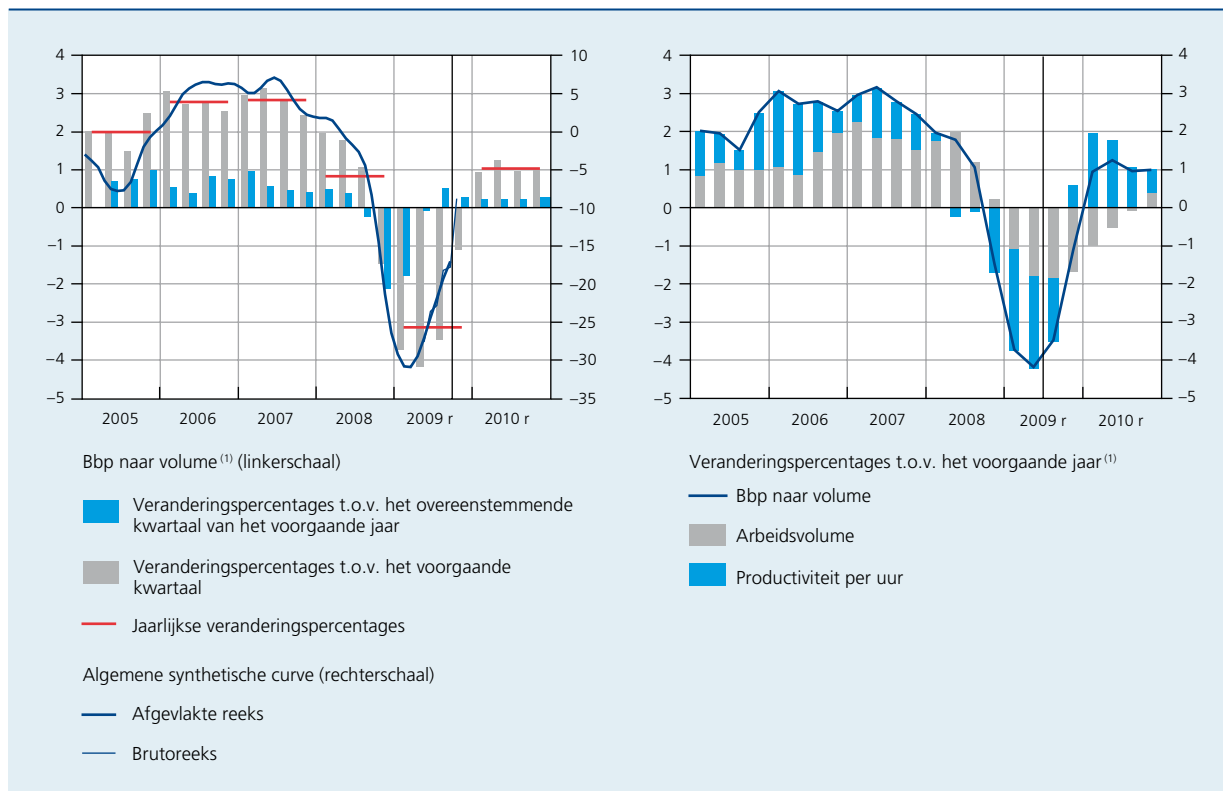
Volgens de flash raming van het INR zou het Belgische bbp, na vier opeenvolgende kwartalen van daling, tijdens het derde kwartaal van 2009 met 0,5 pct. zijn toegenomen. Samen met het eurogebied heeft de Belgische economie dus de recessie achter zich gelaten en, net zoals in het eurogebied, waren de effecten ervan het sterkst voelbaar eind 2008 en begin 2009. Dit parallelle verloop is een direct gevolg van de zeer nauwe banden met de partners uit het eurogebied, vooral met de buurlanden, zowel op het vlak van productie en handelsverkeer als op dat van financiële relaties, aangezien deze elementen in de crisis een cruciale rol hebben gespeeld. Hoewel de totale bbp-daling – met 4,2 pct. tussen het hoogtepunt in het tweede kwartaal van 2008 en het dieptepunt een

jaar later – ook in België ongekend was, bleef ze geringer dan de scherpe achteruitgang met 5,1 pct. die tussen het eerste kwartaal van 2008 en medio 2009 in het eurogebied werd opgetekend.

Het herstel van de conjunctuurindicatoren in België doet vermoeden dat de economie eind 2009 en in 2010 zou blijven groeien. Net als in het eurogebied, zou het groeitempo volgend jaar echter relatief zwak blijven, gelet op het uitblijven van een krachtig herstel van de buitenlandse vraag en rekening houdend met de verwachte zwakte van de investeringen en de particuliere consumptie tegen de achtergrond van een verslechtering van de situatie op de arbeidsmarkt. Gemiddeld over het jaar beschouwd, zou het bbp in totaal met 3,1 pct. teruglopen in 2009 en met 1 pct. toenemen in 2010.

GRAFIEK 2 VERLOOP VAN HET BBP EN VAN HET ARBEIDSVOLUME

(seizoengezuiverde gegevens)

Bronnen : INR, NBB.

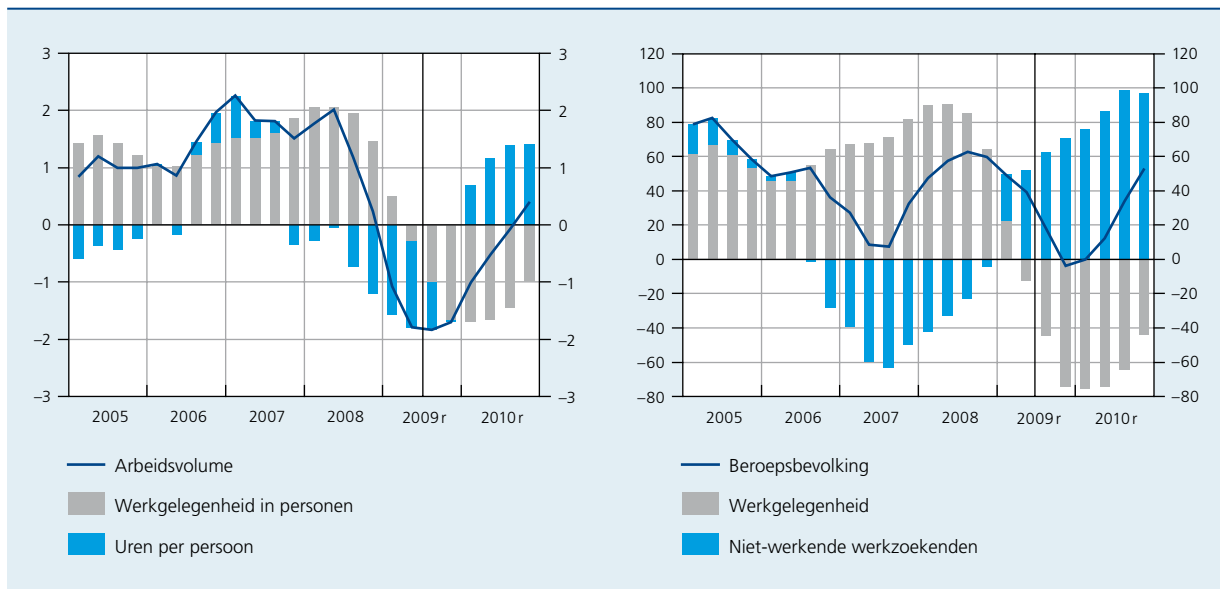
(1) Voor kalenderinvloeden gezuiverde gegevens.

Hoewel de arbeidsmarkt in eerste instantie relatief goed stand heeft weten te houden, in de zin dat het banenverlies beperkt is gebleven in verhouding tot de ernst van de recessie, heeft die situatie deels te maken met ontwikkelingen die in de toekomst zullen omslaan. Zo is het ingezette arbeidsvolume in de ondernemingen, ondanks het grootschalige beroep op stelsels die een flexibele inzet van arbeidskrachten mogelijk maken, eind 2008 en begin dit jaar minder sterk teruggelopen dan de productie, een schok die aanleiding heeft gegeven tot een zeer groot verlies aan arbeidsproductiviteit per uur. Tijdens de eerste helft van het jaar nam de arbeidsproductiviteit in het geheel van de economie met 2,5 pct. af ten opzichte van de overeenstemmende periode vorig jaar, wat de rentabiliteit van de ondernemingen drukte. Het arbeidsvolume volgde echter snel en bleef in de loop van 2009 duidelijk negatief. In 2010 zouden de ondernemingen hun productiviteit geleidelijk verder herstellen, tegen de achtergrond van een beperkte opleving van de bedrijvigheid, zodat de jaar-op-jaar verandering van het arbeidsvolume pas aan het einde van het jaar opnieuw positief zou worden.

Daarnaast heeft ook de ruime toepassing van tijdelijke werkloosheid voor arbeiders – waarbij de gemiddelde arbeidsduur per werkende in de eerste helft van 2009 met 1,5 pct. inkromp – het banenverlies mee beperkt gehouden, aangezien de ondernemingen dankzij dit stelsel het arbeidsvolume kunnen aanpassen zonder werknemers te moeten ontslaan. Net als in andere Europese landen, bevatte het herstelplan in 2009 extra maatregelen in dezelfde zin, zoals de mogelijkheid om onder bepaalde voorwaarden de uitvoering van de arbeidsovereenkomst voor bedienden op te schorten of de aanmoediging van arbeidsduurvermindering. Volgens de beschikbare gegevens waren op het ogenblik van afsluiting van de projecties nog maar weinig werknemers bij een dergelijke regeling betrokken. Niettemin zullen in 2010, ondanks de aantrekkelijke bedrijvigheid, wellicht verder banen verloren gaan als gevolg van de verwachte daling van het beroep op deze verschillende flexibiliteitssystemen.

Kortom, terwijl het bbp in 2010 met ongeveer 1 pct. zou groeien, zou het arbeidsvolume verder teruggelopen, zij het minder snel dan in 2009, aangezien de daling

GRAFIEK 3 WERKGELEGENHEID EN WERKLOOSHEID

Bronnen: INR, RVA, NBB.

zou afnemen van $-1,6$ pct. tot $-0,3$ pct. Uitgedrukt als jaargemiddelde, daarentegen, zou de inkrimping van de werkgelegenheid, uitgedrukt in personen, van het ene op het andere jaar versnellen, van $-0,6$ pct. in 2009, een resultaat dat wordt opgedreven door de stijging die eind 2008 nog werd opgetekend, tot $-1,5$ pct. in 2010. Ten opzichte van het vierde kwartaal van 2008 zouden tijdens de beide projectiejaren al met al 118.000 banen verloren zijn gegaan, waarvan 74.000 in 2009. De werkloosheid zou tijdens dezelfde periode met 168.000 eenheden zijn toegenomen als gevolg van het steeds grotere aantal intreders op de arbeidsmarkt. De werkloosheidsgraad, die in 2008 gemiddeld 7 pct. beliep, zou toenemen tot 7,9 pct. in 2009 en tot 9 pct. in 2010.

De combinatie van een hevige financiële crisis en een mondiale recessie heeft de huishoudens en de ondernemingen in 2009 sterk beïnvloed. Met uitzondering van de consumptie en de overheidsinvesteringen, hebben alle bestedingscomponenten het verloop van het bbp gedrukt. Het bescheiden groeiherstel in 2010 zou berusten op een lichte versterking van de particuliere consumptie en de uitvoer, alsook op de omslag in de voorraadontwikkelingen. De correcties van de investeringen van ondernemingen en huishoudens zouden evenwel worden voortgezet.

In 2009 werden de ondernemingen geconfronteerd met de gelijktijdige instorting van de meeste buitenlandse markten, zodat de aan België gerichte buitenlandse vraag over heel het jaar met gemiddeld meer dan 11 pct.

terugliep. Tegen die achtergrond verminderde de uitvoer van goederen en diensten met ruim 12 pct., de grootste schok ooit. Vooral rond de jaarwisseling 2008-2009 kreeg de uitvoer zeer zware klappen. In april 2009 begon het exportvolume op te leven. Het herstel blijft echter schuchter, zodat het vroegere peil nog lang niet opnieuw is bereikt. Tegelijkertijd is ook de invoer sterk gekrompen, zij het iets minder snel dan de uitvoer. Al met al zou de bijdrage van de netto-uitvoer tot de verandering van het bbp negatief zijn, naar rata van 0,6 procentpunt. In 2010 zou ze licht positief zijn, tegen de achtergrond van de geleidelijk aantrekkende buitenlandse vraag.

Net als in de verschillende economieën van het eurogebied, hebben de Belgische ondernemingen daarenboven hun voorraden teruggeschroefd, teneinde hun financiële positie te consolideren in het licht van de aanhoudende verslechtering van de vraagvooruitzichten. Over het geheel van het lopende jaar zou deze tendens de verandering van het bbp met 1,3 procentpunt hebben gedrukt. In de tweede helft van 2009 zou er een einde komen aan die ontwikkeling en in 2010 zou de voorraadwijziging de groei licht positief beïnvloeden, in de orde van grootte van 0,4 procentpunt.

Tot slot zou het zeer sombere economische klimaat de ondernemingen, via een hele reeks factoren, ertoe aanzetten hun bruto-investeringen in vaste activa terug te dringen. Zo heeft de recente productiedaling geleid tot een nooit geziene daling van de bezettingsgraad van het

TABEL 3 BBP, WERKGELEGENHEID EN BELANGRIJKSTE BESTEDINGSCATEGORIEËN
 (veranderingspercentages t.o.v. het voorgaande jaar, voor kalenderinvloeden gezuiverde gegevens)

	2007	2008	2009 r	2010 r
Bbp ⁽¹⁾	2,8	0,8	-3,1	1,0
Totale binnenlandse werkgelegenheid in personen	1,6	1,9	-0,6	-1,5
Totaal arbeidsvolume ⁽²⁾	1,9	1,3	-1,6	-0,3
Reëel beschikbaar inkomen van de particulieren	2,0	1,3	2,1	-1,0
<i>Bestedingscomponenten⁽¹⁾</i>				
Consumptieve bestedingen van de particulieren	1,6	1,0	-1,6	0,8
Consumptieve bestedingen van de overheid	2,6	3,3	2,2	1,1
Bruto-investeringen in vaste activa	5,7	3,8	-4,1	-1,3
Woningen	-0,8	-1,6	-2,7	-1,9
Overheid	3,6	3,4	7,6	2,6
Ondernemingen	8,7	6,1	-5,8	-1,6
<i>p.m. Binnenlandse bestedingen, ongerekend voorraadwijzigingen⁽³⁾</i>	<i>2,6</i>	<i>2,1</i>	<i>-1,2</i>	<i>0,4</i>
Voorraadwijziging ⁽³⁾	0,1	-0,2	-1,3	0,4
Netto-uitvoer van goederen en diensten ⁽³⁾	0,2	-1,0	-0,6	0,2
Uitvoer van goederen en diensten	4,4	1,4	-12,1	3,0
Invoer van goederen en diensten	4,4	2,7	-11,5	2,7

Bronnen: INR, NBB.

(1) Naar volume.

(2) Totaal aantal gewerkte uren in de economie.

(3) Bijdrage tot de verandering van het bbp.

productievermogen. Volgens de kwartaalenquête van de Bank zou deze bezettingsgraad teruggelopen zijn van 82,4 pct. in oktober 2008 tot een historisch dieptepunt van 70,1 pct. in april 2009. Vervolgens herstelde hij zich licht, tot 73,1 pct. in oktober. Dat is echter nog steeds ruim onder het gemiddelde niveau van de laatste dertig jaar en, in het licht van de bescheiden vraagvooruitzichten, mag geen vlotte terugkeer naar het vroegere peil worden verwacht. Bovendien zou de recessie in 2009 ook zwaar wegen op de operationele rentabiliteit van de ondernemingen, een gevolg van de aanzienlijke inkrimping van zowel het verkoopvolume als de productiviteit. Doordat deze laatste ontwikkeling de loonkosten per eenheid product fors doet toenemen, verkleint ze de marges van de ondernemingen, in een context waarin de verkoopprijzen onder druk blijven, met name op de buitenlandse markten. Dit effect wordt echter ruimschoots gecompenseerd door de prijsdaling voor de ingevoerde inputs. De gevolgen van de financiële crisis blijven tot slot voelbaar in de reële voorwaarden voor externe financiering, ondanks een verbetering in de loop van het jaar. In totaal zouden de bedrijfsinvesteringen volgens de projecties teruggelopen met 5,8 pct. in 2009 en met

1,6 pct. in 2010, terwijl ze tijdens de voorgaande jaren in een krachtig tempo waren toegenomen.

Ook de particulieren zouden hun uitgaven in 2009 fors reduceren, zowel voor consumptie als voor investeringen in woningen. Dit gedrag weerspiegelt hoofdzakelijk een grote terughoudendheid met betrekking tot de onzekere vooruitzichten inzake werkgelegenheid of toekomstige inkomens, aangezien hun beschikbare inkomen wél nog krachtig zou groeien, namelijk met 2,1 pct. in reële termen. Deze verbetering van de koopkracht is evenwel grotendeels toe te schrijven aan twee tijdelijke factoren. Enerzijds zou het effect van de loonindexering dit jaar veel groter uitvallen dan de inflatie van de consumptieprijzen als gevolg van de vertragingen die inherent zijn aan de mechanismen in de verschillende sectoren, waardoor de hoge inflatie van 2008 gedeeltelijk tot uiting komt in de lonen van 2009, en van het feit dat de gezondheidsindex, die gebruikt wordt als referentie voor de indexering, dit jaar hoger uitvalt dan de totale inflatie. Anderzijds trekken de huishoudens in 2009 profijt van belastingverminderingen, onder meer voor de inwoners van Vlaanderen, alsook van de versnelling van de

inkohiering van de personenbelasting. Per saldo impliceren deze inkohieringen traditioneel een terugbetaling van de belastingadministratie aan de belastingbetaler. Deze factoren zullen in 2010 niet langer spelen. De Vlaamse regering heeft integendeel besloten de belastingvermindering terug te schroeven, terwijl de looninkomens zullen worden beïnvloed door de daling van de werkgelegenheid en de gematigde loonontwikkeling. Het beschikbare inkomen zou in 2010 dan ook met 1 pct. afnemen.

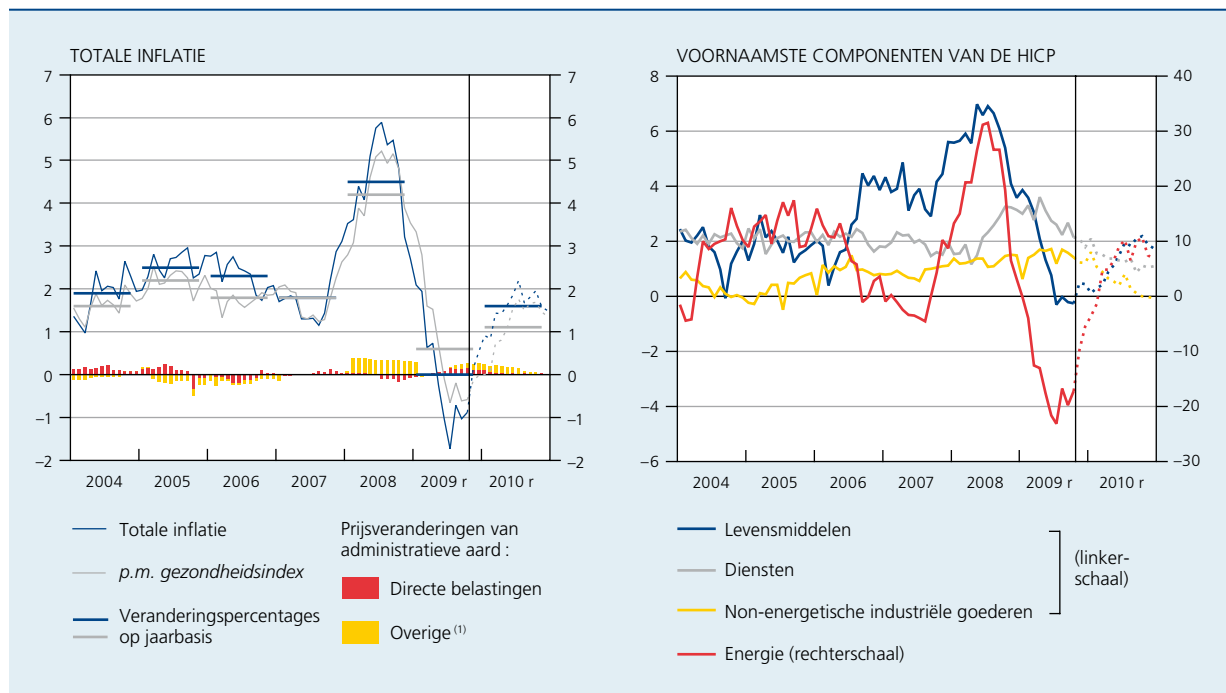
Deze kortetermijnontwikkelingen van het beschikbare inkomen zouden amper tot uiting komen in het verloop van de particuliere consumptie. In een context van grote onzekerheid en aanzienlijke waardeverliezen op hun financiële vermogen, hebben de particulieren eind 2008 en begin 2009 hun consumptie-uitgaven immers fors teruggeschroefd en hun spaarmiddelen verhoogd. Het in april 2009 ingezette herstel van het vertrouwen van de huishoudens, onder meer ten aanzien van de algemene economische vooruitzichten en de situatie op de arbeidsmarkt, zou moeten leiden tot een geleidelijke, maar beperkte versteviging van de consumptie. Al met al zou de particuliere consumptie in reële termen met 1,6 pct. afnemen in 2009 en met 0,8 pct. stijgen in 2010. Tegelijkertijd zou de spaarquote met zowat 3 procentpunt toenemen tijdens het eerste jaar, van 16,6 pct. van het beschikbare

inkomen in 2008 tot 19,7 pct. in 2009. In 2010 zou ze opnieuw teruglopen tot 18,4 pct. De particulieren zouden eveneens hun investeringen in woningen terugschroeven, met 2,7 pct. in 2009 en met 1,9 pct. in 2010.

3. Prijzen en kosten

Net als in het eurogebied is de inflatie in België in de loop van 2009 fors vertraagd. Vanaf mei is ze zelfs negatief geworden, en dat zou zo blijven tot in november. Op het hoogtepunt, in juli, daalde het indexcijfer met -1,7 pct. ten opzichte van een jaar eerder. Deze periode van desinflatie zou evenwel van korte duur zijn. Zij is verre van algemeen en bijna uitsluitend toe te schrijven aan de duidelijke daling van het peil van de energieprijzen ten opzichte van de situatie een jaar eerder, toen de aardolienoteringen op de internationale markten een piek van \$140 per vat bereikten. Die noteringen waren eind 2008 gezakt tot nog slechts \$40, maar sedertdien zijn ze zo goed als verdubbeld en, volgens de voor de vooruitzichten gehanteerde hypothesen, zouden ze in 2010 verder blijven stijgen. De negatieve basiseffecten, die gedurende een groot deel van het lopende jaar ingewerkt hebben op het verloop van de energieprijzen, zullen derhalve snel omslaan.

GRAFIEK 4 INFLATIE
(HICP, veranderingspercentages t.o.v. de overeenstemmende periode van het voorgaande jaar)

Bronnen: EC, NBB.

(1) Impact op de totale inflatie, in procentpunt, van de prijswijzigingen die het gevolg zijn van de maatregelen met betrekking tot het kijk- en luistergeld en van de tariefwijzigingen in de netwerkindustrieën.

TABEL 4 PRIJS- EN KOSTENINDICATOREN
(veranderingspercentages t.o.v. het voorgaande jaar)

	2007	2008	2009 r	2010 r
Totale HICP	1,8	4,5	0,0	1,6
Energiedragers	0,2	19,8	-13,8	5,9
Totaal exclusief energiedragers	2,0	2,7	1,9	1,0
Bbp-deflator	2,3	1,8	1,1	0,9
Loonkosten in de particuliere sector:				
Kosten per eenheid product	2,2	4,0	4,4	-1,1
Uurloonkosten	3,4	3,3	2,8	0,5

Bronnen: EC, INR, NBB.

Het profiel van de component «energie» verklaart dus voor een groot deel de duidelijke vertraging van de totale inflatie van gemiddeld 4,5 pct. in 2008 tot 0 pct. in 2009, net zoals het in hoge mate bijdraagt tot de voor 2010 verwachte stijging ervan, namelijk tot een tempo van 1,6 pct. De gezondheidsindex van zijn kant zou in 2009 met 0,6 pct. stijgen en in 2010 met 1,1 pct.

Ook de prijzen van de voedingsmiddelen hebben deel aan deze beweging in V-vorm van de totale inflatie, vermits ze zich in de loop van 2009 zo goed als gestabiliseerd hebben na de zeer snelle toename in 2008; in 2010 zou het stijgingstempo zich normaliseren. Daarentegen zou de vertraging van de inflatie, die in 2009 inzette voor de niet-energetische industriële goederen en voor de diensten, dat zijn de twee voornaamste HICP-componenten, in 2010 voortgang hebben. Dit effect is het resultaat van de afzwakking van de inflatoire druk als gevolg van de algemene zwakte van de vraag via de invoerprijzen en, in 2010, via de loonkosten. Na een stijging met 6,6 pct. in 2008, zou de deflator van de invoer in 2009 met meer dan 7 pct. teruglopen, tegen de achtergrond van de appreciërende euro, de daling van de grondstoffenprijzen en de lusteloze wereldhandel, vooraleer in 2010 opnieuw licht toe te nemen. De loonkosten per eenheid product in de particuliere sector zouden nog in een gestaag tempo oplopen, in 2009 met 4,4 pct.; in 2010 zouden ze met 1,1 pct. verminderen.

De forse stijging van de loonkosten per eenheid product in 2009, en de opmerkelijke vertraging ervan tijdens het daaropvolgende jaar, zijn in hoge mate het resultaat van het conjunctuurprofiel van de arbeidsproductiviteit. Zoals reeds eerder aangehaald, en nog meer dan in 2008 toen de bedrijvigheid reeds heel wat trager toenam, heeft de plotselinge teruggang van de productie tijdens het lopende jaar slechts gedeeltelijk doorgewerkt in

het arbeidsvolume. Aangezien de aanpassing van dat volume wellicht nog gedurende een flink gedeelte van 2010 zal voortduren, zou de productiviteit per gewerkt uur opnieuw verbeteren, met 1,6 pct., na een daling met 0,6 pct. in 2008 en 1,5 pct. in 2009.

De stijging van de uurloonkosten in de particuliere sector zou vertragen van 2,8 pct. in 2009 tot 0,5 pct. in 2010. Deze ontwikkeling stemt voornamelijk overeen met het verwachte effect van de indexering, aangezien deze laatste met enige vertraging reageert op de versnelling, in 2008, van de inflatie afgemeten aan de gezondheidsindex en, vervolgens, op de vertraging ervan in 2009. Bovendien is rekening gehouden met een in reële termen beperkte stijging, overeenkomstig de bepalingen van het centraal akkoord. Die bepalingen voorzien in de mogelijkheid om niet-recurrente premies toe te kennen ten belope van € 125 in 2009 en van € 250 in 2010.

4. Overheidsfinanciën

Op basis van de meest recente informatie wordt verwacht dat de overheidsfinanciën het jaar 2009 zullen afsluiten met een tekort van 6,1 pct. bbp. In 2010 zou dat tekort, tegen de hierboven beschreven macro-economische achtergrond, afnemen tot 5,4 pct. bbp.

De overheidsontvangsten, uitgedrukt in verhouding tot het bbp, zouden in 2009 met 1,1 procentpunt dalen en in 2010 met 0,6 procentpunt stijgen. De financiële en economische crisis doet zich sterk gevoelen in de vennootschapsbelasting, die in 2009 met bijna een derde zou dalen ten opzichte van het voorgaande jaar. Ook de ontvangsten uit registratierechten en roerende voorheffing zouden fors teruglopen. De heffingen op de arbeidsinkomens daarentegen zouden dat jaar nagenoeg stabiel

blijven in verhouding tot het bbp. Nochtans worden de ontvangsten gedrukt door verschillende structurele maatregelen waartoe de federale overheid in het vlak van de personenbelasting heeft besloten, en door de uitbreiding van de door het Vlaams Gewest toegekende belastingkorting. Bovendien heeft de federale overheid de inkohieringen van de personenbelastingen versneld, waardoor het bedrag van de terugbetalingen aan de huishoudens fors is verhoogd. Het effect van deze factoren wordt evenwel gecompenseerd doordat in 2009 het aandeel van de relatief zwaar belaste arbeidsinkomens in het bbp fors zou stijgen. In 2010 zouden de fiscale en parafiscale ontvangsten oplopen doordat de versnelling van deze inkohieringen in 2009 geen negatieve impact meer zou hebben. Voorts zullen sommige maatregelen een opwaarts effect sorteren op de ontvangsten. Zo wordt de door het Vlaams Gewest toegekende korting op de personenbelasting ingeperkt en worden de heffingen op vennootschapswinsten verhoogd via een beperking van de aftrekbare uitgaven. De niet-fiscale en niet-parafiscale ontvangsten van hun kant zouden zowel in 2009 als in 2010 met 0,2 pct. bbp toenemen als gevolg van betalingen van financiële instellingen in de nasleep van de financiële crisis.

De primaire uitgaven die in 2008 nog 46,2 pct. bbp bedroegen, zouden in 2009 stijgen tot 50,1 pct. bbp. Hierdoor lopen de primaire uitgaven op tot een sedert het begin van de jaren tachtig ongeëvenaard niveau. Deze toename resulteert uit een combinatie van drie factoren: de krimp van het bbp, een krachtige toename van de socialezekerheidsuitgaven en eenmalige uitgaven naar aanleiding van twee gerechtelijke veroordelingen van de Belgische overheid inzake belastingen die in het verleden

onterecht werden geïnd bij sommige vennootschappen die dividenden ontvangen van dochtervennootschappen, enerzijds, en bij gehuwde werklozen, anderzijds. In 2010 zouden de primaire uitgaven in verhouding tot het bbp zo goed als stabiel blijven. De reële groei van de structurele primaire uitgaven zou opnieuw boven de trendmatige groei van het bbp uitstijgen, maar het effect hiervan zou worden gecompenseerd door het wegvallen van de uitgaven ten gevolge van de veroordelingen in 2009.

De rentelasten blijven over de projectieperiode vrij stabiel dankzij de lage rentetarieven. De overheidsschuld zou weliswaar fors oplopen, maar de invloed daarvan op de rentelasten zou vrijwel integraal worden geneutraliseerd door de daling van de impliciete rentevoet op deze schuld.

Het voor 2010 geraamde financieringstekort van 5,4 pct. bbp is gunstiger dan het door de federale regering beoogde tekort van 5,6 pct. bbp. Enerzijds berust de overheidsbegroting op de hypothese dat de economie in 2010 met 0,4 pct. zal groeien, terwijl in de projecties hierboven wordt uitgegaan van een activiteitstoename met 1 pct. Anderzijds gaat de regering ervan uit dat de gewesten en gemeenschappen in 2010 een tekort van 1,1 pct. bbp zullen laten optekenen, terwijl de ramingen van de Bank, waarin rekening wordt gehouden met de begrotingen van de gemeenschappen en gewesten, gewag maken van een tekort van 0,9 pct. bbp.

Aan de sedert 1993 gestage daling van de schuldratio is in 2008 onverhoeds een einde gekomen. In dat jaar werd de schuldratio immers sterk opgedreven door de leningen die de Belgische overheid aanging ter financiering van de kapitaalinjecties in en de kredieten aan financiële

TABEL 5 OVERHEIDSREKENINGEN ⁽¹⁾
(in procenten bbp)

	2007	2008	2009 r	2010 r
Ontvangsten	48,2	48,8	47,7	48,4
Fiscale en parafiscale ontvangsten	43,3	43,7	42,5	42,9
Overige	4,9	5,1	5,3	5,4
Primaire uitgaven	44,5	46,2	50,1	50,1
Primair saldo	3,6	2,6	-2,4	-1,7
Rentelasten	3,8	3,8	3,7	3,7
Financieringsbehoefte (-) of -vermogen	-0,2	-1,2	-6,1	-5,4
<i>p.m. Effect van niet-recurrente factoren</i>	-0,1	0,0	-0,8	0,0
Geconsolideerde brutoschuld	84,2	89,8	98,1	102,0

Bronnen: INR, NBB.

(1) Volgens de methodologie die wordt gebruikt in het kader van de procedure bij buitensporige overheidstekorten.

instellingen. In 2009 zou de schuldgraad fors blijven oplopen door de daling van het nominale bbp en het aanzienlijk groter geworden financieringstekort. In 2010 zou de overheidsschuld verder stijgen en – opnieuw – een peil bereiken dat hoger ligt dan het bbp.

5. Beoordeling van de risicofactoren

Net als in de meeste geavanceerde economieën is het herstel van de bedrijvigheid, dat zich omstreeks medio 2009 aftekende tegen de achtergrond van een verzwakking van de financiële spanningen, een bijzonder accommoderend beleid en een verbetering van het vertrouwen van bedrijven en huishoudens, in België vroeger ingetreden dan zes maanden eerder werd verwacht. De geraamde omvang van de teruggang van het bbp voor 2009 valt derhalve ietwat geringer uit dan in de vorige, in juni gepubliceerde oefening van de Bank. In plaats van de eerder verwachte lichte daling, maken de herziene resultaten gewag van een groei met 1 pct. in 2010.

Men mag hopen dat dit herstel aanhoudt, en zelfs dat het tijdens de volgende kwartalen aan kracht wint. Verschillende door de meeste voorspellers in aanmerking genomen factoren nopen in dit opzicht nochtans tot voorzichtigheid vermits, hoewel de recessie achter de rug lijkt, de gevolgen ervan nog lang voelbaar zullen blijven.

Eenzijds moeten de financiële instellingen, na hun voordeel te hebben gedaan met noodmaatregelen om een ineenstorting van het systeem te vermijden, blijven reorganiseren teneinde zich opnieuw te verzekeren van stabiele fundamenten om hun functie van financiering

van de economie te kunnen vervullen. Een dergelijke reorganisatie is een moeilijke oefening, vooral in een verslechterde economische situatie.

Anderzijds zijn de massale impulsen van de monetaire autoriteiten en van de overheid doorslaggevend geweest om te voorkomen dat de wereldeconomie in een duurzame depressie terechtkomt. Dergelijke interventies kunnen echter niet lang worden volgehouden, op gevaar af de voorwaarden voor de ontwikkeling op lange termijn in het gedrang te brengen. Aangezien de kortlopende vraag moet worden ondersteund en tegelijkertijd de economie moet worden voorbereid op de problemen van structurele aard, zijn het tempo en de timing van de strategieën om een einde te maken aan het accommoderend budgettair en monetair beleid bijzonder moeilijk te bepalen.

Voor een houdbaar economisch herstel is het dus noodzakelijk opnieuw autonome groeimotoren te vinden die, behalve op de conjuncturele ommekeer van de voorraadwijziging, gesteund zijn op de investeringen en op de particuliere consumptie. Ook in dat opzicht blijven de vooruitzichten met grote onzekerheid omgeven. Het grote overschot bij de totale productiecapaciteit, een gevolg van de verminderde bedrijvigheid, zal wellicht aanhouden en dus blijven wegen op de investeringen en op het verloop van de werkgelegenheid.

In de projecties is met deze elementen rekening gehouden. Gelet op het uitzonderlijke karakter van de huidige situatie, is het evenwel moeilijk om correct in te schatten in welke mate die elementen zich zullen ontwikkelen. De vooruitzichten voor 2010 blijven dus zeer precair.

TABEL 6 VERGELIJKING VAN DE VOORUITZICHTEN VOOR BELGIË
(veranderingspercentages t.o.v. het voorgaande jaar)

	Bbp naar volume		Inflatie ⁽¹⁾		Begrotingssaldo ⁽²⁾		Publicatiedatum
	2009	2010	2009	2010	2009	2010	
NBB – Najaar 2009	-3,1	1,0	0,0	1,6	-6,1	-5,4	december 2009
<i>p.m. Voorjaar 2009</i>	-3,5	-0,2	0,1	1,3	-5,5	-6,0	<i>juni 2009</i>
INR	-3,1	0,4	0,0	1,5	n.	n.	september 2009
IMF	-3,2	0,0	0,2	1,0	-5,9	-6,3	oktober 2009
EC	-2,9	0,6	0,0	1,3	-5,9	-5,8	november 2009
OESO	-3,1	0,8	-0,1	1,0	-5,7	-5,6	november 2009
<i>p.m. Realisaties 2008</i>		0,8		4,5		-1,2	

(1) HICP, behalve INR: nationale consumptieprijsindex.

(2) In procenten bbp.

Bijlage

PROJECTIES VOOR DE BELGISCHE ECONOMIE: SYNTHESE VAN DE BELANGRIJKSTE RESULTATEN

(veranderingspercentages t.o.v. het voorgaande jaar, tenzij anders vermeld)

	2006	2007	2008	2009 r	2010 r
Groei (voor kalenderinvloeden gezuiverde gegevens)					
Bbp naar volume	2,8	2,8	0,8	-3,1	1,0
Bijdragen tot de groei:					
Binnenlandse bestedingen, ongerekend voorraadwijziging	1,7	2,6	2,1	-1,2	0,4
Netto-uitvoer van goederen en diensten	0,4	0,2	-1,0	-0,6	0,2
Voorraadwijziging	0,6	0,1	-0,2	-1,3	0,4
Prijzen en kosten					
Geharmoniseerde consumptieprijsindex	2,3	1,8	4,5	0,0	1,6
Gezondheidsindex	1,8	1,8	4,2	0,6	1,1
Bbp-deflator	2,2	2,3	1,8	1,1	0,9
Ruilvoet	-0,7	0,3	-2,2	2,4	0,5
Loonkosten per eenheid product in de particuliere sector	1,7	2,2	4,0	4,4	-1,1
Uurloonkosten in de particuliere sector	3,2	3,4	3,3	2,8	0,5
Productiviteit per arbeidsuur in de particuliere sector	1,6	1,2	-0,6	-1,5	1,6
Arbeidsmarkt					
Binnenlandse werkgelegenheid (gemiddelde jaar-op-jaar verandering, in duizenden personen) ..	50,5	70,3	82,1	-27,3	-64,4
Totaal arbeidsvolume ⁽¹⁾	1,3	1,9	1,3	-1,6	-0,3
Geharmoniseerde werkloosheidsgraad ⁽²⁾ (in pct. van de beroepsbevolking)	8,3	7,5	7,0	7,9	9,0
Inkomens					
Reëel beschikbaar inkomen van de particulieren	2,8	2,0	1,3	2,1	-1,0
Spaarquote van de particulieren (in pct. van het beschikbare inkomen)	15,8	16,2	16,6	19,7	18,4
Overheidsfinanciën⁽³⁾					
Financieringssaldo (in pct. bbp)	0,3	-0,2	-1,2	-6,1	-5,4
Primair saldo (in pct. bbp)	4,2	3,6	2,6	-2,4	-1,7
Overheidsschuld (in pct. bbp)	88,1	84,2	89,8	98,1	102,0
Lopende rekening (in pct. bbp volgens de betalingsbalans) ..	2,0	2,2	-2,5	-0,9	-0,4

Bronnen: EC, ADSEI, INR, NBB.

(1) Totaal aantal gewerkte uren in de economie.

(2) « Adjusted series » (Eurostat).

(3) Volgens de in het kader van de procedure bij buitensporige overheidstekorten (EDP) gebruikte methodologie.

De hervormingen van de pensioenstelsels in de landen van de EU15

P. Bisciari
D. Dury
B. Eugène
L. Van Meensel

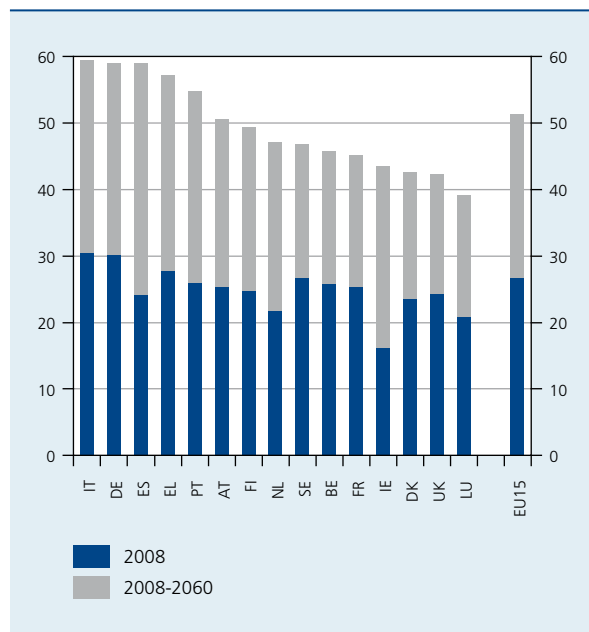
Inleiding

Alle Europese landen zullen, op zeer korte termijn, het hoofd moeten bieden aan de uitdaging die wordt gecreëerd doordat de generatie die geboren is tussen het einde van de Tweede Wereldoorlog en het midden van de jaren zestig de pensioenleeftijd bereikt. De afhankelijkheidsgraad van de ouderen – dat is het aandeel van de 65-plussers in verhouding tot de bevolking op arbeidseleeftijd – zou tussen 2008 en 2060 vrijwel verdubbelen. De mate waarin de druk op de bevolking op arbeidseleeftijd toeneemt, zou echter van land tot land verschillen.

Inzake de pensioenproblematiek moeten de beleidsmakers rekening houden met twee belangrijke en onlosmakelijk met elkaar verbonden aspecten van de vergrijzing van de bevolking. Het eerste heeft betrekking op de stijging van de budgettaire lasten voor de overheidsfinanciën, met andere woorden de «budgettaire houdbaarheid». Het tweede is de «sociale houdbaarheid», in de zin dat de pensioenen fungeren als vangnet. Enerzijds dienen ze het specifieke armoederisico voor oudere mensen te beperken. Anderzijds, en meer in het algemeen, betekent sociale houdbaarheid dat, na de pensionering, de levensstandaard kan worden behouden.

De weerslag van de vergrijzing op de pensioenuitgaven lijkt vrij sterk uiteen te lopen van het ene land tot het andere. Dat heeft, althans voor een deel, te maken met het feit dat de nationale pensioenstelsels onderling van elkaar verschillen, hetzij reeds van bij de conceptie ervan, hetzij naar aanleiding van de hervormingen ervan.

GRAFIEK 1 AFHANKELIJKHEIDSGRAAD VAN DE OUDEREN
(aantal 65-plussers in procenten van het aantal 15-64-jarigen)

Bron: Eurostat.

In het eerste hoofdstuk van dit artikel worden de bestaande stelsels in grote lijnen voorgesteld en wordt de diversiteit ervan beklemtoond. In het tweede hoofdstuk worden de reeds doorgevoerde of goedgekeurde hervormingen per categorie besproken. Hoofdstuk drie belicht

de wijze waarop de hervormingen in een aantal landen ten uitvoer zijn gelegd. In hoofdstuk vier wordt ingegaan op enkele effecten van de hervormingen. Het artikel wordt afgesloten met enkele conclusies.

1. Typologie van de pensioenstelsels

Tussen de pensioenstelsels van de Europese landen bestaan grote verschillen qua organisatie. Op basis van de analyses van de OESO, die werden gepubliceerd in de opeenvolgende edities van « Pensions at a glance » (2007, 2009), waarin de pensioenstelsels van de werknemers van de particuliere sector in beschouwing worden genomen, kunnen de stelsels schematisch worden voorgesteld.

Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen een verplicht en een vrijwillig gedeelte. Het verplichte pensioen bestaat meestal uit een gedeelte universele dekking en een gedeelte verzekering.

Het gedeelte universele dekking, dat bedoeld is als vangnet en dat na de pensionering een minimale levensstandaard moet garanderen, wordt doorgaans georganiseerd volgens een van de drie volgende regelingen: basisstelsels, pensioenplannen op basis van bestaansmiddelen en minimumpensioenen. In de basisstelsels wordt onvoorwaardelijk een bedrag toegekend, hetzij forfaitair (identiek voor alle gepensioneerden), hetzij uitsluitend op basis van het aantal activiteits- of verblijfsjaren, zonder rekening te houden met het bedrag van de bezoldigingen. De pensioenstelsels op basis van bestaansmiddelen beogen met name de bescherming van personen met een laag inkomen, waarbij de uitkeringen afhankelijk zijn van eventuele andere inkomsten en, in sommige gevallen, van het vermogen. De minimumpensioenen zijn op dezelfde doelgroep gericht, maar voor het becijferen ervan wordt enkel rekening gehouden met het peil van de pensioeninkomsten en niet met andere inkomstenbronnen of met het vermogen.

Het gedeelte verzekering van de verplichte pensioenen heeft tot doel gepensioneerden een voldoende hoge levensstandaard te waarborgen ten opzichte van hun situatie tijdens hun beroepsactieve leven. Het beheer van dit gedeelte kan worden toevertrouwd aan de overheid, wat meestal het geval is, of aan de particuliere sector, zoals in Denemarken en Nederland. In die gevallen gaat het eigenlijk om vrijwel verplichte beroepspensioenregelingen, waarvan de dekkingsgraad meer dan 90 pct. belooft van de werknemers uit de particuliere sector. In dit artikel worden deze regelingen als verplichte stelsels beschouwd. In Zweden wordt het stelsel door beide sectoren beheerd.

In negen landen van de EU15 functioneert het door de overheid beheerde gedeelte verzekering op basis van vaste prestaties (*defined benefit*), meteen de meest courante vorm van pensioenverzekeringsregeling. In Nederland wordt een dergelijk stelsel ook door de particuliere sector beheerd. In deze stelsels hangt de ontvangen uitkering in hoofdzaak af van het aantal jaren waarin bijdragen werden betaald en van de individuele arbeidsbezoldigingen.

Naast of in plaats van vasteprestatieregelingen, bestaan in een aantal landen ook stelsels met vaste bijdragen (*defined contribution*). In een stelsel met vaste bijdragen worden de bijdragen gekapitaliseerd op een individuele rekening en omgezet in inkomensstromen op het ogenblik van de pensionering. Deze kapitalisering kan reëel of fictief zijn. In dit laatste geval is er sprake van punten-systemen of een stelsel van notionele rekeningen.

Twee landen – Frankrijk, als aanvulling op de algemene vasteprestatieregeling, en Duitsland – werken met een puntensysteem op basis van repartitie. De punten worden verkregen aan de hand van de individuele bezoldigingen voor elk bijdragejaar. Elk punt is evenveel waard en geeft bij pensionering recht op een bepaald uitkeringsbedrag.

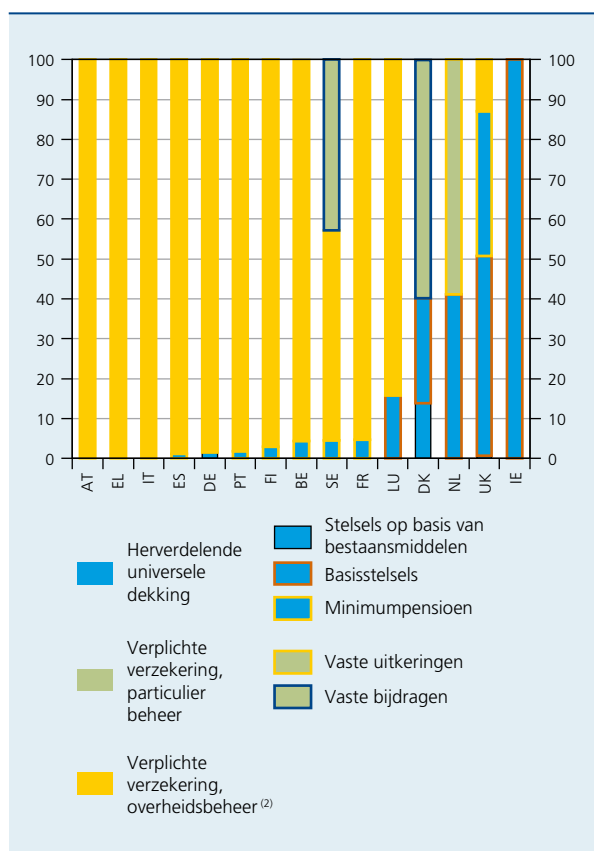
In twee landen, Zweden en Italië, bestaat een stelsel van notionele rekeningen. Het systeem werkt zoals een klassieke verzekering, waarbij de individuele bijdragen op een individuele rekening worden « gekapitaliseerd », zij het op notionele (fictieve) wijze aangezien er geen reële kapitalisatie plaatsvindt en het nog steeds een repartiestelsel betreft, waarin de bijdragen van de werknemers worden gebruikt om de huidige pensioenen te betalen. Bij de pensionering worden het fictieve kapitaal en de fictieve beleggingsinkomsten omgezet in inkomensstromen die betaald worden in de vorm van een pensioen, rekening houdend met de levensverwachting.

Denemarken en Zweden werken met een zuivere vaste-bijdragenregeling (dat wil zeggen op basis van kapitalisatie), beheerd door de particuliere sector. In het geval van Zweden vormt deze regeling een aanvulling op het stelsel van notionele rekeningen.

Ondanks deze talrijke verschillen qua organisatie, vertonen de pensioenstelsels enkele belangrijke gemeenschappelijke kenmerken. Zo worden de pensioenrechten meestal volgens dezelfde parameters berekend: duur van de loopbaan, bezoldigingen, herwaardering van de bezoldigingen, gehanteerde inkomensplafonds, indexeringen van de huidige pensioenen, enz. De referentiewaarden van deze verschillende parameters lopen daarentegen sterk uiteen van het ene land tot het andere.

GRAFIEK 2 STRUCTUUR VAN DE VERPLICHTE PENSIOENEN

(bijdrage van de verschillende componenten van het pensioenstelsel⁽¹⁾, in procenten)

Bron: OESO.

(1) Procenten van het gewogen gemiddelde van het pensioenvermogen voor een werknemer uit de particuliere sector die in 2006 toetreden is tot de arbeidsmarkt en die een volledige carrière doorloopt.

(2) Meestal met vaste prestaties, maar ook notionele rekeningen in Zweden en Italië en een puntensysteem in Frankrijk en Duitsland.

Op basis van de in 2006 bestaande pensioenstelsels en uitgaande van de situatie van een werknemer die in datzelfde jaar toetrad tot de arbeidsmarkt en een volledige carrière zal doorlopen, heeft de OESO een model ontwikkeld van de inkomstenbronnen waar deze werknemer tijdens zijn pensioen gemiddeld over zal beschikken, wat het verplichte pensioengedeelte betreft.

Algemeen beschouwd, zullen in tien landen van de EU15 de pensioenen voor meer dan 95 pct. uit het verzekeringsgedeelte worden betaald. Dat gedeelte is kleiner in Luxemburg, Denemarken en Nederland, zeer gering in het Verenigd Koninkrijk en onbestaande in Ierland, waar het pensioen forfaitair is. In deze laatste vijf landen is het gedeelte universele dekking belangrijker. Ondanks de vele bestaande systemen, is de verzekeringsfunctie dus overheersend in de pensioenuitgaven, hoewel

het beschermingsgedeelte voor de minstbesteden een essentiële sociale functie heeft.

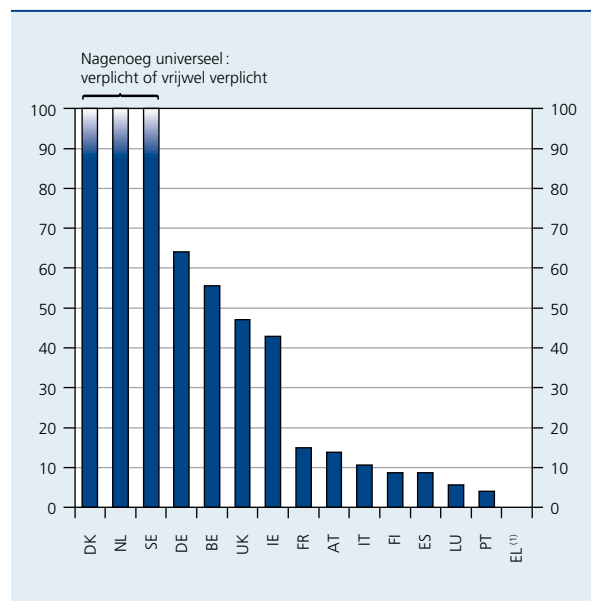
Binnen de verplichte verzekering zelf worden de pensioenen voor het overgrote deel uitgekeerd door stelsels die door de overheid worden beheerd, hetzij op basis van vaste prestaties, hetzij via puntensystemen of notionele rekeningen. De particuliere sector heeft een significant aandeel in Zweden, Denemarken en Nederland.

Naast de verplichte pensioenstelsels, hebben vrijwel alle landen van de EU15 mogelijkheden gecreëerd om een tweede inkomstenbron op te bouwen, van particuliere oorsprong. Het betreft de particuliere, in het kader van de arbeidsovereenkomst verkregen pensioenrechten, die doorgaans niet wettelijk verplicht zijn, maar soms worden opgelegd door het arbeidscontract tussen werknemer en werkgever. Deze regelingen worden derhalve beschouwd als berustend op vrijwillige grondslag en zij worden vaak aangeduid als de tweede pijler.

Behalve in de drie reeds vermelde landen waar deze pijler sterk werd aangemoedigd, of zelfs werd verplicht, namelijk Denemarken, Nederland en Zweden, genoot medio jaren 2000 meer dan 40 pct. van de werknemers in Duitsland, in België, in Ierland en in het Verenigd

GRAFIEK 3 DEKKINGSGRAAD VAN DE BEROEPSPENSIOENREGELINGEN

(begunstigde werknemers uit de particuliere sector in procenten van de totale werkgelegenheid, medio jaren 2000)

Bron: OESO.

(1) De dekkingsgraad bedraagt in Griekenland minder dan 1 pct.

Koninkrijk een particuliere beroepspensioenregeling. In de andere landen van de EU15 bleef deze dekking daarentegen beperkt tot minder dan 15 pct. van de werknemers. Wanneer meer dan 90 pct. van de werknemers een dergelijke regeling geniet, wordt deze gelijkgesteld met het verplichte gedeelte en wordt ze dus in de rest van dit artikel geanalyseerd.

Tot slot kan worden ingetekend op een stelsel van individuele particuliere pensioenen, vaak de derde pijler genoemd. De internationale gegevens hierover zijn bijzonder fragmentarisch. Deze derde pijler wordt verder in het artikel buiten beschouwing gelaten.

2. Transversale analyse van de hervormingen

Tal van landen hebben hun pensioenregelingen hervormd vanwege de demografische druk en de gevolgen daarvan voor de overheidsfinanciën en voor het armoederisico bij ouderen. Die hervormingen, van uiteenlopende omvang, worden meestal gespreid in de tijd. De beslissingen moeten trouwens nog voor een deel geleidelijk ten uitvoer worden gelegd. De hier besproken hervormingen zijn die welke sedert de jaren negentig worden ingevoerd. De analyse blijft grotendeels beperkt tot het verzekeringsgedeelte van de verplichte pensioenregelingen.

De hervormingen worden ingedeeld in drie grote categorieën. De structurele hervormingen, waarbij de organisatie van het pensioenstelsel fundamenteel wordt gewijzigd, vormen een eerste groep. De tweede categorie zijn de parametrische hervormingen, die vooral betrekking hebben op de waarden van de parameters die binnen een bepaald stelsel worden gebruikt voor de berekening van de pensioenrechten. Het derde pakket hervormingen, ten slotte, heeft betrekking op de pensioenen van de overheidssector. Vanwege hun specifieke karakter worden deze pensioenen afzonderlijk behandeld. De analyse van de structurele en parametrische hervormingen betreft dus enkel de pensioenstelsels van de werknemers uit de particuliere sector. Ze is bovendien gefocust op de hervormingen die de grote meerderheid van de bevolking aanbelangen, frequente uitzonderingen niet te na gesproken.

2.1 Structurele hervormingen

De structurele hervormingen van de pensioenstelsels in sommige EU-landen worden gekenmerkt door twee belangrijke tendensen: een verandering van stelsel naar

een kapitalisatiestelsel en een verandering van pensioentype, namelijk van het type met vaste prestaties naar het type met vaste bijdragen.

Bij de eerste tendens wordt dus overgeschakeld van een repartitiestelsel (*pay-as-you-go*) – waarin de uitgaven voor de huidige pensioenen worden betaald door de momenteel werkende generatie – op een kapitalisatiestelsel – waarbij iedere generatie haar eigen toekomstige pensioenen financiert. Dergelijke kapitalisatiestelsels komen op z'n minst gedeeltelijk voor in Denemarken, Finland, Nederland en Zweden. Ook in tal van andere landen werden reserves aangelegd. Heel wat nieuwe EU-lidstaten hebben overigens in het recente verleden hun pensioenstelsel eveneens in die zin aangepast⁽¹⁾.

Vooraf wanneer een dergelijk systeem wordt toegepast van bij de invoering van het pensioenstelsel, biedt het evidente voordelen qua budgettaire houdbaarheid tijdens periodes van demografische achteruitgang. Elke generatie (of ieder persoon) betaalt immers bijdragen voor haar/zijn eigen toekomstige rechten, zodat geen enkele generatie zal moeten betalen voor een generatie die omvangrijker is dan zijzelf. Een overstap van een repartitie- naar een kapitalisatiestelsel is daarentegen zeer moeilijk haalbaar, aangezien dit zou impliceren dat de scharniergeneratie zowel bijdraagt tot de pensioenen van de voorgaande generatie als tot de vorming van haar eigen kapitaal. Een dergelijke last is vrijwel niet te dragen, behalve indien hij wordt gespreid over een zeer lange periode en over meerdere generaties. Ten slotte is een kapitalisatiestelsel gevoelig voor de op de financiële markten gelopen risico's. Derhalve is het nodig, wanneer de financiële activa in waarde dalen, deze waardevermindering te compenseren met een verhoging van de bijdragen of een vermindering van de uitkeringen.

Een tweede tendens in de structurele hervormingen is die van de overgang van een stelsel met vaste prestaties op een stelsel met vaste bijdragen. Initieel werden de meeste pensioenstelsels opgevat als stelsels met vaste prestaties.

Zoals eerder vermeld, hebben Denemarken en Zweden verplichte vastebijdragensystemen met kapitalisatie ingevoerd. Zweden heeft, net als Italië, ook een stelsel met notionele rekeningen geïmplementeerd. Puntensystemen werden in het leven geroepen in Frankrijk voor de verplichte aanvullende regeling en in Duitsland. De overgang van vasteprestatieregelingen naar vastebijdragenregelingen gaat niet noodzakelijk gepaard met een wijziging

(1) Bulgarije, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Polen en Slowakije.

inzake beheer (kapitalisatie of repartitie) of behorende sector. Wél wordt de bijdrageratio een bepalende factor, aangezien ze ten grondslag ligt aan de kapitalisatie tijdens de loopbaan van de werknemers. Dat is een fundamenteel verschil met de vasteprestatiestelsels, waarin deze bijdrageratio geen invloed heeft op de pensioenrechten. Bij de pensionering worden het reële of het fictieve kapitaal in een stelsel van notionele rekeningen, of de verworven rechten in een puntenstelsel, omgezet in een inkomensstroom, wat doorgaans betekent dat rekening wordt gehouden met de levensverwachting die in de vasteprestatiestelsels zelden in beschouwing wordt genomen.

Eén van de voordelen van deze stelsels ten opzichte van die met vaste prestaties is dat ze transparanter zijn, waarbij het rechtstreekse en duidelijke verband tussen bijdragen en verworven rechten een stimulans kan vormen om langer actief te blijven op de arbeidsmarkt.

Nog vanuit het oogpunt van de budgettaire houdbaarheid, biedt de invoering van dergelijke stelsels, als ze niet gepaard gaat met een effectieve kapitalisatie, evenwel slechts een indirecte – via de neveneffecten van de invoering, bijvoorbeeld de stimulans om langer actief te blijven – en gedeeltelijke oplossing voor de evenwichtsverstoringen als gevolg van demografische schokken, aangezien een

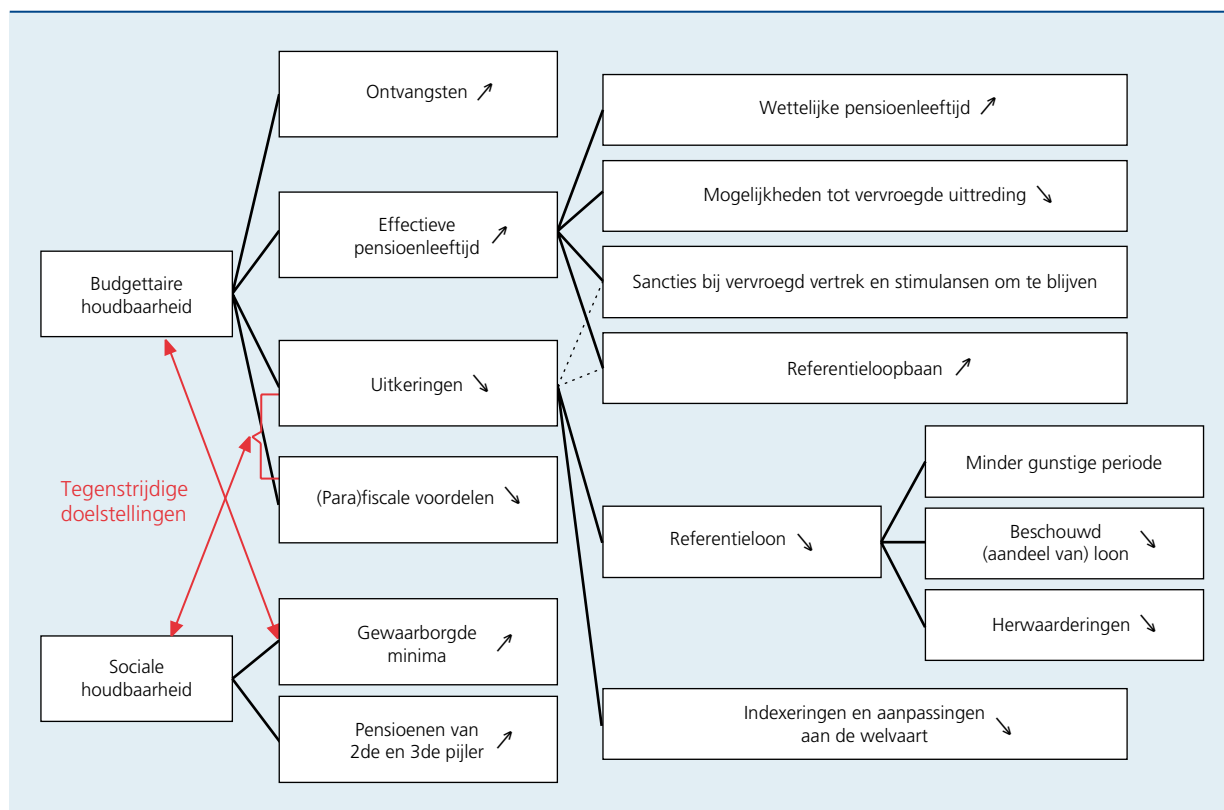
repartitiestelsel zal blijven wegen op minder omvangrijke generaties. Het in aanmerking nemen van de levensverwachting is evenwel een belangrijk pluspunt inzake budgettaire houdbaarheid vermits het aan de toename van de gemiddelde levensduur verbonden risico gedekt is.

Op het vlak van gelijkheid bieden deze stelsels een positief element voor de lange loopbanen, die vaker voorkomen bij de werknemers met de laagste inkomens. Deze loopbanen worden immers beloofd aangezien de kapitalisatie vroeger begint – wat tot hogere beleggingsinkomsten leidt –, en langer duurt. De gemengde effecten van het in aanmerking nemen van de levensverwachting worden later besproken, meer bepaald in het deel met betrekking tot deze hervorming.

2.2 Parametrische hervormingen

Naast structurele hervormingen zijn ook ingrijpende hervormingen mogelijk met behoud van hetzelfde basisstelsel, bijvoorbeeld een vasteprestatieregeling. Het gaat in dat verband om parametrische hervormingen, omdat ze voornamelijk effect sorteren op de waarden van de parameters die worden gehanteerd voor de berekening van de pensioenrechten.

SCHEMA 1 EEN TYPOLOGIE VAN DE PARAMETRISCHE EN NIET-STRUCTURELE HERVORMINGEN VAN DE PENSIOENSTELSLS

De twee belangrijkste doelstellingen bij het hervormen van de pensioenstelsels – namelijk de verbetering van de budgettaire houdbaarheid en van de sociale houdbaarheid –, werden als basis gebruikt voor het opstellen van een schema van de belangrijkste mogelijke parametrische hervormingen en andere niet-structurele pensioengerelateerde hervormingen.

Om de budgettaire houdbaarheid te verbeteren, kunnen de ontvangsten worden verhoogd of kunnen de (para)fiscale voordelen die van toepassing zijn op de inkomsten van de gepensioneerden, worden beknot. In dit artikel worden dergelijke hervormingen evenwel niet verder onderzocht aangezien het zich beperkt tot de uitgaven inzake pensioenen.

Door het optrekken van de effectieve pensioenleeftijd kunnen de uitgaven worden gereduceerd – de periode waarover de pensioenen lopen, is dan immers korter – en kunnen de ontvangsten worden verhoogd – de beroepsactieve periode is dan immers langer. De effectieve pensioenleeftijd kan worden opgetrokken krachtens een dwingende maatregel – door de wettelijke pensioenleeftijd of de leeftijd van het vervroegd pensioen op te trekken – of via stimulansen. Deze laatste kunnen de vorm aannemen van een bonus-malus gekoppeld aan de verlenging van de loopbaan of aan de vervroegde uittredingen, of kunnen worden opgenomen in de berekening van de pensioenrechten via een aanpassing van de beschouwde referentie-loopbaan.

De uitgaven kunnen tevens worden beperkt door rechtstreeks het bedrag van de uitkeringen te verminderen of de groei ervan af te remmen. Zo kan het loon dat in aanmerking wordt genomen om de pensioenrechten te berekenen, op verschillende manieren worden beperkt. Om te beginnen, kan rekening worden gehouden met de lonen uit een minder gunstige periode. Soms is de referentieperiode immers beperkt tot de beste of de laatste jaren van de loopbaan van de werknemers, eerder dan betrekking te hebben op hun hele loopbaan. Een tweede mogelijkheid bestaat erin het aandeel of het absolute niveau van het beschouwde loon te plafonneren. En tot slot kunnen de rechten op uitkeringen worden verminderd door een beperkte herwaardering van de vroegere lonen die voor de berekening van die rechten in aanmerking worden genomen. Wat de groei van de reeds lopende pensioenen betreft, kan worden geopteerd voor een meer beperkte indexering of voor een rem op de aanpassingen aan de welvaart. Ten slotte zijn de malus en de vermeerdering van het aantal referentiejaren die worden gebruikt voor de berekening van de pensioenrechten niet alleen stimulansen om de loopbaan te continueren, maar ook middelen om de uitkeringen of de groei ervan te beperken.

Andere hervormingen kunnen veeleer gericht zijn op een verbetering van de sociale houdbaarheid van de pensioenstelsels. Het gaat bijvoorbeeld over het optrekken van de gewaarborgde minima voor mensen met een hoog armoederisico. Om de vervangingsratio te verhogen, biedt deelname aan de tweede en de derde pijler overigens ook mogelijkheden. Het kan daarbij gaan om (para)fiscale stimuli, een verbetering van het juridisch kader om de bescherming en, derhalve, het vertrouwen van de effectieve en potentiële deelnemers te verhogen, of om een verplichte aansluiting voor alle of voor een gedeelte van de werknemers.

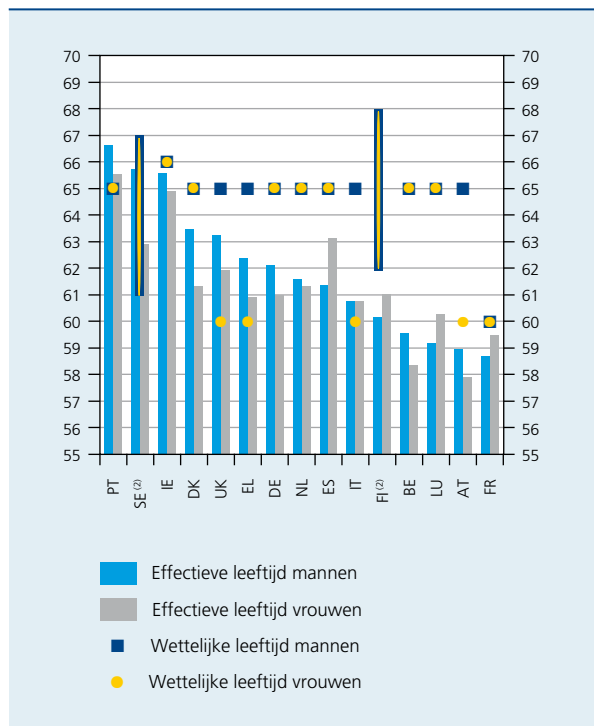
Sommige hervormingen komen tegemoet aan één van de twee hoofddoelstellingen – budgettaire houdbaarheid en sociale houdbaarheid –, terwijl ze nadelig zijn voor de andere doelstelling. Zo zijn de beperking van de (para)fiscale voordelen die gepensioneerden genieten alsook de maatregelen die bedoeld zijn om het bedrag van de pensioenen te beknotten, flagrant in tegenstrijd met de doelstelling om de sociale houdbaarheid te verbeteren. Omgekeerd oefenen bepaalde socialebeschermingsmaatregelen, bijvoorbeeld de toekenning van gewaarborgde minima, een zware druk uit op de overheidsfinanciën. Er zij evenwel beklemtoond dat deze doelstellingen in bepaalde gevallen, bijvoorbeeld bij een verhoging van de effectieve pensioenleeftijd of bij de uitbreiding van de tweede en de derde pijler, tegelijkertijd worden nagestreefd, op voorwaarde dat geen buitensporige belastingvoordelen worden aangeboden. En dient ten slotte te worden opgemerkt dat, op lange termijn, budgettaire houdbaarheid cruciaal is om sociale houdbaarheid te garanderen.

WETTELIJKE EN EFFECTIEVE PENSIOENLEEFTIJD

Momenteel bedraagt de wettelijke pensioenleeftijd in de meeste EU15-landen 65 jaar voor zowel vrouwen als mannen. Voor de beide geslachten is dat evenwel 66 jaar in Ierland en 60 jaar in Frankrijk. Enkel voor de vrouwen is die leeftijd nog 60 jaar in het Verenigd Koninkrijk, Griekenland, Italië en Oostenrijk. In Zweden en Finland, ten slotte, is de wettelijke pensioenleeftijd flexibel; zij varieert er respectievelijk van 61 tot 67 jaar en van 62 tot 68 jaar. Daarnaast bieden verschillende landen mogelijkheden tot vervroegde uittreding, waaraan doorgaans voorwaarden zijn verbonden qua duur van de loopbaan.

In tegenstelling tot de wettelijke pensioenleeftijd, is de effectieve pensioenleeftijd sterk verschillend van land tot land. Berekend over het gemiddelde van de uittredingen tussen 2002 en 2007 en rekening houdend met de verschillende vormen van vervroegde uittreding, is de marge van de effectieve uittredingsleeftijden begrepen tussen 57 jaar

GRAFIEK 4 WETTELIJKE EN EFFECTIEVE PENSIOENLEEFTIJD⁽¹⁾
(situatie op 1 januari 2009 voor de wettelijke leeftijd;
gemiddelde over 2002-2007 voor de effectieve leeftijd)

Bronnen: EC, OESO.

- (1) De effectieve pensioenleeftijd omvat alle definitieve uittredingen uit de arbeidsmarkt, met inbegrip van de verschillende vormen van brugpensioen.
(2) In Zweden en Finland is de wettelijke pensioenleeftijd flexibel.

en 11 maanden voor de vrouwen in Oostenrijk en 66 jaar en 7 maanden voor de mannen in Portugal. De gemiddelde effectieve pensioenleeftijd is enkel in Oostenrijk, Frankrijk en België lager dan 60 jaar; voor de mannen is dat ook in Luxemburg het geval. Doordat er tal van stelsels van vervroegd pensioen of brugpensioen bestaan, ligt de effectieve leeftijd voor uittreding uit de arbeidsmarkt in vrijwel alle landen van de EU15 onder de wettelijke leeftijd.

Het optrekken van de effectieve pensioenleeftijd is bevorderlijk voor de budgettaire houdbaarheid. De verlenging van de beroepsactieve periode waarborgt immers aanvullende budgettaire ontvangsten en lagere uitgaven. Ook al nemen de rechten van de toekomstige gepensioneerden toe, het netto-effect blijft gunstig. Wat de sociale houdbaarheid betreft, wordt in principe een verbetering van de vervangingsratio opgetekend.

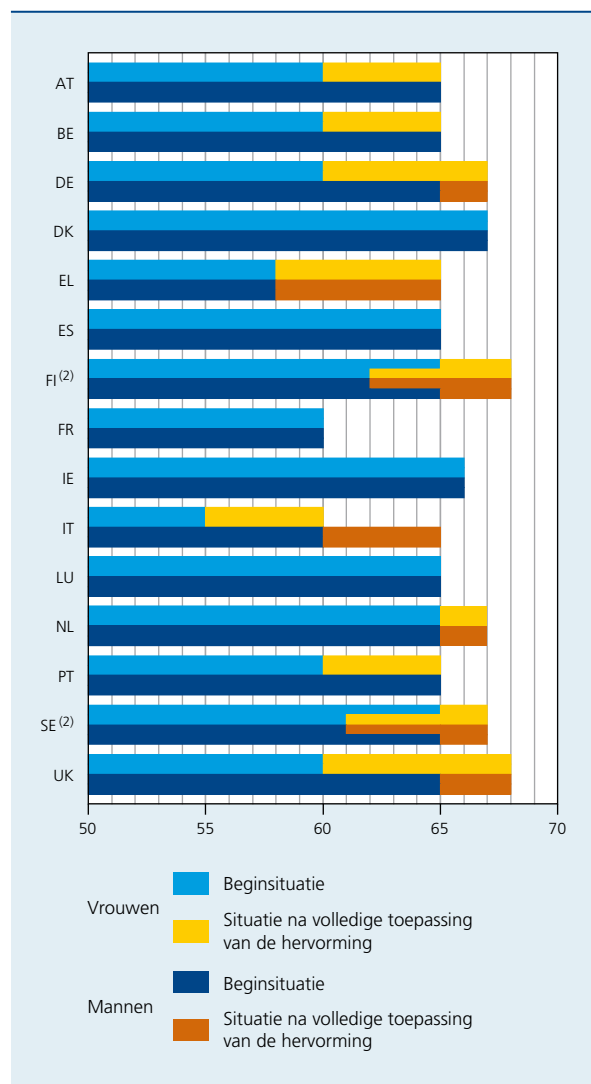
HERZIENING VAN DE WETTELIJKE PENSIOENLEEFTIJD

Uit het verschil tussen de effectieve en de wettelijke pensioenleeftijd blijkt dat het optrekken van deze laatste niet voldoende is om de effectieve leeftijd op hetzelfde niveau

te brengen. De maatregel kan evenwel bijdragen tot een uitstel van de pensionering; om die reden hebben enkele landen de wettelijke pensioenleeftijd verhoogd. Meestal werden die aanpassingen gespreid in de tijd; sommige moeten nog (gedeeltelijk) ten uitvoer worden gelegd. De hervormingen in de EU15 zijn gekenmerkt door flexibilisering, leeftijdsverhoging voor alle werknemers en het afstemmen van de wettelijke pensioenleeftijd voor de vrouwen op die voor de mannen.

Finland en Zweden hebben de wettelijke pensioenleeftijd geflexibiliseerd. Pensionering is er voortaan op zijn vroegst mogelijk op respectievelijk 62 en 61 jaar, en uiterlijk op 68

GRAFIEK 5 HERVORMINGEN VAN DE WETTELIJKE PENSIOENLEEFTIJD⁽¹⁾
(werknemers uit de particuliere sector, verplicht gedeelte)

Bronnen: EC, OESO.

- (1) Hervormingen goedgekeurd sinds het begin van de jaren negentig.
(2) Flexibele wettelijke leeftijd.

en 67 jaar, tegen 65 jaar voordien. Zoals verderop wordt toegelicht, gaat deze flexibiliteit evenwel gepaard met financiële stimulansen opdat ze niet zou uitmonden in een verlaging van de effectieve leeftijd.

De wettelijke pensioenleeftijd voor de vrouwen werd afgestemd op die voor de mannen door deze met 5 jaar op te trekken in vier landen van de EU15, namelijk in België, Duitsland, Portugal en het Verenigd Koninkrijk. In Oostenrijk zal deze verhoging trapsgewijs plaatsvinden tegen 2033. Italië is het enige land dat op termijn en bij ongewijzigd beleid nog een wettelijke pensioenleeftijd zal hanteren die voor de vrouwen lager is dan voor de mannen.

Een algemene leeftijdsverhoging was erop gericht de pensioenleeftijd op ten minste 65 jaar te brengen in de landen waar dat nog niet het geval was, met uitzondering van Frankrijk en Italië. In Frankrijk is de wettelijke pensioenleeftijd nog steeds 60 jaar, terwijl hij in Italië met 5 jaar is verhoogd voor mannen en vrouwen, maar voor deze laatste nog steeds 60 jaar bedraagt. De algemene herziening was het meest ingrijpend in Griekenland, waar de wettelijke pensioenleeftijd werd opgetrokken van 58 tot 65 jaar, met voor de vrouwen een spreiding in de tijd. In Nederland en Duitsland zal de wettelijke pensioenleeftijd tegen respectievelijk 2025 en 2029 op 67 jaar worden gebracht. In het Verenigd Koninkrijk wordt hij tussen 2024 en 2046 geleidelijk opgetrokken van 65 tot 68 jaar. In Denemarken werd de wettelijke pensioenleeftijd in 2004 met twee jaar verlaagd, maar tussen 2024 en 2027 zal hij weer geleidelijk worden verhoogd tot 67 jaar. Nadien zal hij er de stijging van de levensverwachting volgen.

HERZIENING VAN DE LEEFTIJD VOOR VERVROEGDE UITTREDING

Naast de regelgeving inzake de wettelijke pensioenleeftijd voorzien de meeste EU15-landen ook in de mogelijkheid om vervroegd uit te treden⁽¹⁾. Aan dit recht zijn doorgaans voorwaarden verbonden in verband met de duur van de loopbaan. In enkele landen is ook de leeftijd opgetrokken vanaf welke vervroegd kan worden uitgetreden. Dat is meer bepaald het geval in Denemarken, waar die leeftijd met 2 jaar is verhoogd, in Italië waar dat proces momenteel aan de gang is en de leeftijd tegen 2013 met in totaal 5 jaar zal zijn opgetrokken, en in Oostenrijk. In dit laatste land zal de minimumleeftijd tegen 2017 met 1,5 jaar zijn verhoogd voor de mannen en met 3 jaar voor de vrouwen. In het Verenigd Koninkrijk is de mogelijkheid om vervroegd uit te treden, afgeschaft. Dat is ook het geval in Spanje, behalve voor diegenen die vóór 1967

tot het systeem zijn toegetreden en voor de werklozen. In Nederland werden de toekenningsvoorwaarden ervan verscherpt. Wanneer de wettelijke pensioenleeftijd er zal worden opgetrokken van 65 tot 67 jaar, zal het er onder bepaalde voorwaarden nog mogelijk zijn om vanaf 65 jaar de arbeidsmarkt te verlaten.

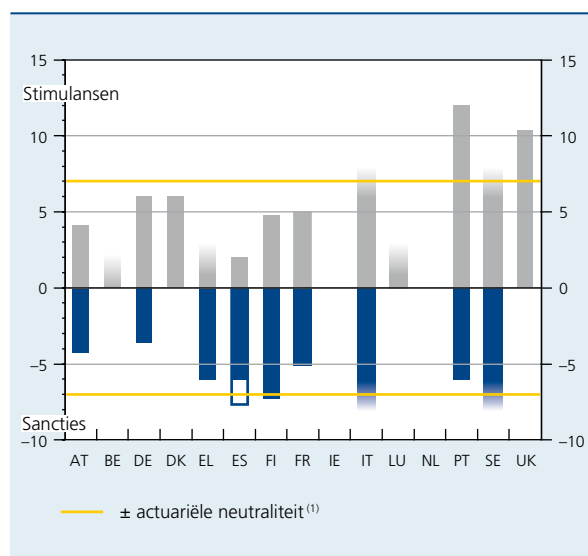
BONUS-MALUSREGELINGEN

De effectieve pensioenleeftijd kan ook worden uitgesteld door sancties bij vervroegde uittreding of door stimulansen om actief te blijven, de zogeheten «bonus-malus». Een dergelijke regeling is minder dwingend dan het optrekken van de wettelijke pensioenleeftijd, maar kan desalniettemin vergelijkbare resultaten opleveren. Volgens Queisser en Whitehouse (2006) zou het actuair neutrale sanctie- of stimulanspercentage – dat wil zeggen het percentage waarbij het feit of de loopbaan al dan niet wordt verlengd, budgettair neutraal is – voor mannen en vrouwen, gemiddeld beschouwd, respectievelijk 6,2 en 5,6 pct. bedragen op 60 jaar en respectievelijk 7,4 en 7 pct. op 65 jaar.

Zeven landen van de EU15 hebben bonus-malussystemen ingevoerd, waar meestal voorwaarden aan zijn verbonden in verband met de duur van de loopbaan, terwijl

GRAFIEK 6 SANCTIES BIJ VERVROEGDE UITTREDING EN STIMULANSEN OM ACTIEF TE BLIJVEN

(procenten van de aftrek of premie per jaar van vervroegde of uitgestelde uittreding ten opzichte van de wettelijke leeftijd, tenzij anders vermeld, voor de werknemers uit de particuliere sector, verplicht gedeelte)

Bronnen: EC, OESO.

(1) De op budgettair vlak actuair neutrale percentages zouden gemiddeld 6,2 en 5,6 pct. bedragen voor respectievelijk mannen en vrouwen op 60 jaar, en 7,4 en 7 pct. op 65 jaar, volgens Queisser en Whitehouse (2006).

(1) De analyse is beperkt tot de uittredingen via vervroegde pensionering in de enge zin. Er is derhalve geen rekening gehouden met andere vormen van vervroegde uittreding zoals brugpensioen, invaliditeit of werkloosheid.

drie andere landen enkel het stimulerende gedeelte hebben ingevoerd. Bovendien omvatten de Italiaanse en Zweedse systemen van notionele rekeningen intrinsiek het equivalent van deze bonus-malus, waarvan het percentage gelijk zou zijn aan het percentage van de actuariële neutraliteit. Gewoonlijk wordt deze bonus-malus op maandelijkse basis berekend ten opzichte van de wettelijke pensioenleeftijd, maar hij is hier uitgedrukt in jaarpercentages. Deze sancties en stimulansen worden meestal geactiveerd voor maximumperiodes die onder meer overeenstemmen met de limieten van de vervroegde uittredingsmogelijkheden.

Behalve een specifieke sanctie voor werklozen die een pensioen wensen te genieten in Spanje, ligt het sanctiepercentage het hoogst in Finland, namelijk 7,2 pct. per jaar voor de leeftijden tussen 62 en 65 jaar. De sanctiepercentages zijn gelijk aan of liggen in de buurt van de actuariële neutraliteit in Griekenland, Portugal en Frankrijk. In Oostenrijk en Duitsland zijn de sancties milder.

De stimulans om de loopbaan voort te zetten, is het hoogst in Portugal, namelijk 12 pct. per jaar boven 40 jaar loopbaan en gedurende maximaal 5 jaar. De stimulans is ook hoger dan het actuariële neutrale percentage in het Verenigd Koninkrijk en ligt in de buurt van dat percentage in Duitsland en Denemarken, waar de stimulans afhankelijk is van de verhouding tussen het aantal jaren uitstel en de gemiddelde levensverwachting op het ogenblik van de pensionering. In Frankrijk is de stimulans geringer, te weten 5 pct. In Finland bedraagt de stimulans 4,8 pct., maar hij wordt pas ingeschakeld vanaf 68 jaar. In Spanje zijn de bonussen beperkter. In België, ten slotte, bestaat de jaarlijkse bonus uit een forfaitair bedrag van 2 euro per gewerkte dag na 62 jaar of na 44 jaar bijdragen.

Bovendien verleent Finland, middels een systeem dat vergelijkbaar is met een bonus, een verwervingspercentage – dat wil zeggen het tempo waarin een werknemer voor elk dekkingsjaar pensioenrechten verwerft – dat tussen 63 en 67 jaar veel hoger is. Luxemburg en Griekenland doen hetzelfde, maar in beperkte mate. Italië biedt zijn oudere werknemers eveneens een «superbonus» in de vorm van een vrijstelling van persoonlijke sociale bijdragen.

Voor zover de bonussen onder het actuariële neutrale percentage blijven en ze geen al te groot meevallereffect teweegbrengen, zou de invoering van een bonus-malussysteem een impact moeten hebben die, algemeen beschouwd, gunstig is voor de budgettaire houdbaarheid van de pensioenstelsels. De sancties voor vroegtijdige uittreding hebben immers tot gevolg dat ze ofwel de rechten verlagen, ofwel de pensionering uitstellen – met een

gunstig effect op zowel ontvangsten als uitgaven –, en de stimulansen worden slechts toegekend bij uitstel van uittreding, waardoor de uitgaven sterker teruglopen dan dat ze toenemen als gevolg van de extra verworven rechten. Deze bonussen zijn evenwel een meevaller voor een aantal personen die zelfs zonder stimulans langer zouden zijn blijven werken dan de leeftijd waarop dit stelsel in werking treedt. Vanuit sociaal oogpunt heeft een bonus-malussysteem een potentieel gunstige invloed omdat het bevorderlijk is voor de billijke behandeling van personen die op een verschillende leeftijd met pensioen gaan of die een verschillende loopbaan achter de rug hebben. De vervangingsratio's kunnen tevens worden verbeterd door de verlenging van de loopbaan. Er bestaat evenwel een risico indien een sanctie personen zou treffen die de arbeidsmarkt voortijdig hebben moeten verlaten.

LOOPBAAN DIE IN AANMERKING WORDT GENOMEN BIJ DE BEREKENING VAN DE RECHTEN

De basis voor de berekening van de pensioenrechten in het verplichte verzekeringsgedeelte omvat het gemiddelde loonniveau van elk individu gedurende een bepaald gedeelte van zijn/haar loopbaan. Terwijl vijf landen van de EU15 – waaronder België – reeds geruime tijd de hele loopbaan in aanmerking nemen, brengen andere landen slechts een gedeelte ervan in rekening. De pensioenrechten werden nu eens berekend op basis van de inkomsten van de laatste loopbaanjaren, dan weer op basis van die van de beste jaren, wat in de praktijk weinig verschil uitmaakt aangezien de inkomsten van de laatste jaren van een loopbaan doorgaans ook de hoogste zijn.

Zes landen hebben de loopbaan die bij de berekening van de rechten in aanmerking wordt genomen, aanzienlijk verlengd of zijn van plan dat geleidelijk aan te doen. Voortaan worden in Nederland de inkomsten van de volledige loopbaan in aanmerking genomen; tot dusver waren dat de inkomsten van het laatste jaar. In Finland, Zweden, Portugal en ook Oostenrijk wordt rekening gehouden met de volledige loopbaan, tegen voorheen de 10 à 15 laatste of beste jaren. In Frankrijk is de verlenging beperkter, aangezien de beschouwde loopbaan toeneemt van de 10 tot de 25 beste jaren. Er zijn derhalve op dit ogenblik elf EU15-landen waar de volledige loopbaan in aanmerking wordt genomen, met als enige uitzonderingen Frankrijk, Spanje en Griekenland. In Ierland speelt deze parameter geen rol, aangezien het basispensioen er volledig forfaitair is.

Deze parametrische wijziging heeft een gunstig effect op de budgettaire houdbaarheid, aangezien het in aanmerking nemen van een minder goed bezoldigd gedeelte van de loopbaan het gemiddelde referentieloon dat wordt

gehanteerd voor de berekening van de rechten, neerwaarts beïnvloedt. Daarentegen zijn de sociale effecten van deze aanpassing in het beste geval gemengd, aangezien de meeste uitkeringen na deze aanpassing minder hoog zijn. In principe is er geen significant ongunstig effect op het armoederisico, aangezien de personen met de laagste lonen ook de personen zijn van wie het loon tijdens de loopbaan het minst sterk is gestegen. De vervangingsratio van de best betaalden, die doorgaans reeds onder het gemiddelde van de bevolking ligt, wordt daarentegen sterker aangetast door het in aanmerking nemen van een minder interessant gedeelte van hun bezoldigingen.

In diezelfde gedachtegang hebben sommige landen besloten de duur van de referentieloopbaan die in rekening wordt gebracht voor het verwerven van een volledig pensioen, te verlengen. Doorgaans vereist een volledig pensioen immers een minimum aantal arbeidsjaren aangezien de rechten, in geval van een onvolledige loopbaan, berekend worden naar rato van het aantal gewerkte jaren. Vier landen hebben de duur van de volledige loopbaan recentelijk gewijzigd. In Italië is hij verhoogd van 37 tot 40 jaar voor het anciënniteitspensioen, en in Frankrijk van 37,5 tot 41 jaar. In België is hij opgetrokken van 40 tot 45 jaar voor de vrouwen teneinde hem af te stemmen op die voor de mannen. In het Verenigd Koninkrijk, daarentegen, is – wat het *basic state pension* betreft – de duur teruggebracht van 44 jaar voor mannen en 39 jaar voor vrouwen tot 30 jaar voor iedereen. Een verlenging van de referentieloopbaan heeft automatisch een neerwaarts effect op de rechten van al diegenen die geen volledige loopbaan hebben, wat een aanvullende stimulans betekent om te blijven werken, en een gunstige invloed heeft op de budgettaire houdbaarheid. Op het vlak van de sociale houdbaarheid, zijn de effecten eveneens gemengd.

Ten slotte leggen verschillende landen een minimale loopbaanduur op om vervroegd de arbeidsmarkt te kunnen verlaten of om de pensioenuitkering als dusdanig te kunnen ontvangen. Sommige landen hebben ter zake tevens hervormingen doorgevoerd, volgens dezelfde logica als voor de hervormingen met betrekking tot de duur van de referentieloopbaan.

INDEXERING VAN DE LOPENDE PENSIOENEN EN HERWAARDERING VAN DE LONEN

De pensioenrechten worden aangepast teneinde rekening te houden met het verloop van de kosten van het levensonderhoud en/of het welzijn van de beroepsbevolking. Hiertoe worden de voor de berekening van de rechten gehanteerde lonen uit het verleden geherwaardeerd, enerzijds, en worden de momenteel uitbetaalde pensioenen geïndexeerd, anderzijds.

Oorspronkelijk werden de lopende pensioenen geïndexeerd op basis van de loonontwikkeling in zeven EU15-landen en op basis van de prijzen in vijf van die landen. Finland paste een formule toe die gebaseerd was op een weging van die beide componenten, en Ierland voerde herwaarderingen uit in het kader van de jaarlijkse begrotingsprocedure. Ook Griekenland nam discretionaire maatregelen die de prijsverhogingen doorgaans overschreden, althans voor de laagste pensioenen.

Verskillende landen hebben wijzigingen goedgekeurd op het gebied van indexering van de lopende pensioenen, soms echter in tegengestelde richting. Zo zijn vier landen minder genereus geworden: Frankrijk en Italië, die zijn overgeschakeld op een indexering op basis van de prijzen in plaats van op basis van de lonen, Finland, dat het gewicht van de lonen heeft verminderd ten voordele van dat van de prijzen, en Portugal. In dit laatste land volgt het pensioen voortaan de inflatie plus 0,2 maal de reële groei van het bbp, voor diegene wiens pensioen laag is en wanneer de economische groei krachtig is. Behalve Portugal past ook Italië minder gunstige indexeringsregels toe op de hogere pensioenen. Drie landen zijn daarentegen guller geworden: Zweden en het Verenigd Koninkrijk die een herwaardering toepassen op basis van de lonen veeleer dan op basis van de prijzen, en België dat discretionaire maatregelen neemt – zij het via een wettelijk verplicht systeem – voor de koppeling aan de welvaart bovenop de indexering op basis van de prijzen. Acht landen hebben hun indexeringsmethode voor de uitbetaalde pensioenen niet gewijzigd. Vier van die landen koppelen de indexering aan de stijging van de lonen (Duitsland, Denemarken, Luxemburg en Nederland), twee aan het prijsverloop (Oostenrijk en Spanje) en twee indexeren via discretionaire maatregelen (Griekenland en Ierland).

De lonen die worden gehanteerd voor de berekening van de rechten bij toetreding tot het systeem moeten worden geherwaardeerd vanwege de uitholling van de geldwaarde die de oude inkomens mettertijd hebben ondergaan. Vijf landen pasten voorheen een beperkte herwaardering aan de prijsstijging toe, terwijl vijf andere rekening hielden met de loonontwikkeling. Finland hield rekening met beide factoren, door ze in gelijke mate af te wegen. In Griekenland werd de beslissing discretionair genomen, en in Italië werd de omvang van de herwaarderingen bepaald door de stijging van het bbp. In Denemarken, ten slotte, werd op de gedeelten met vaste bijdragen een rente toegepast, en werden deze eventueel vermeerderd met een deel van de door de fondsen geboekte winst. In Ierland moeten de lonen uit het verleden niet worden opgevalueerd, aangezien de basispensioenen er forfaitair zijn.

Acht landen hebben ter zake hervormingen doorgevoerd. Vier onder hen zijn voortaan guller: Oostenrijk, Zweden en het Verenigd Koninkrijk herwaardenen op basis van de loonontwikkeling in plaats van op basis van het prijsverloop, en België past, bovenop de prijsindexering, de referentielonen geregeld aan de welvaart aan. Vier landen zijn daarentegen minder gul geworden. Frankrijk beperkt zich tot een herwaardering op basis van de prijzen eerder dan op basis van de lonen, terwijl Finland meer belang hecht aan de prijzen – die een gewicht hebben van 80 pct. – ten nadele van de lonen, en Portugal het prijsverloop ten belope van drie vierde van de weging opgenomen heeft in de herwaarderingsformule. Duitsland, van zijn kant, koppelt de stijging van de waarde van de punten aan het verloop van het nettoloon in plaats van aan dat van het brutoloon – zodat de waarde van dat punt niet stijgt als de bijdrageratio van de personen toeneemt – en in geval van schommelingen van de houdbaarheidsfactor, die de veranderingen weergeeft in de afhankelijkheidsgraad van de ouderen, beperkt het de toename van die punten. Vijf landen hebben hun vroegere herwaarderingsmethode gehandhaafd: op basis van de loonontwikkeling (Nederland en Luxemburg), het prijsverloop (Spanje), het nominale bbp (Italië), of nog, op discretionaire basis (Griekenland). Twee landen, ten slotte, dienen geen dergelijke herwaarderingsmetode uit te voeren: Denemarken, waar het systeem met gekapitaliseerde vaste bijdragen impliceert dat op de inkomens uit het verleden een rente en eventuele kapitaalwinsten worden toegepast, en Ierland, waar het forfaitaire pensioen niet afhankelijk is van het niveau van de inkomsten uit het verleden.

INACHTNEMING VAN DE TOEGENOMEN LEVENSVRWACHTING

De stijging van de levensverwachting zal wellicht in alle Europese landen aanhouden. Om die reden hebben zeven landen een correctie ingevoerd om de negatieve begrotingseffecten van deze toekomstige stijging automatisch te beperken. Deze correctie gebeurt op verschillende wijzen. Finland en Portugal hebben, in het kader van een vasteprestatieregeling, een houdbaarheidsfactor geïntroduceerd waarbij de pensioenen worden gekoppeld aan de levensverwachting. Het bedrag van de rechten op uitkeringen wordt aldus vermenigvuldigd met de verhouding tussen de levensverwachting op een bepaald ogenblik in het verleden – respectievelijk die welke gemiddeld werd opgetekend over de periode 2004-2008 en in 2006 – en de levensverwachting op het ogenblik van de effectieve pensionering. In Zweden, Italië en Denemarken houden de stelsels met vaste bijdragen en notionele rekeningen, die reëel of fictief recht geven op een kapitaal dat vervolgens wordt gespreid over de verwachte resterende levensduur, intrinsiek rekening met de levensverwachting.

In Zweden, bijvoorbeeld, zouden de personen van de in 1990 geboren groep twee volle jaren langer moeten werken dan die van de in 1940 geboren groep om het effect van de toegenomen levensverwachting op te vangen en dezelfde levensstandaard te handhaven als die van de vorige generaties. Duitsland houdt rekening met de verlenging van de levensverwachting door middel van een houdbaarheidsfactor die werd geïntroduceerd met het oog op de herwaardering van de lonen uit het verleden en de indexering van de lopende pensioenen. Frankrijk koppelt de stijging van de levensverwachting aan het aantal jaren dat vereist is voor een volledige loopbaan. In Denemarken zal vanaf 2025 de wettelijke leeftijd van het vervroegd pensioen en deze van het openbaar ouderdomspensioen om de 5 jaar worden herzien en worden aangepast aan de verlenging van de levensverwachting.

Dit in acht nemen van de levensverwachting bij de berekening van de pensioenen heeft onder meer tot gevolg dat in de toekomst, bij iedere stijging van de levensverwachting, geen nieuwe hervormingen nodig zullen blijken. De demografische impact op de budgettaire houdbaarheid zal hierdoor dus beperkt zijn. Daarentegen bestaat het risico dat bij ongewijzigd gedrag de vervangingsratio van de toekomstige generaties gepensioneerd door het in acht nemen van de levensverwachting aanzienlijk zal dalen, aangezien deze maatregelen een impact hebben op het bedrag van de uitkeringen. Bovendien impliceert het feit dat voor alle sociaal-economische categorieën en voor de beide geslachten rekening wordt gehouden met dezelfde levensverwachting, een belangrijk risico inzake billijkheid. De levensverwachting is immers niet voor alle sociale categorieën identiek⁽¹⁾. Indien voor alle sociale categorieën één enkele waarde inzake levensverwachting zou worden gehanteerd, dan zou het individueel opgebouwde kapitaal niet volledig worden uitgekeerd aan diegene die een laag opleidingsniveau genoten hebben, terwijl het gemiddeld genomen ontoereikend zou zijn om het einde van het pensioen van hogeschoolden uit te betalen. Ook de problematiek van de verschillen in levensverwachting tussen mannen en vrouwen zou wellicht tegen een dergelijke achtergrond kunnen worden beschouwd.

2.3 Hervormingen van de overheidspensioenen

In de meeste EU15-landen geldt voor het overheids-personeel een specifiek pensioenstelsel, ofwel de zogeheten speciale stelsels zoals die welke onder meer van kracht zijn in Duitsland, België en Frankrijk ofwel een stelsel bijkomend aan het nationale stelsel. In tal

(1) In Nederland, bijvoorbeeld, bedroeg de levensverwachting op 65 jaar in 2008 17,5 jaar voor mannen met een hoog scholingsniveau en 13,9 jaar voor mannen met een laag scholingsniveau.

van overige Europese landen of wereldwijd bestaat er geen of niet langer een speciale regeling voor de overheidssector⁽¹⁾.

Oorspronkelijk was het specifiek stelsel voor de overheidssector doorgaans genereuzer dan dat voor de particuliere sector. Dit bleek uit minder strenge toegangsvoorwaarden – vroegere uittreding in de overheidssector – en uit gullere uitkeringen aangezien de speciale stelsels vaak gebaseerd zijn op de laatste lonen. De vervangingsratio's lagen bijgevolg hoger. De herwaarderings- en indexeringsregels waren voor het overheidspersoneel meestal gunstiger. De persoonlijke bijdragen konden bovendien geringer zijn en/of voor een deel of integraal door de Staat worden gedragen.

De speciale stelsels voor de overheidssector zijn meestal enkel van toepassing op het statutair personeel. In heel wat landen wordt het overheidspersoneel goeddeels op contractuele basis in dienst genomen, wat impliceert dat het socialezekerheidsstelsel en derhalve ook het pensioenstelsel van de particuliere sector van toepassing is op een deel van het overheidspersoneel.

Wat de fundamentele hervormingen van de pensioenstelsels betreft, zijn sommige EU-landen, waaronder Denemarken, naar analogie van de particuliere sector, geleidelijk overgegaan van een stelsel met vaste uitkeringen op een stelsel met vaste bijdragen. Andere landen, met name Oostenrijk, Finland, Italië en Portugal, hebben het stelsel van de overheidssector ingrijpend

gewijzigd in de zin van een convergentie naar het stelsel van de particuliere sector. In sommige gevallen werden in de overheidssector nieuwe personeelsleden in dienst genomen volgens een regeling waardoor op hen het socialezekerheidsstelsel van de particuliere sector van toepassing werd. Dat was met name het geval in Italië en Luxemburg. In Portugal hadden de hervormingen niet enkel betrekking op de nieuwe werknemers, maar ook op hen die reeds in dienst waren. Ook de privatiseringen, de uitbesteding en de contractualisering⁽²⁾ droegen bij tot de verlichting van het relatieve gewicht van de overheidspensioenen. Voorts ontsnapten sommige gedeelten van de overheidssector, bijvoorbeeld landsverdediging, politie en justitie, vaak volledig of gedeeltelijk aan de hervormingen. Gunstregelingen werden, of worden soms nog steeds, verleend aan werknemers van de overheidsbedrijven, in branches zoals vervoer of energie.

In de meeste EU15-landen werden parametrische hervormingen in de overheidssector doorgevoerd. Net als in de particuliere sector werden, door middel van die hervormingen, in de overheidssector – al dan niet in hetzelfde tempo – sleutelparameters gewijzigd, bijvoorbeeld de wettelijke of minimale pensioenleeftijd, de

(1) Volgens Palacios en Whitehouse (2006) waren aan het begin van de jaren 2000 de pensioenstelsels van de overheidssector in 74 landen, waaronder de Oost-Europese landen, geïntegreerd in de stelsels van de particuliere sector, terwijl er in 84 landen een specifiek pensioenstelsel voor de overheidssector bestond.

(2) In Denemarken, bijvoorbeeld, zijn de benoemingen van personeelsleden sinds 1 januari 2005 beperkt tot een reeks beroeps categorieën. De personeelsleden die niet op die lijst voorkomen, worden in dienst genomen als contractuele werknemers met een statuut dat vergelijkbaar is met dat in de particuliere sector.

TABEL 1 VOORNAAMSTE PARAMETRISCHE HERVORMINGEN VAN DE OVERHEIDSPENSIENEN⁽¹⁾

	AT	BE	DE	DK	EL	ES	FI	FR	IE	IT	LU	NL	PT	SE	UK
Optrekken van de pensioenleeftijd of de minimale pensioenleeftijd ..	X			— ⁽²⁾			X ⁽³⁾		X	X	X	X	X	X ⁽³⁾	X
Afremmen van vervroegde uittreding of stimuleren van latere pensionering	X	X	X	X	X	X	X	X	X ⁽⁴⁾	X	X	X	X	X	X
Verlenging van de duur van de bijdragen	X		X				X	X		X	X	X	X		
Vermindering van de pensioenuitkeringen	X		X				X	X		X	X	X	X	X ⁽⁵⁾	— ⁽⁶⁾

Bronnen: Kings et al. (2007), OESO (2007), Palacios en Whitehouse (2006).

(1) Een aangekruiste cel betekent dat er voor het bewuste land een overtuigende aanwijzing is van de toepassing van het hervormingselement in kwestie, ongeacht de omvang van de wijziging.

(2) In Denemarken werd de normale pensioenleeftijd in 2004 verlaagd van 67 tot 65 jaar, maar in 2024 en 2027 zal hij met 2 jaar worden opgetrokken.

(3) Flexibilisering van de wettelijke pensioenleeftijd.

(4) In Ierland werd enkel de verplichte pensioenleeftijd afgeschaft.

(5) Door de overgang op de notionele rekeningen.

(6) De pensioenuitkeringen werden opwaarts herzien, meer bepaald door ze te indexeren op basis van de lonen in plaats van op basis van de prijzen.

duur van de bijdrage, de berekening van de uitkeringen, enz. Door die hervormingen kon ook de effectieve pensioenleeftijd worden beïnvloed via het afremmen van de vervroegde uittreding of het toekennen van een bonus voor een uitgestelde pensionering.

In de meeste landen van de EU15 is de leeftijd voor de verevening van de pensioenrechten op 65 jaar gebracht, met name in Oostenrijk, Italië en Portugal, en is de pensioenleeftijd voor mannen en vrouwen geharmoniseerd. De wettelijke pensioenleeftijd wordt ook steeds meer vervangen door een minimumleeftijd, waardoor de keuze van het moment van pensionering flexibeler wordt.

Naast de wettelijke pensioenleeftijd, hebben alle EU15-landen getracht de effectieve pensioenleeftijd op te trekken door de toegang tot vervroegde uittreding af te remmen, meer bepaald door toepassing van sancties of door het stimuleren of vergemakkelijken van uitstel van pensionering.

In verschillende landen, waaronder Duitsland, Oostenrijk en Frankrijk, is de duur van de bijdragen om een volledig pensioen te verwerven, verlengd tot ten minste 40 jaar. Die verlenging is meestal gepaard gegaan met verminderingen van de pensioenuitkeringen. Zo wordt het laatste loon bij de berekening van de rechten steeds vaker vervangen door het gemiddelde van de lonen over een langere periode, zelfs door het gemiddelde van het over het hele beroepsleven ontvangen inkomen. In verschillende landen, bijvoorbeeld Duitsland, Oostenrijk en Italië, waren de hervormingen expliciet gericht op een vermindering van de vervangingsratio's. In het Verenigd Koninkrijk, daarentegen, werd met de hervormingen een grotere generositeit van de pensioenstelsels nagestreefd.

Totaal beschouwd, hebben de hervormingen in sommige landen meer parameters beïnvloed dan in andere. Zo hadden ze in Oostenrijk, Finland, Italië, Luxemburg, Nederland en Portugal effect op tal van parameters, terwijl sommige landen, waaronder België, hun overheidspensioenen slechts in beperkte mate hebben hervormd.

3. Hervormingen in een selectie van landen

In dit deel wordt dieper ingegaan op de hervormingen in zes bijzonder interessante landen. De bewuste landen zijn immers baanbrekers of grote hervormers. Het gaat om België's drie grote buurlanden – Duitsland, Nederland en

Frankrijk – alsook om Zweden, Italië en Oostenrijk. Een analyse per land maakt onder meer duidelijk waarom die hervormingen noodzakelijk waren.

3.1 Duitsland

Duitsland heeft sinds het begin van de jaren negentig zijn pensioenstelsel fundamenteel hervormd. Deze hervormingen hebben, voor de nieuw gepensioneerden, een forse inkrimping van de voorheen vrij gulle openbare pensioenuitkeringen tot gevolg.

Sinds 1992 worden de pensioenen gekoppeld aan de netto- in plaats van aan de brutolonen. Daardoor zijn de pensioenuitkeringen indirect gereduceerd, aangezien de belastingen en de socialezekerheidsbijdragen na die datum toenamen, waardoor de nettolonen terugliepen ten opzichte van de brutolonen. Tegelijkertijd wordt het pensioen voortaan bij vroegtijdige pensionering verminderd en is de wettelijke pensioenleeftijd voor vrouwen en andere pensioentypes, zoals werklozen, opgetrokken tot 65 jaar.

De pensioenhervorming van 1992 bleek echter te kleinschalig om de houdbaarheid van het Duitse pensioensysteem te verzekeren. Om die reden volgde in 2001 een tweede pensioenhervorming. Teneinde de arbeidskosten onder controle te houden en de toenemende pensioenlasten evenwichtiger over de generaties te spreiden, werd de stabilisatie van de bijdragevoeten bij wet vastgelegd. Om op lange termijn de houdbaarheid van het openbare pensioensysteem te waarborgen, is bovendien besloten tegen 2030 de feitelijke nettovervangingsratio geleidelijk te verlagen van 70 pct. tot ongeveer 63 pct. door middel van een minder sterke herwaardering van de pensioenrechten dan de groei van de nettolonen. Deze ingrijpende vermindering van de wettelijke pensioenen zou worden gecompenseerd door een toename van de aanvullende pensioenen. Daartoe worden de plannen inzake aanvullende pensioenen, gericht op de opbouw van pensioenfondsen, gestimuleerd, hetzij door belastingverminderingen, hetzij door directe subsidies aan individuele pensioenplannen of beroepspensioenregelingen.

Om een forse stijging van de bijdragevoeten te vermijden, werd in 2004 een houdbaarheidsfactor toegevoegd aan de formule voor de berekening van de pensioenuitkeringen. De pensioenuitkering werd meer bepaald gekoppeld aan een afhankelijkheidsratio, namelijk de verhouding van de pensioenontvangers tot de pensioenbijdragers. Stijgt de afhankelijkheidsratio, dan worden de pensioenen niet volledig geïndexeerd aan de inkomensgroei. Voor de brutovervangingsratio is evenwel een minimum van 43 pct. vastgelegd. Om dat minimum te respecteren,

worden wijzigingen in de afhankelijkheidsratio niet integraal doorberekend in de pensioenuitkeringen, maar worden zij ook gedeeltelijk opgevangen door een verhoging van de bijdragevoet. Werkenden en gepensioneerden worden in gelijke mate door de houdbaarheidsfactor getroffen, aangezien de reeds verworven pensioenrechten en de referentie-inkomens proportioneel worden aangepast.

Tot slot werd in 2007 besloten de wettelijke pensioenleeftijd tussen 2012 en 2029 geleidelijk op te trekken van 65 naar 67 jaar.

3.2 Nederland

Het Nederlandse pensioenstelsel berust op twee belangrijke pijlers. De eerste pijler – de openbare pijler – bestaat uit een basispensioen – het AOW-pensioen uit de « Algemene Ouderdomswet » – waarvan het bedrag toeneemt naarmate iemand langer in Nederland woont. De tweede pijler – de particuliere pijler – wordt gevormd door de aanvullende pensioenen die praktisch alle werkgevers aan hun werknemers aanbieden. Deze tweede pijler, die wordt beheerd via een groot aantal pensioenfondsen, heeft een dekkingsgraad van 90 pct. en is goed voor iets meer dan de helft van de totale pensioenuitkeringen. Dit stelsel geldt eveneens voor de ambtenaren. Het « Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds », dat de pensioentegoeden van alle Nederlandse ambtenaren belegt, is overigens het grootste pensioenfonds van Europa.

Omdat Nederland over een belangrijke kapitaalgedekte tweede pensioenpijler beschikt en derhalve minder dan de meeste andere Europese landen afhankelijk is van het omslagstelsel, lijkt de vergrijzing van de bevolking er minder gevaar op te leveren voor de financiering van de pensioenen. Toch heeft deze problematiek zware gevolgen voor de openbare pensioenuitgaven, onder meer omdat de openbare pensioenuitkeringen er aan de minimumlonen worden gekoppeld. Tot dusver is nauwelijks aan de generositeit van die uitkeringen geraakt. Wel werd in 2005 besloten tot afschaffing van de fiscale voordelen van vervroegde-uitstapstelsels.

Wat de tweede pensioenpijler betreft, werd onder druk van de overheid de voorbije jaren een verschuiving vastgesteld naar aanvullende pensioenregelingen op basis van het middenloos in plaats van het eindloos. De overheid vreesde immers dat de pensioenverplichtingen te zwaar zouden wegen op de kosten van arbeid en op haar belastingontvangsten, aangezien stijgende bijdragen leiden tot hogere belastingaftrekken en de overheid

zelf meer zou moeten bijdragen aan het pensioenfonds voor haar ambtenaren. Ook werden aan de indexerings van de pensioenopbouw en -uitkering vaker bepaalde voorwaarden verbonden. Zo kan het niet-indexeren van de pensioenrechten sedertdien vlotter worden ingezet als sturingsinstrument om de financiële gezondheid van de pensioenfondsen te verzekeren. Hierdoor zijn de risico's op een verlaging van de levensstandaard voor de huidige en toekomstige uitkeringsgerechtigden vergroot.

Om de pensioenfondsen transparanter te maken, werd in 2007 de pensioenwet goedgekeurd ter vervanging van de pensioen- en spaarfondsenwet. De bedoeling van de nieuwe wet is onder meer de soliditeit van de pensioenfondsen beter te kunnen meten. Tevens werd de klemtoon gelegd op transparantie naar de deelnemer toe. Zo moeten de pensioenfondsen de beoogde wijze van indexerings, alsook de voorwaarden waaronder die indexerings wordt teruggeschroefd, voortaan duidelijker formuleren.

Recentelijk is besloten de wettelijke pensioenleeftijd op te trekken van 65 tot 66 jaar in 2020 en verder tot 67 jaar in 2025. Tot 2047 wordt evenwel in een overgangsfase voorzien, tijdens welke sommige werkenden nog steeds op 65-jarige leeftijd met pensioen kunnen gaan, op voorwaarde dat zij in de aanloopfase naar hun pensioen een voldoende aantal jaren hebben gewerkt. Personen die van deze mogelijkheid gebruik zullen maken, ontvangen wel een lagere AOW-uitkering.

3.3 Frankrijk

Vóór de hervormingen bestonden er in Frankrijk tal van relatief genereuze pensioenfondsen per beroep, die tot het begin van de jaren tachtig zelfs nog genereuzer werden. Op dat ogenblik werd de wettelijke pensioenleeftijd, in de meeste gevallen, verlaagd tot 60 jaar, mits op die leeftijd het vereiste aantal bijdragejaren was bereikt. Bovendien werd een minimumpensioen ingevoerd: iedereen die ten minste 37,5 jaar had bijgedragen, had recht op 85 pct. van het toenmalige brutominimumloos.

In het algemene stelsel dat van toepassing was op de loontrekkenden uit de particuliere sector, was het pensioenbedrag het product van drie termen: het pensioenpercentage (50 pct. aan het volledige percentage), het gemiddelde jaarloos op grond van de tien beste jaren – waarbij die lonen worden begrensd en verhoogd –, en de verhouding tussen de bijdrageduur en de vereiste volledige verzekeringsduur (150 kwartalen voor een maximaal pensioen).

Een eerste parametrische hervorming die de houdbaarheid van de overheidsfinanciën moest verbeteren, vond plaats in 1987. Toen werd besloten de voor de berekening van de rechten gehanteerde lonen te herwaarderen en de lopende pensioenen en de minimumrechten niet langer te indexeren aan de lonen maar aan de prijzen. In 1993 werd deze maatregel voor onbepaalde tijd bevestigd.

De hervorming van 1993 had enkel betrekking op de particuliere sector en in het bijzonder op het algemene stelsel en drie daarmee overeenstemmende stelsels, namelijk het stelsel van de loontrekkenden uit de landbouw (die sindsdien financieel geïntegreerd zijn in het algemene stelsel), dat van de ambachtslieden en dat van de industriële en handelaars. Naast de bevestiging van de indexeringswijze leidde die hervorming tot verschillende wijzigingen in de parameters en maatstaven. Zo werd de bijdrageduur geleidelijk opgetrokken van 37,5 tot 40 jaar, naar rata van één kwartaal per jaar. De referentieperiode voor de berekening van het als referentie geldende gemiddelde jaarloon werd geleidelijk van de 10 beste jaren op de 25 beste jaren gebracht. Het gemiddelde referentieloon wordt aldus gedrukt door 15 minder goede jaren in aanmerking te nemen. In het – waarschijnlijke – geval dat die jaren bovendien verder in het verleden liggen, wordt die verlaging versterkt doordat de 25 beste jaren geherwaardeerd worden op basis van de prijzen en niet van de gemiddelde lonen.

Teneinde oudere werknemers langer aan het werk te houden, werd bij de hervorming van 1993 tevens een pensioenmalus ingevoerd van 10 pct. per ontbrekend jaar ten opzichte van de volledige bijdrageduur. Die malus kwam bovenop de vermindering van het pensioenbedrag die een gevolg is van het feit dat de verhouding tussen de bijdrageduur, uitgedrukt in kwartalen, en 160 lager is dan 1.

Het meest opvallend tussen 1993 en 2003 was de reëding, in verschillende golven, van de aanvullende stelsels die berusten op een puntensysteem. Die tweedepijlerstelsels werden weer vlot getrokken door het rendement te verlagen en de bijdragen te verhogen.

De tweede belangrijke pensioenhervorming deed zich voor in 2003 en gold voor zowel de particuliere sector als de overheid. Om het gullere overheidsstelsel nauwer te laten aansluiten bij het particuliere stelsel, werd de bijdrageduur in de overheidssector geleidelijk afgestemd op die in de particuliere sector, door hem op te trekken van 37,5 naar 40 jaar ten belope van één semester per jaar; daarnaast worden de pensioenbedragen voortaan geïndexeerd aan de prijzen in plaats van aan de gemiddelde lonen. In de overheidssector wordt het bedrag van de pensioenuitkering echter nog steeds bepaald door de

lonen van de afgelopen zes maanden, doorgaans ook de beste lonen.

Door de hervorming van 2003 werd de pensioenmalus per ontbrekend jaar in de particuliere sector tevens teruggebracht tot 6 pct. Tegelijkertijd werd voor de overheidssector een malus van 2 pct. ingevoerd, die opliep tot 3 pct. in 2008. Zowel voor de particuliere sector als voor de overheid werd ook een pensioenbonus geïntroduceerd om oudere werknemers langer aan het werk te houden: voor ieder gewerkt jaar bovenop de normale loopbaanduur nemen de pensioenrechten met 3 pct. toe.

De hervorming van 2003 voorzorg in een originele regeling om de bijdrageduur waarvoor een loopbaan als volledig wordt beschouwd te verhogen naarmate de levensverwachting toeneemt, en dit zowel voor de particuliere sector als voor de overheid. Zo werd besloten de bijdrageduur tussen 2009 en 2012 geleidelijk op te trekken van 40 tot 41 jaar, naar rata van één kwartaal per jaar. Die verhoging kon worden uitgesteld indien de context zou veranderen naar aanleiding van het verloop van de activiteitsgraad van de 50-plussers, de financiële toestand van de pensioenstelsels en de werkgelegenheidssituatie. Deze aangelegenheid werd, zoals gepland, in 2008 besproken en de verhoging bleef gehandhaafd.

Ten slotte was aan de hervorming van 2003 ook een sociaal aspect verbonden, namelijk het streven om de laagste pensioenen op te trekken. Zo werd inzake het minimumpensioen opnieuw een doelstelling vastgelegd. In 2008 moest voor wie een volledige loopbaan had gewerkt een minimale nettovervangingsratio van 85 pct. van het minimumloon worden bereikt. Bovendien werd ook de bijstandsuitkering, die onafhankelijk van de bijdragen wordt toegekend als de andere bestaansmiddelen ontoereikend zijn, opgevoerd.

In 2007 werden de bijzondere pensioenstelsels hervormd. Die stelsels zijn van toepassing op ongeveer 500.000 loontrekkenden van overheidsbedrijven die bij de vorige hervormingen grotendeels gespaard waren gebleven en onder nog genereuzere stelsels dan diegene voor de publieke sector vielen. Die bedrijven zijn onder meer actief in het vervoer, de energie, de mijnbouw en de marine. De hervorming had betrekking op dezelfde parameters als die voor de overheidssector in 2003. Zo moest de bijdrageduur tegen 2012 worden opgetrokken van 37,5 tot 40 jaar en tegen 2016 tot 41 jaar. Binnen bepaalde grenzen werd ook een pensioenbonus en -malus ingevoerd. Voortaan wordt de pensioenuitkering eveneens aan de prijzen en niet langer meer aan de lonen gekoppeld. De impact van deze hervorming werd op korte en middellange termijn evenwel gecompenseerd

door het bestaande personeel verschillende voordelen te bieden, bijvoorbeeld het opnemen van premies in de berekening van de uitkering.

In 2008 volgden verschillende aanpassingen om de feitelijke pensioenleeftijd op te trekken. Zo werd de pensioenbonus onder bepaalde voorwaarden verhoogd tot 5 pct. per jaar. De regering versoepelde tevens enkele beperkingen die de combinatie werk-pensioen afremden voor 60-plussers, en zij verhoogde de verplichte pensioenleeftijd van 65 tot 70 jaar voor de meeste loontrekkenden uit de particuliere sector. De malus werd daarentegen teruggebracht tot 5 pct. en de wettelijke pensioenleeftijd, die slechts 60 jaar bedraagt, blijft een taboeonderwerp.

3.4 Zweden

Zweden nam geen genoegen met één of enkele parametrische hervormingen. Het land wijzigde de aard zelf van zijn pensioenstelsels, zowel voor de wettelijke (eerste pijler) als voor de aanvullende regeling (nagenoeg verplichte tweede pijler).

Vóór de hervorming bestond de eerste pijler uit een universele basisuitkering, die ooit in het leven was geroepen ter bestrijding van de armoede van ouderen, en uit een

aanvullende uitkering voor wie regelmatig inkomens uit arbeid ontving. Deze uitkering paste in de logica van een repartitiestelsel met vaste uitkeringen.

Om recht te hebben op een volledige aanvullende uitkering, moest een werknemer 30 jaar lang bijdragen betalen. Het bijdragepercentage was relatief hoog, waardoor overschotten konden worden gegenereerd. Die overschotten werden geaccumuleerd via een fonds om, in geval van noodzaak, als « buffer » te fungeren. Die reserve beliep tot 40 pct. van het bbp. De bijdragen dienden niet alleen voor de financiering van de rustpensioenen, maar ook voor die van de overlevingspensioenen en de invaliditeitsuitkeringen. De pensioenuitkering werd berekend op basis van de 15 beste jaarlonen en er werd een vervangingsratio nagestreefd van 60 pct. tot een plafond dat oorspronkelijk gelijk was aan 1,5 maal het gemiddelde loon. De normale pensioenleeftijd werd vastgesteld op 65 jaar, maar de werknemers konden, tot op zekere hoogte, vroeger stoppen met werken, namelijk vanaf 60 jaar, of langer werken, tot 70 jaar. Die mogelijkheid was gekoppeld aan pensioenbonussen en -malussen die reeds actuariële neutraliteit beoogden.

Personen met weinig of geen inkomsten hadden recht op een toelage op het pensioen alsook op een huisvestingstoelage die tot 95 pct. van de woonkosten kon dekken.

TABEL 2 VOORNAAMSTE KENMERKEN VAN DE EERSTEPIJLERPENSIOENEN IN ZWEDEN

	Vóór de hervorming	Na de hervorming
Basisstelsels (andere dan diegene die op de lonen berusten)	<ul style="list-style-type: none"> • universele basisuitkering • bij onvoldoende inkomens uit arbeid, recht op een toelage op het pensioen en een huisvestingstoelage⁽¹⁾ 	gewaarborgd minimumpensioen (residueel) en huisvestingstoelage gefinancierd via algemene begrotingsmiddelen
Op de lonen berustend stelsel	extra toelage met vaste uitkeringen die de lonen dekt tot een plafond ⁽¹⁾ : <ul style="list-style-type: none"> • vijftien beste loonjaren • indexering aan de prijzen • dertig bijdragejaren • bijdragepercentage van 18,5 pct. • normale pensioenleeftijd: 65 jaar maar uittreding mogelijk vanaf 60 jaar 	toelage met vaste bijdragen die de lonen dekt tot een plafond: <ul style="list-style-type: none"> • uitkeringen bepaald door de gestorte bijdragen • rendement en indexering gekoppeld aan de lonen (ook voor het plafond) • bijdragepercentage van 18,5 pct.: <ul style="list-style-type: none"> – 16 pct. notionele rekeningen – 2,5 pct. kapitalisatie • flexibele pensioenleeftijd vanaf 61 jaar
Overlevingspensioenen	gefinancierd via bijdragen aan de sociale zekerheid	afzonderlijk stelsel gefinancierd via algemene begrotingsmiddelen

Bron: Sundén.

(1) De universele basisuitkering werd gefinancierd via sociale bijdragen, maar de financiering werd aangevuld met algemene begrotingsmiddelen. Deze middelen werden ook gebruikt om de toelagen op het pensioen en de huisvestingstoelagen toe te kennen.

De basisuitkering en de toelage op het pensioen moesten ongeveer 30 pct. van het gemiddelde loon bedragen.

De tweede pijler van het Zweedse pensioenstelsel omvatte hoofdzakelijk vier grote beroepsregelingen: een regeling voor de arbeiders uit de particuliere sector, één voor de bedienden, één voor de werknemers van de centrale overheid en één voor die van de lokale overheid. In die regelingen werden vaste uitkeringen verleend.

De hervorming van het stelsel werd in de jaren negentig uitgewerkt, maar ze trad pas vanaf 1999 in werking. Net als in de meeste landen werden lange overgangperiodes ingebouwd.

In het nieuwe pensioenstelsel is de basisuitkering afgeschaft en vervangen door een residueel gewaarborgd minimumpensioen, dat enkel wordt verleend aan personen met weinig of geen andere inkomens uit arbeid. Het gewaarborgd pensioen is vastgesteld op 1,5 maal de vroegere basisuitkering teneinde de levensstandaard van hen die zowel de basisuitkering als de toelage op het pensioen ontvangen, te vrijwaren. De huisvestingstoelage blijft gehandhaafd.

Het op de lonen gebaseerde stelsel dekt de loontrekken nog steeds tot een bepaald inkomensplafond. Dit laatste wordt nu echter geïndexeerd op basis van de lonen en niet langer op basis van de prijzen, zodat de wettelijke regeling, anders dan in het verleden het geval was, niet meer zou worden uitgehold.

Het stelsel wordt gefinancierd via een bijdrage van 18,5 pct., waarvan 16 pct. wordt gestort aan het stelsel van notionele rekeningen dat volgens het repartitieprincipe werkt. Dit gedeelte van de pensioenuitkering wordt bepaald op basis van de gestorte bijdragen verhoogd met een fictief rendement, waarna het totaal wordt gedeeld door de gemiddelde levensverwachting voor een gegeven groep op de leeftijd van 65 jaar. Het rendement is gelijk aan het groeitempo van het reële loon per hoofd. De levensverwachting wordt op uniforme wijze berekend, zonder rekening te houden met het geslacht of de sociaal-economische categorie. De resterende 2,5 pct. wordt gestort aan het stelsel met vaste bijdragen via kapitalisatie. In dit stelsel worden de gestorte bijdragen op individuele rekeningen geblokkeerd en kan iedere werknemer kiezen welk pensioenfonds zijn inleg beheert. Het rendement is gelijk aan dat van de beleggingen en het financiële risico wordt overgeheveld naar het individu.

De uitkering wordt geïndexeerd volgens een systeem dat, op lange termijn, neerkomt op een indexering aan de lonen. Die indexering kan echter automatisch worden

teruggeschroefd indien de financiële stabiliteit van het stelsel in het gedrang komt, dat wil zeggen wanneer het bedrag van de verplichtingen uitstijgt boven dat van de activa. In dat geval wordt de indexering verminderd door ze te vermenigvuldigen met de verhouding tussen activa en verplichtingen. Dat scenario lijkt op grond van de uitgebrachte prognoses weinig waarschijnlijk, maar het kan onder meer voortvloeien uit een anders dan verwachte ontwikkeling van de levensverwachting of uit een ongunstig verloop van het aantal werknemers.

De pensioenleeftijd is in de wetgeving op de pensioenen volledig flexibel geworden. Er is immers geen wettelijke pensioenleeftijd meer. De minimale pensioengerechtigde leeftijd is opgetrokken van 60 tot 61 jaar en de maximumleeftijd is afgeschaft. De leeftijd van 65 jaar dient enkel nog als referentie voor de berekening van de levensverwachting.

Ook de tweede pijler, die zo goed als verplicht is en meer dan 90 pct. van de werknemers betreft, is grondig gewijzigd. De vier grote stelsels zijn immers beurtelings overgeschakeld van een systeem met vaste prestaties naar een regeling met vaste bijdragen.

Het succes van de hervorming berust op een aantal elementen. Om te beginnen, kon het gewicht van de tweede pijler de schok van een hervorming van de eerste pijler verzachten. Vervolgens dienden de aanzienlijke, mettertijd opgebouwde gekapitaliseerde reserves om, enerzijds, het nieuwe systeem reserves te verschaffen en, anderzijds, de middelen naar de Staat over te hevelen zodat hij de dekking kon overnemen van stelsels die voorheen onder de sociale zekerheid vielen. Hierdoor konden de sociale bijdragen op een redelijk peil worden gehandhaafd. Ten derde werd de hervorming goedgekeurd door een zeer grote meerderheid in het parlement. Terwijl sommigen baat hadden bij de nauwere band tussen uitkering en bijdrage, hadden anderen meer belang bij het vrijwaren van de eerste pijler, die hoofdzakelijk berust op het repartitiebeginsel. Die eerste pijler werd bedreigd doordat steeds meer werknemers geconfronteerd werden met het loonplafond. Aangezien dit laatste immers uitsluitend gekoppeld werd aan de prijzen, had de stijging van het reële loon over een lange periode tot gevolg dat een steeds groter deel van de bevolking erdoor beïnvloed werd. Bovendien werd door de hervorming een einde gemaakt aan een herverdeling ten nadele van de arbeiders en ten gunste van de bedienden. De bijdragen werden immers geheven op alle lonen vanaf de leeftijd van 16 jaar tot de pensioenleeftijd, terwijl de uitkeringen slechts op de 15 beste jaarlonen waren gebaseerd. Zo leidde het verschil tussen beide formules tot een inkomensherverdeling ten nadele van de werknemers met een lange en vlakke

loopbaan en ten gunste van die met een kortere loopbaan en een sterker groeiend inkomen.

De hervorming kan evenwel niet om bepaalde klippen heen. Hoewel het stelsel, door het in aanmerking nemen van de levensverwachting, het hoofd kan bieden aan de begrotingslast ten gevolge van de langere levensduur, blijft het erg gevoelig voor demografische ontwikkelingen, aangezien de eerste pijler nog voornamelijk op het repartitiebeginsel berust. De lasten van de pensioenen van grote groepen die wegen op minder grote cohorten blijven aldus problematisch.

Bovendien deden zich bepaalde onverwachte of ongewenste effecten voor. Zo bleef de feitelijke pensioenleeftijd tijdens de eerste jaren waarin de hervorming ten uitvoer werd gelegd, rond 62 jaar schommelen, een relatief laag cijfer gelet op de maatregelen die hadden moeten bijdragen tot de verhoging ervan. Die verhoging kwam er niet onmiddellijk, en wel in hoofdzaak om drie redenen. Ten eerste ging de vraag van oudere werknemers naar invaliditeitsuitkeringen fors omhoog en moest op een hervorming van dat soort uitkeringen in 2004 worden gewacht om de stroom te laten opdrogen. Ten tweede weerhoudt de op de arbeidsmarkt geldende wetgeving tal van loontrekkenden ervan om na 67 jaar te blijven werken en ontraadt ze de werkgevers om zeer oude werknemers in dienst te houden. Ten derde bevatten verschillende beroepsregelingen van de tweede pijler stimuli om vroeger met pensioen te gaan.

In 2008 overschreden de verplichtingen van het stelsel voor het eerst de activa, zodat het automatische evenwichtsherstellende mechanisme in werking werd gesteld. De pensioenen zijn dus trager gestegen dan de lonen.

3.5 Italië

Net als in andere landen werd het pensioenstelsel in Italië tot het begin van de jaren negentig steeds generuezer en duurder. Op dat ogenblik maakten de pensioenuitgaven een groter deel van het bbp uit dan in de meeste andere landen van de EU15 en ging de controle over die uitgaven in toenemende mate verloren. Een ander belangrijk kenmerk van het Italiaanse stelsel was de complexiteit ervan. Naast tal van regelingen voor bepaalde beroepen beschikte Italië immers over twee pensioenstelsels, één op basis van de anciënniteit en een ander op grond van de ouderdom. Het anciënniteitspensioen werd ongeacht de leeftijd toegekend na 35 bijdragejaren in de particuliere sector, na 25 bijdragejaren bij de lokale overheid en na 20 jaar (15 jaar voor de vrouwen) bij de centrale overheid, terwijl voor het ouderdompensioen moest worden

voldaan aan een dubbele voorwaarde inzake leeftijd (60 jaar voor de mannen, 55 voor de vrouwen) en bijdrageduur (15 jaar).

Aangezien het uitgangspunt minder gunstig was dan in andere landen, waren de hervormingen ingrijpender. De meest opvallende hervormingen werden ook aangenomen vanaf de jaren negentig, tegen de achtergrond van een monetaire en een begrotingscrisis.

De hervorming van 1992 was bovenal parametrisch. Het originele ervan was echter dat ze betrekking had op meerdere significante parameters tegelijkertijd. De vereiste leeftijd voor de toekenning van het ouderdompensioen werd geleidelijk opgetrokken tot 65 jaar voor de mannen en 60 jaar voor de vrouwen, terwijl voorheen leeftijden van 55 tot 65 jaar golden volgens het geslacht en de sociaal-professionele categorie. De vereiste bijdrageduur voor de toekenning van het ouderdompensioen werd bovendien met 5 jaar verlengd, tot 20 jaar. Voor de nieuwkomers berust het referentieloon voortaan op de gehele loopbaan in plaats van op de laatste 10 jaar voor de zelfstandigen, de laatste 5 jaar in de particuliere sector en de laatste maand in de overheidssector. De vereiste bijdrageduur voor het anciënniteitspensioen in de overheidssector werd dan weer gelijkgeschakeld met die in de particuliere sector, namelijk 35 jaar. Ten slotte worden de pensioenen geïndexeerd en de referentielonen geherwaardeerd op basis van de prijzen en niet meer van de lonen, waarbij verhogingen niettemin mogelijk zijn. Bovendien werden fiscale stimuli ingevoerd om de ontwikkeling van de tweede en de derde pijler te bevorderen.

De hervorming van 1995 was structureel: het pensioenstelsel veranderde van een systeem van vaste prestaties in een stelsel met vaste bijdragen voor de nieuwe werknemers, met een lange overgangsfase voor de personen die gedurende minder dan 18 jaar onder die regeling vielen, terwijl voor de anderen het oude stelsel behouden bleef. De pensioenregeling is voortaan gebaseerd op notionele rekeningen, aangezien de kapitalisatie hier slechts fictief is. De bijdragen worden geherwaardeerd op grond van de nominale bbp-groei. De coëfficiënt voor de omzetting van het pensioenkapitaal in rente is een stijgende functie van de leeftijd en een dalende functie van de levensverwachting, wat ertoe aanzet de pensionering uit te stellen tot een latere leeftijd. De coëfficiënt, die om de 10 jaar moest worden herzien, werd in 2007 neerwaarts bijgesteld en zal voortaan om de 3 jaar rechtstreeks door de administratie worden aangepast.

Behalve de invoering van de notionele rekeningen behelsde de hervorming van 1995 nog andere wijzigingen. Zo worden de pensioenen enkel nog geïndexeerd

aan de prijzen. De voorwaarden die recht geven op een ouderdomspensioen werden neerwaarts herzien: 5 bijdragejaren zijn voldoende. Daartegenover zijn thans 40 bijdragejaren nodig om recht te hebben op een anciënniteitspensioen. Toch kan 35 jaar voldoende zijn, maar de betrokkenen moeten de leeftijd van 57 jaar hebben bereikt. Voor het anciënniteitspensioen werd met andere woorden een minimumleeftijd ingevoerd. Voor de particuliere sector en de overheid werden sommige regels geharmoniseerd.

In 2004 ving in Italië een nieuwe fase in het pensioenvormingsproces aan. Bij deze hervorming werd de minimumleeftijd voor de toekenning van een anciënniteitspensioen geleidelijk opgetrokken van 57 tot 62 jaar tussen 2007 en 2014. Ook de middelen van het stelsel werden verhoogd, onder meer door de invoering van een solidariteitsbijdrage voor de hogere inkomens ten gunste van de lagere. Een deel van die besparingen of ontvangsten werd aangewend voor de financiering van een tijdelijke «superbonus», zijnde een volledige vrijstelling van persoonlijke sociale bijdragen voor de werknemers die ertoe besluiten na de wettelijke pensioenleeftijd te blijven werken. Deze hervorming stimuleerde trouwens vooral de tweede pijler.

In 2007 schroefde de Italiaanse regering bepaalde verworvenheden van de hervorming van 2004 terug door de minimumleeftijd voor pensionering trager te verhogen en nam ze verschillende sociale maatregelen. Zo leidden pensioenmaatregelen voor het eerst sinds het begin van de jaren negentig tot een stijging van de uitgaven. De maatregelen omvatten, onder meer, gunstiger voorwaarden voor de opbouw van bijdragen voor de atypische werknemers (terugkoop van studieperiodes, volledige dekking in geval van loopbaanonderbrekingen) en een uitbreiding van de lijst van beroepsgroepen waarvan de arbeidsomstandigheden als zwaar worden beschouwd. Die groepen komen voortaan in aanmerking voor een vervroegde uitkering (3 jaar vóór de normale leeftijd), maar zij kunnen niet vóór de leeftijd van 57 jaar met pensioen gaan.

Naar aanleiding van een formele kennisgeving van de EC omdat Italië het principe van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen niet naleefde, werd de overheid er in 2009 toe genoopt de wettelijke pensioenleeftijd van de vrouwen (60 jaar) geleidelijk af te stemmen op die van de mannen (65 jaar) in de overheidssector.

3.6 Oostenrijk

Vóór de hervormingen kon het openbare pensioensysteem in Oostenrijk als genereus en duur worden bestempeld. Bovendien was de participatiegraad van 55-plussers

er erg laag. Zonder hervormingen zou de budgettaire houdbaarheid van de overheidsfinanciën dan ook zwaar onder druk zijn gekomen door de hoge en stijgende pensioenuitgaven in het licht van de vergrijzing.

Deze structurele tekortkomingen werden verholpen door een reeks grondige pensioenhervormingen. De hervormingen van 1997 en 2000 waren vooral gefocust op een verhoging van de effectieve pensioenleeftijd. Die van 2003 en 2004 van hun kant hadden betrekking op tal van parameters die de pensioenuitkeringen beïnvloedden. Zowel de beoogde verhoging van de effectieve pensioenleeftijd als de aanpassingen van de pensioenuitkeringen waren erop gericht de druk op de pensioenuitgaven aanzienlijk te verlichten en zodoende de budgettaire houdbaarheid te verbeteren.

Om langer werken aan te moedigen, werd in 1997 besloten de vervangingsratio met 2 procentpunt te verlagen per jaar dat vroeger met pensioen wordt gegaan dan de wettelijke pensioenleeftijd, waarbij de vervangingsratio met maximaal 15 pct. wordt verminderd. Nog in 1997 werden de opgebouwde pensioenrechten per gewerkt jaar tot 2 procentpunt verhoogd. Zo zou de maximale vervangingsratio van 80 pct. worden bereikt na een loopbaan van 40 jaar. Door deze laatste maatregel werden de pensioenuitkeringen dus genereuzer.

Met de hervorming van 2000 werd de malus per jaar van vervroegde pensionering verder opgetrokken naar 3 procentpunt, waarbij de maximale vermindering van de vervangingsratio behouden bleef. Een uitzondering werd echter gemaakt voor personen die bijna de pensioengerechtigde leeftijd bereikten, op wie de oude wetgeving van toepassing bleef. Terzelfder tijd werd de bonus voor ieder jaar dat langer wordt gewerkt dan de wettelijke pensioenleeftijd, vermeerderd van 2 tot 4 procentpunt, met een maximale verhoging van de vervangingsratio tot 90 pct. Daarnaast werd de minimale leeftijd voor vervroegd pensioen opgetrokken van 60 naar 61,5 jaar voor de mannen, en van 55 naar 56,5 jaar voor de vrouwen. Ten slotte werd de mogelijkheid tot vervroegde pensionering als gevolg van een gereduceerde werkcapaciteit afgeschaft.

In 2003 werd de korting op de pensioenuitkering wegens vroegtijdige pensionering nogmaals verhoogd, tot 4,2 procentpunt. In datzelfde jaar werd bovendien de mogelijkheid tot vervroegde pensionering ten gevolge van werkloosheid afgeschaft. Voorts werd de opbouw van pensioenrechten per gewerkt jaar geleidelijk verlaagd tot 1,78 pct., en werd de referentieperiode voor de berekening van de pensioenen verlengd van de 15 tot de 40 beste loonjaren. Zodoende werden met de hervorming van 2003 de naar

aanleiding van de hervorming van 1997 gullere pensioenuitkeringen teruggedraaid. De pensioenhervormingen voor statutaire ambtenaren weerspiegelen de hervormingen voor werknemers uit de particuliere sector. Ten opzichte van de uitkeringen die vóór de hervormingen zouden zijn ontvangen, bedraagt de uit deze maatregelen voortvloeiende maximale pensioenvermindering echter hooguit 10 pct. tot 2032. Voor bepaalde groepen, bijvoorbeeld deze van werknemers die zwaar werk verrichten, gelden er bovendien uitzonderingen op de nieuwe regelgeving.

Met de hervorming van 2004 werd het bestaande pensioensysteem in verschillende opzichten aangepast. Zo dient de «80/65/45»-formule als leidraad voor het vernieuwde pensioensysteem. Deze formule betekent dat het op 65-jarige leeftijd ontvangen pensioen gelijk is aan 80 pct. van de berekeningsbasis na 45 verzekerde jaren. Krachtens deze nieuwe formule is de referentieperiode verlengd tot de volledige carrière. Daarnaast werd opnieuw de mogelijkheid van vervroegde pensionering ingevoerd via de oprichting van een «pensioencorridor» tussen 62 en 68 jaar, weliswaar met aangepaste pensioenverminderingen of -bonussen. Ten slotte worden de bijdragen gehervardeerd op basis van de stijging van de lonen in plaats van op die van de prijzen. De bestaande pensioenen worden geïndexeerd aan de prijzen, zoals dat voorheen de facto het geval was. Met de creatie van individuele pensioenrekeningen worden de opgebouwde pensioenrechten op transparante wijze gecommuniceerd. De nieuwe regelgeving wordt enkel volledig toegepast op werkenden die vóór 2005 nog geen pensioenrechten hadden opgebouwd. Voor de anderen geldt een mix van de oude en nieuwe regelgeving op een *pro rata temporis*-basis. Het plafond voor de uit de hervorming voortvloeiende maximale vermindering van de pensioenuitkering wordt tevens verlaagd van 10 tot 5 pct. tot 2024, maar zou nadien definitief op 10 pct. worden gebracht.

Als gevolg van een beslissing van het Grondwettelijk Hof, ten slotte, zal de wettelijke pensioenleeftijd voor de vrouwen geleidelijk worden afgestemd op die voor de mannen; die leeftijd zal aldus oplopen van 60 tot 65 jaar tegen 2033.

4. Effecten van de hervormingen

In dit deel wordt belicht in welke mate de hervormingen van de pensioenstelsels in de meeste landen van de EU15 bepaalde effecten hebben gesorteerd. Het is in de eerste plaats van belang na te gaan of die hervormingen geleid hebben tot een verhoging van de

effectieve pensioenleeftijd. Vervolgens wordt nagezien wat de impact is van de hervormingen vanuit het oogpunt van de budgettaire houdbaarheid en de sociale houdbaarheid.

4.1 Effectieve pensioenleeftijd

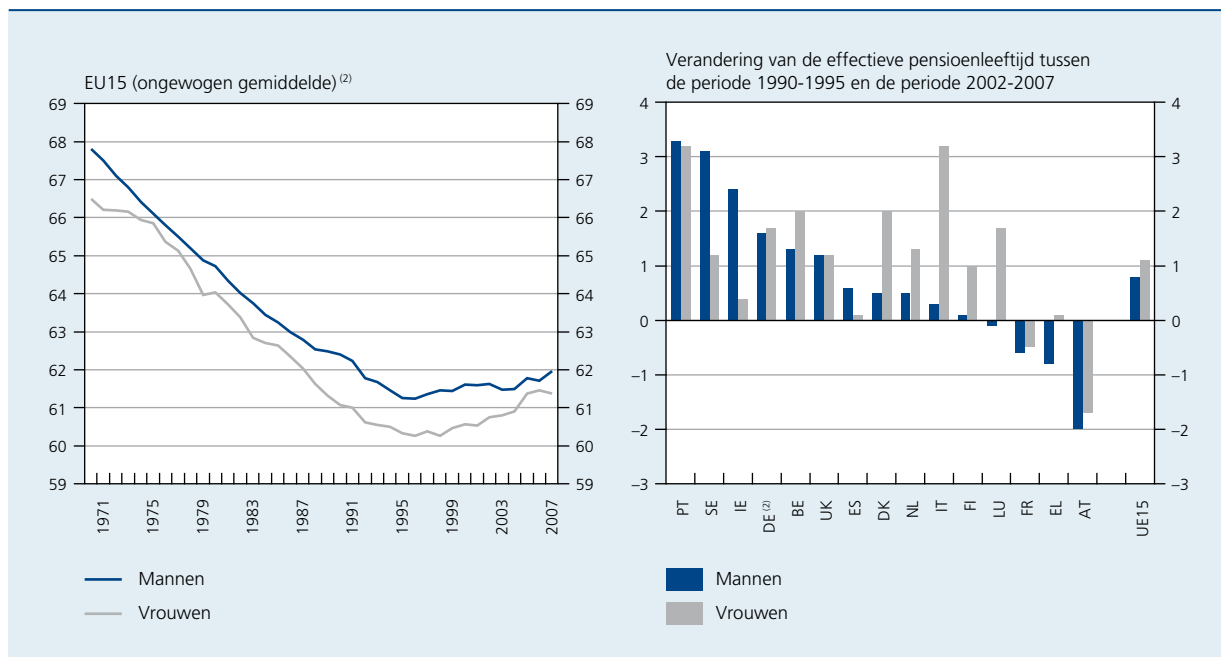
Er zijn tal van stimulerende en dwingende maatregelen genomen om de effectieve leeftijd waarop de werknemers de arbeidsmarkt verlaten, op te trekken. Door een dergelijke verhoging kan immers tegelijkertijd het hoofd worden geboden aan het budgettaire en sociale probleem van de vergrijzing, meer bepaald door het aantal bijdragejaren te vermeerderen en het aantal jaren van uitkeringen te verminderen, zonder evenwel het niveau van de door de gepensioneerden ontvangen uitkeringen te beïnvloeden.

Het verloop van de gemiddelde effectieve pensioenleeftijd geeft aan in welke mate onder meer de hervormingen op die leeftijd een zichtbare impact hebben gehad. Daartoe worden de per voortschrijdend gemiddelde over 5 jaar opgestelde OESO-gegevens gehanteerd, waardoor conjunctuurgebonden elementen in hoge mate kunnen worden uitgeschakeld. Die gegevens omvatten alle vormen van uittreding uit de arbeidsmarkt, inclusief de verschillende vormen die ressorteren onder andere takken van de sociale zekerheid, bijvoorbeeld werkloosheid of invaliditeit. De eventuele hervormingen die betrekking hebben op die andere takken kunnen derhalve eveneens een impact hebben op de hier vermelde effectieve pensioenleeftijd.

In de EU15 als geheel is de gemiddelde leeftijd van uittreding van het begin van de jaren zeventig tot het midden van de jaren negentig – toen de uittredingen het vroegst plaatsvonden – sterk verminderd van ruim 67 jaar tot 61 jaar en 3 maanden bij de mannen en van 66 jaar en 6 maanden tot 60 jaar en 3 maanden bij de vrouwen. Sindsdien is de gemiddelde leeftijd enigszins gestegen tot respectievelijk bijna 62 jaar en 61 jaar en 5 maanden in 2007. Deze ontwikkelingen deden zich in vrijwel alle EU15-landen voor, zij het niet overal met dezelfde omvang en niet overal tegelijkertijd.

Tussen 1990-1995 en 2002-2007 – dat is vóór en na de belangrijkste in Europa ten uitvoer gelegde hervormingen – werd in de meeste landen het begin van een verhoging van de effectieve pensioenleeftijd opgetekend. Die verhoging beliep gemiddeld 9 maanden voor de mannen en 13 maanden voor de vrouwen, deels als gevolg van de voor vrouwen strengere maatregelen inzake het optrekken van de wettelijke pensioenleeftijd.

GRAFIEK 7 GEMIDDELDE EFFECTIEVE PENSIOENLEEFTIJD ⁽¹⁾
(per periode van 5 jaar)

Bron : OESO.

(1) De effectieve gemiddelde leeftijd van uittreding van de beroepsbevolking is gebaseerd op een vergelijking, over een periode van 5 jaar, van de activiteitsgraad van de opeenvolgende groepen (per groep van 5 jaar) van de werkenden van 40 jaar en ouder.

(2) De gegevens voor Duitsland zijn pas beschikbaar vanaf de periode 1991-1996.

De effectieve pensioenleeftijd werd met meer dan 3 jaar verhoogd in Portugal, in Italië (voor de vrouwen) en in Zweden (voor de mannen), en met ongeveer 2 jaar voor de mannen in Ierland en voor de vrouwen in België, Denemarken en Luxemburg. In Frankrijk vond de pensionering daarentegen steeds vroeger plaats; zo ook voor de mannen in Griekenland en in mindere mate in Luxemburg. In Oostenrijk leek de neerwaartse beweging in 2007 nog niet tot stilstand te zijn gekomen.

De in sommige landen aanzienlijke verhoging van de pensioenleeftijd, bijvoorbeeld in Portugal en Zweden, kunnen voor een deel worden verklaard door ingrijpende hervormingen. Omgekeerd hebben sommige landen, waar de erosie van de pensioenleeftijd doorzette, bepaalde parameters aangepast die zouden moeten leiden tot uitstel van de pensioenleeftijd. Zulks bevestigt dat de lange overgangperiodes slechts weinig veranderingen teweegbrengen in het kortetermijngedrag. De verhoging van de effectieve pensioenleeftijd zou derhalve moeten voortduren, aangezien heel wat hervormingen gespreid zijn in de tijd en, althans gedeeltelijk, hun effect nog moeten sorteren.

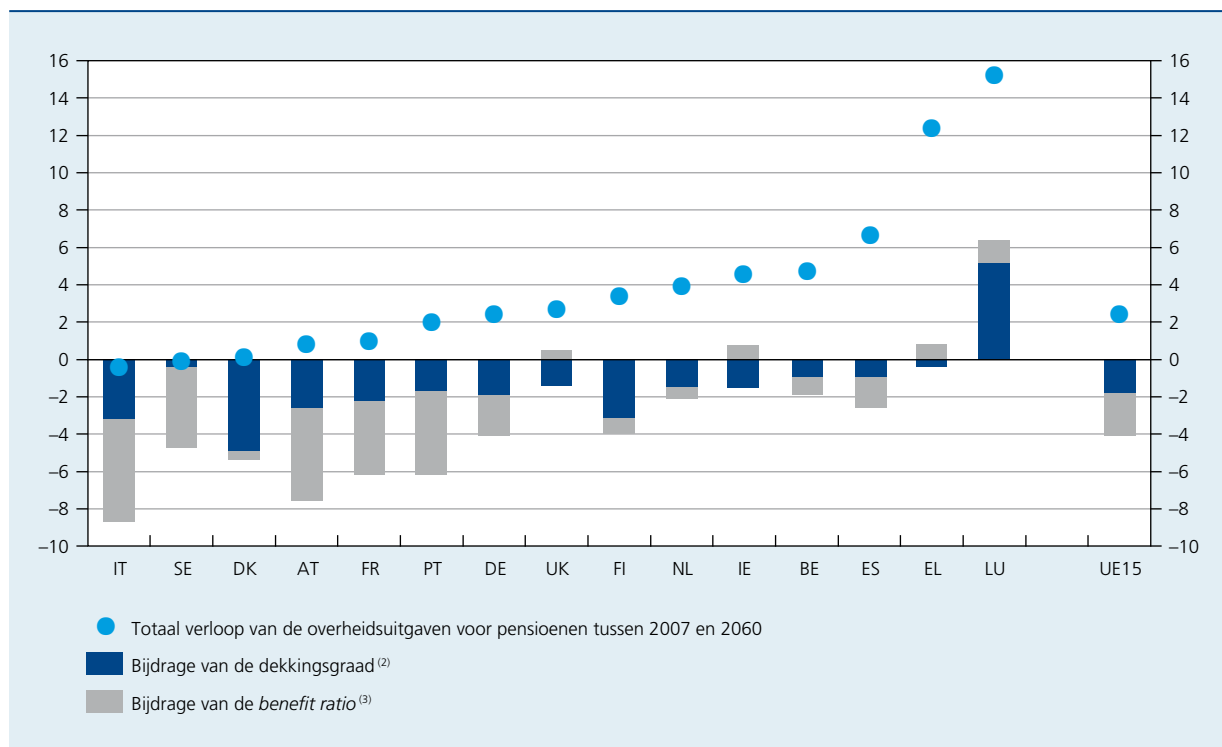
4.2 Houdbaarheid van de begrotingsposities

Het effect van de hervormingen kan ook worden gemeten in termen van houdbaarheid van de begrotingsposities. De Working Group on Ageing Populations – een werkgroep in de EC belast met het opstellen van geharmoniseerde projecties in verband met de kosten van de vergrijzing – heeft een projectie gemaakt van de ontwikkeling van de pensioenuitgaven in procenten van het bbp tegen 2060. Deze werkgroep schetst in zijn laatste projecties een beeld van de algemene ontwikkelingen die in de EU-landen worden verwacht doordat hij onder meer rekening houdt met de effecten die nog moeten worden gesorteerd door de hervormingen waartoe is besloten. Aangezien die projecties dateren van medio 2008, houden ze evenwel geen rekening met de effecten van de huidige crisis en evenmin met de meest recente pensioenhervormingen.

De toename van de pensioenuitgaven in procenten van het bbp kan worden opgesplitst in vijf factoren: de afhankelijkheidsgraad van ouderen, de dekkingsgraad van ouderen, de werkgelegenheidsgraad, de *benefit ratio* en een residuele factor. Twee van die factoren kunnen rechtstreeks worden beïnvloed door hervormingen van de pensioenstelsels. Enerzijds kan de dekkingsgraad – dat is

GRAFIEK 8 PENSIOENUITGAVEN EN VERKLARENDE FACTOREN DIE KUNNEN WORDEN BEÏNVLOED DOOR HERVORMINGEN VAN DE PENSIOENSTELSELS⁽¹⁾

(in procentpunt bbp)

Bron: EC.

(1) Overheidsuitgaven voor de pensioenen van de werknemers uit de particuliere sector en uit de overheidssector.

(2) Verhouding tussen het aantal gepensioneerden in de openbare stelsels en het aantal 65-plussers.

(3) Verhouding tussen het gemiddelde pensioen en het gemiddelde loon.

de verhouding tussen het aantal gepensioneerden en de bevolking van 65 jaar en ouder – het effect ondervinden van de verhoging van de effectieve pensioenleeftijd. Anderzijds wordt de *benefit ratio* – dat is de verhouding tussen het gemiddelde pensioen en het gemiddelde loon – beïnvloed als het bedrag van de uitkeringen het effect van die hervormingen ondergaat. De andere factoren hangen niet, of althans niet rechtstreeks, af van het pensioenbeleid. Zo wordt de afhankelijkheidsgraad, die de omvang van de bevolking van 65 en ouder weergeeft in procenten van de beroepsbevolking, alleen door demografische factoren bepaald. De werkgelegenheidsgraad hangt dan weer af van factoren die het kader van de pensioenstelsels in ruime mate te buiten gaan, ook al kan dat kader die werkgelegenheidsgraad beïnvloeden.

De daling van de dekingsgraad geeft aan dat de gemiddelde effectieve pensioenleeftijd wordt opgetrokken, hetzij door het verhogen van de wettelijke pensioenleeftijd, door het beperken van de mogelijkheden tot vervroegde uittreding, door een bonus-malussysteem of door een verlenging van de referentieloopbaan.

Bovendien kan de dekingsgraad worden beïnvloed door factoren van generatiecohortes of door mentaliteitswijzigingen die niet direct een instrument van economisch beleid zijn.

De dekingsgraad zou significant moeten verminderen in Italië, Denemarken, Oostenrijk, Frankrijk en Portugal, alsook in Finland en Duitsland. In Italië en Duitsland is de wettelijke pensioenleeftijd reeds opgetrokken of zal dat – soms geleidelijk – nog gebeuren. Voor vrouwen is dit ook het geval in Oostenrijk en Portugal. De leeftijd voor vervroegde uittreding zal eveneens worden opgetrokken in Oostenrijk. Belangrijke bonus-malussystemen voor vervroegde of uitgestelde pensionering tot na een sleutelleeftijd werden ingevoerd in al deze landen. Tot slot werd de verlenging van de bij de berekening van sommige rechten gehanteerde volledige loopbaan in Italië en Frankrijk tot stand gebracht.

De *benefit ratio* wordt dan weer veeleer beïnvloed door een beperking van de uitkeringen of van de groei ervan, die vooral wordt verkregen door de vermindering van de

referentielonen – door het in aanmerking nemen van een minder gunstige periode, door het plafonneren van de bij de berekening van de rechten gehanteerde lonen of door het beperken van de herwaardering ervan –, of door een minder gunstige indexering van de lopende pensioenen.

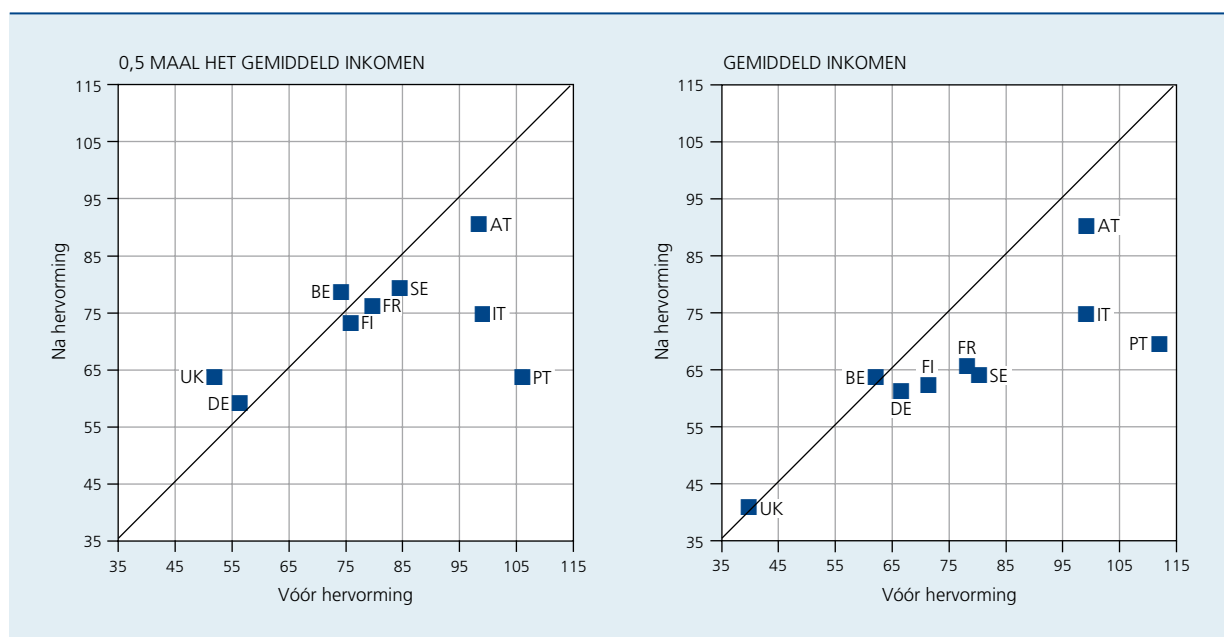
De *benefit ratio* zou tegen 2060 aanzienlijk moeten dalen in Italië, Zweden, Oostenrijk, Frankrijk en Portugal. Dit is ook het geval in Duitsland en Spanje, zij het in mindere mate. Voor de meeste van die landen (Zweden, Oostenrijk, Frankrijk en Portugal) zal een minder gunstige periode in aanmerking worden genomen, wat de *benefit ratio* zal drukken. De herwaarderingen van de lonen uit het verleden bij de berekening van de rechten werden in Frankrijk en Portugal beperkt, aangezien werd overgeschakeld van een herwaardering op basis van de lonen naar een herwaardering die, althans gedeeltelijk, beperkt blijft tot de inflatie. In Zweden en Oostenrijk daarentegen zijn de herwaarderingen voortaan generieuzer, wat het voordeel verkregen door het in aanmerking nemen van een minder gunstige periode enigszins beperkt. Ten slotte worden de pensioenen minder sterk dan in het verleden geïndexeerd in Italië, Frankrijk en Portugal, waardoor de *benefit ratio* tegen 2060 eveneens daalt. In Zweden, daarentegen, tempert de gunstigere indexering de andere elementen.

Ondanks de algemene vergrijzing, blijkt uit die projecties dat enkele landen de stijging van de pensioenuitgaven blijkbaar onder controle hebben: Italië en Zweden, waar zelfs een lichte daling van die uitgaven zou worden opgetekend, en Denemarken, Oostenrijk en Frankrijk, waar de stijging tegen 2060 minder dan 1 procentpunt bbp zou bedragen. Al die landen hebben een actief hervormingsbeleid gevoerd dat, op z'n minst op termijn, een impact zal hebben op de dekkingsgraad en/of op de *benefit ratio*, wat hun kosten voor de vergrijzing des te meer reduceert. Andere landen, daarentegen, zoals Griekenland of Luxemburg, zullen, bij ongewijzigd beleid, die kosten drastisch zien oplopen. Een middengroep, ten slotte, lijkt de gevolgen van de vergrijzing op de pensioenkosten al deels te hebben beperkt, maar zal af te rekenen krijgen met een nog forse stijging van de uitgaven indien ze geen nieuwe hervormingen ten uitvoer legt. België maakt deel uit van die groep en de verwachte stijging van de pensioenuitgaven ligt er nog een flink eind boven het gemiddelde van de EU15.

4.3 Vervangingsratio

Soms is de verbetering van de begrotingsvooruitzichten echter gepaard gegaan met een vermindering van de

GRAFIEK 9 IMPACT VAN DE HERVORMINGEN VAN DE PENSIOENSTELSELS OP DE INDIVIDUELE RECHTEN IN SOMMIGE LANDE
(nettovervangingsratio vóór en na de hervorming, mannen in dienst in de particuliere sector)

Bron: OESO.

(1) De OESO heeft een selectie gemaakt van de landen die tussen medio jaren 1990 en medio jaren 2000 de pensioenen ingrijpend hadden hervormd. In de EU15 gaat het om negen landen, waaronder zij die de belangrijkste hervormingen hebben doorgevoerd.

pensioenuitkeringen, wat ten koste gaat van de sociale houdbaarheid. Aan de hand van een simulatie van de OESO kunnen de volgende vaststellingen worden gedaan.

In de landen waar de nettovervangingsratio's – of het bedrag van het gemiddelde pensioen uitgedrukt in procenten van het laatste loon – het hoogst waren, leidden de ten uitvoer gelegde hervormingen tot een vermindering ervan. Dat is met name het geval voor Portugal, waar die ratio vóór de hervorming meer dan 100 pct. bedroeg, en in Italië en Oostenrijk waar ze dicht in de buurt van dat niveau lag. De vervangingsratio is tevens gedaald in Zweden, Frankrijk en Finland, zij het in mindere mate. In Duitsland werd de vervangingsratio van de werknemers met een bescheiden inkomen ietwat verbeterd, terwijl de vervangingsratio voor de modale inkomens neerwaarts werd herzien. Die tendens tot een minder ingrijpende vermindering voor de laagste inkomens is trouwens algemeen⁽¹⁾.

De landen waar de vervangingsratio's het laagst waren, zullen daarentegen op z'n minst even hoge vervangingsratio's behouden als vóór de hervormingen. In het geval van de laagste inkomens in het Verenigd Koninkrijk zullen ze zelfs aanzienlijk beter zijn.

De vervangingsratio's in de EU15-landen vertonen dan ook de neiging naar elkaar toe te groeien, zowel voor de gemiddelde inkomens als voor de bescheiden inkomens.

Conclusies

Alle Europese landen worden geconfronteerd met de uitdaging gevormd door de vergrijzing van hun bevolking. Met name de toename van de afhankelijkheidsgraad van de ouderen is reeds aan de gang, en die graad zou in de EU15 tegen 2060 zo goed als verdubbelen. Dergelijke ontwikkelingen brengen pensioenstelsels in discussie die grotendeels gebaseerd zijn op een vroeger zeer verschillende demografische situatie. Daarom hebben vrijwel alle – maar niet alle – Europese landen soms ingrijpende hervormingen doorgevoerd of overwogen zij zulks op min of meer korte termijn te doen.

Onder de hervormingen die in de EU15 en daarbuiten ten uitvoer werden gelegd, hebben enkele landen structurele veranderingen aangebracht, die erin bestaan hetzij een gedeelte van de voor de betaling van de toekomstige pensioenen noodzakelijke sommen te kapitaliseren, hetzij over te gaan op een stelsel met vaste bijdragen veeleer

dan met vaste prestaties. Over het algemeen zijn trouwens expliciete of door een wijziging van stelsel vereiste wijzigingen aangebracht in de voor de berekening van de pensioenrechten gehanteerde parameters. Die aanpassingen van de parameters lieten zich in de meeste landen optekenen, aangezien er slechts weinig waren waar geen hervorming plaats had. Het is daarentegen normaal dat de effecten van die hervormingen zich nog moeten doen gevoelen, althans gedeeltelijk, omdat de wijzigingen soms over zeer lange periodes gespreid zijn.

Uit die analyse blijkt dat de meeste landen getracht hebben de effectieve pensioenleeftijd op te trekken. Zulks is gebeurd, enerzijds, op dwingende wijze, door de wettelijke pensioenleeftijd te verhogen en de mogelijkheden tot vervroegde uittreding te verminderen. Anderzijds werd gekozen voor de weg van stimuli, met name door het invoeren van bonussen en sancties voor vertraagde of vervroegde uittreding, door het verlengen van de loopbaan die nodig is om aanspraak te kunnen maken op een volledige carrière of door rekening te houden met de langere levensverwachting bij de berekening van de rente ter verdeling van het gecumuleerde kapitaal. Die hervormingen hadden tot gevolg dat de neerwaartse tendens van de effectieve pensioenleeftijd medio jaren negentig tot stilstand kwam en dat die leeftijd sindsdien in de meeste landen van de EU-15 opnieuw gestegen is. In de toekomst zou die stijging trouwens nog moeten doorgaan vermits een gedeelte van de effecten van sommige hervormingen in sommige gevallen nog tot uiting moeten komen.

Een andere pijler die inzake hervormingen vaak werd gevolgd, bestaat erin de rechten van de (toekomstige) gepensioneerden te verminderen. Daartoe werden verschillende hervormingen van de voor de berekeningen van die rechten gehanteerde parameters doorgevoerd: vermindering van het referentieloon door het aanwenden van een minder gunstige periode, plafonnering van het beschouwde loon, minder genereuze herwaarderingen, of beperking van de indexering van de lopende pensioenen. Dergelijke hervormingen werden echter voornamelijk opgezet in landen waar de vervangingsratio bijzonder generoos was en de regeringen hebben er over het algemeen op toegezien de minderbedeelden niet te verzwakken.

In alle landen van de EU15 wordt een specifiek en gewoonlijk genereuzer pensioenstelsel toegepast voor het (statutair) personeel van de overheidssector. Naast de maatregelen die soms worden genomen om die groep van personen te beperken – bijvoorbeeld vermindering van de werkgelegenheid bij de overheid, uitbesteding of indienstneming van contractueel personeel –, hebben sommige landen de pensioenstelsels van die

(1) Voor de inkomens gelijk aan 1,5 maal het modale inkomen, is het effect van de hervormingen over het geheel genomen te vergelijken met het effect op de modale inkomens.

groep hervormd. Deze hervormingen namen vaak de vorm aan van een toenadering tot de pensioenstelsels van de werknemers uit de particuliere sector, door het specifieke karakter te beperken, door dat specifieke stelsel meer te harmoniseren of zelfs op te heffen. Parametrische hervormingen werden eveneens uitgevoerd in de overheidssector van alle EU-landen.

Na die hervormingen, blijken verschillende landen erin geslaagd te zijn de groei van hun pensioenuitgaven onder controle te houden. Zo zouden bijvoorbeeld Italië, Zweden en Denemarken de pensioenkosten tegen 2060 al met al vergelijkbaar moeten houden met die in 2007. Andere landen daarentegen, zoals Luxemburg en Griekenland, moeten zich wel degelijk zorgen maken over de explosieve toename van die kosten. Een middengroep, ten slotte, waar België toe behoort, blijkt reeds

hervormingen te hebben doorgevoerd om de stijging van de toekomstige kosten van de pensioenen te beperken, maar die hervormingen zijn niet toereikend om een forse toename van deze kosten te vermijden.

De vervangingsratio's, ten slotte, convergeren na de hervormingen in de verschillende EU15-landen ofwel zullen ze dat doen. Zo vertonen de landen waar die ratio's het laagst waren, zoals het Verenigd Koninkrijk of België, of zelfs Duitsland voor de bescheiden inkomens, na de hervormingen vervangingsratio's die hoger liggen dan voordien. De landen met hoge vervangingsratio's, daarentegen, hebben soms ingrijpende hervormingen doorgevoerd, die deze vervangingsratio's in de meeste gevallen hebben gedrukt, veelal zonder daarbij de sociale houdbaarheid van het nieuwe stelsel uit het oog te verliezen.

Bibliografie

- BNP Paribas (2005), *Italy: latest pension reform is too modest*, Eco-Week, 2–4, 24 January.
- Bonin H. (2009), *15 years of pension reform in Germany: old successes and new threats*, IZA, policy paper 11.
- Börsch-Supan A. en C. Wilke C. (2003), *The German public pension system: how it was, how it will be*, MEA, discussion paper 34.
- Conseil d'Orientation des Retraites (2001), *Retraites: renouveler le contrat social entre les générations*, Rapport, 6 décembre.
- EC (2008), *The 2009 Ageing Report: underlying assumptions and projection methodologies for the EU27 Member States (2007-2060)*, Joint Report prepared by the EC (DG ECFIN) and the Economic Policy Committee (AWG), European Economy 7/2008.
- EC (2009a), *The 2009 Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU-27 Member States (2008-2060)*, Joint Report prepared by the EC (DG ECFIN) and the Economic Policy Committee (AWG), European Economy 2/2009.
- EC (2009b), *Pension schemes and pension projections in the EU-27 Member States – 2008-2060*, EC, Occasional Papers 56.
- Kings J., E. Turkisch en N. Manning (2007), *Les régimes de retraite du secteur public et le défi du vieillissement de la fonction publique*, OCDE, Documents de travail sur la gouvernance publique, 2007/2.
- Knell M., W. Köhler-Töglhofer en D. Prammer (2006), *The Austrian pension system: How recent reforms have changed fiscal sustainability and pension benefits*, OeNB, Monetary policy and the economy, 2/2006.
- Könberg B., E. Palmer en A. Sundén (2006), « The NDC reform in Sweden: the 1994 legislation to the present », in Holzmann R. en E. Palmer (eds), *Pension reform: issues and prospects for non-financial defined contribution (NDC) schemes*, The World Bank, Washington, 449–466.
- Kremers J. (2002), Pension reform: Issues in the Netherlands, in Kremers (ed.), NBER Chapters, *Social security pension reform in Europe*, 291–316.
- Magnani R. (2008), *Retraites en Italie: travaux en cours*, la lettre du Cepii, n° 283, novembre, Paris.
- Natali D. (2008), *Pensions in Europe, european pensions, The Evolution of Pension Policy at National and Supernational Level*, Bruxelles, Belgique, P.I.E. Peter Lang.
- Nederlandsche Bank, *Pensioenwet*, (www.dnb.nl).
- OCDE (1996), *Italie, Études économiques de l'OCDE*.
- OCDE (1997), *Italie, Études économiques de l'OCDE*.
- OCDE (2007a), *Vieillesse et service public, le défi des ressources humaines*.
- OECD (2007b), *Pensions at a glance 2007: Public Policies across OECD countries*.
- OCDE (2009a), *France, Études économiques de l'OCDE*.
- OECD (2009b), *Pensions at a glance 2009: Retirement income systems in OECD countries*.

- Onnée-Abbruciati M.-L. (2003)., *Le fonctionnaire est-il un salarié comme les autres? Pensions de retraite dans les fonctions publiques en Europe*, Bruxelles, Belgique, Bruylant.
- Palacios R. en E. Whitehouse (2006), *Civil-service Pension Schemes Around the World*, World Bank Social Protection Discussion Paper 0602.
- Queisser M. en E. Whitehouse (2006), *Neutral or Fair? Actuarial concepts and pension-system design*, OECD social, employment and migration working papers 40.
- Raab R. (2008), *Pension reform and retirement incentives: evidence from Austria*, Giorgia State University, (www.ostina.org).
- Sundén A. (2006), *The Swedish experience with pension reform*, Oxford Review of Economic Policy, 22 (1), 133-148.
- Van den Noord P. en R. Herd (1993), *Pension liabilities in the seven major economies*, OECD, Economic Department Working Paper 142.
- van der Lucht F., J.W. Bruggink, M. Kardaal en B.J.H. Lodder (2009), *Zijn er verschillen naar sociaaleconomische status?* (www.rivm.nl/vtv/object_document/o4190n18838.html).
- van Riel B., A. Hemerijck en J. Visser (2002), *Is there a Dutch way to pension reform?*, Oxford Institute of Ageing Working Papers 202.
- Veroni P. (2002), *Réforme du système des retraites en Italie: bilan et perspectives*, note pour la réunion plénière du Conseil d'Orientations des Retraites, 5 décembre, Paris.
- Wellink N. (2005), *Pensioen in beweging: Nederland in internationaal perspectief*, Toespraak voor het ABP-PGGM-congres, 25 april.

Methodologie of prijszetting : wat verklaart de grotere volatiliteit van de consumptieprijsen voor gas en elektriciteit in België ?

D. Cornille *

Inleiding

In België hebben de gas- en elektriciteitsprijzen de afgelopen jaren in hoge mate bijgedragen tot de inflatie en tot een toename van de volatiliteit ervan. Bovendien hebben ze het inflatieverschil ten opzichte van het eurogebied en de drie belangrijkste buurlanden aanzienlijk in de hand gewerkt, zowel opwaarts in 2008 als neerwaarts in 2009. In het eerste deel van dit artikel wordt de sterke volatiliteit van de elektriciteits- en gasprijzen in België beschreven, alsook de recente toename van die volatiliteit. Wat de verschillende factoren die dit verschijnsel kunnen verklaren betreft, wordt in het tweede deel van dit artikel het effect geanalyseerd van de nieuwe methodologie die sedert 2007 voor de prijsregistratie wordt gehanteerd. Vanaf die datum worden de prijzen immers opgetekend op basis van maandelijkse tarieven en niet langer volgens de betalingsbenadering, die was gesteund op jaarfacturen. Al met al blijkt deze verandering de verschillen ten opzichte van de andere landen niet te kunnen verklaren, integendeel zelfs, aangezien ze de prijsregistratiemethode in overeenstemming brengt met de praktijken die gangbaar zijn in de andere landen. De grotere volatiliteit blijkt derhalve verband te houden met de intrinsieke kenmerken van de prijszetting voor gas en elektriciteit in België. In het derde deel wordt vervolgens nagegaan in welke mate die grotere intrinsieke volatiliteit toe te schrijven is aan wijzigingen in de prijszetting die zijn opgetreden na de volledige liberalisering van de gas- en elektriciteitsmarkt in 2007. Tevens wordt stilgestaan bij de rol die de forfaitaire belastingen en de transport- en distributietarieven hebben gespeeld. In het vierde deel van dit artikel wordt het prijspeil van gas

en elektriciteit voor residentieel gebruik in België vergeleken met dat in het eurogebied en in de drie voornaamste buurlanden. Er wordt nagegaan of de grotere volatiliteit van de gas- en elektriciteitsprijzen uiteindelijk ook heeft geleid tot een hoger prijspeil. Het laatste deel, ten slotte, bevat de conclusie.

1. Grotere volatiliteit van de consumptieprijsen voor gas en elektriciteit in België

Op basis van het verloop van het geharmoniseerde indexcijfer van de consumptieprijsen (HICP) kan worden vastgesteld dat de ontwikkeling van de gasprijs in België tot 2006 vergelijkbaar is met die van het eurogebied, alsook met die van de drie belangrijkste buurlanden⁽¹⁾. Vanaf 2007 wordt het verloop in België echter veel meer uitgesproken. Begin 2007 beginnen de gasprijzen in België veel sneller te dalen dan die in de buurlanden en vervolgens laten ze een aanmerkelijk sterkere stijging optekenen. In 2009 lopen ze opnieuw sneller terug. Voor de elektriciteitsprijzen was het prijsverloop in België tijdens de periode 1996-2006 ietwat volatieler dan in het eurogebied en in de drie belangrijkste buurlanden. Vanaf 2008 begon de volatiliteit echter snel toe te nemen : eerst gingen de elektriciteitsprijzen fors omhoog, veel sterker

* De auteur wenst L. Aucremanne, F. Coppens, L. Dufresne en C. Swartenbroeckx te bedanken voor hun bijdrage aan dit artikel.

(1) Net als in de rest van het artikel, stemmen de reeksen die het verloop in de drie belangrijkste buurlanden weerspiegelen overeen met een gemiddelde van de nationale ontwikkelingen, gewogen aan de hand van hun gewicht in de HICP van het eurogebied.

dan in de referentiegebieden, en in 2009 liepen ze veel scherper terug. Die ontwikkelingen hebben geleid tot een stijging van de volatiliteit van de Belgische inflatie tijdens de afgelopen periode. Deze grafische waarnemingen werden bevestigd door een meer statistische analyse van de volatiliteit op basis van de standaardafwijkingen, rekening houdend met een mogelijke aggregatievertekening. Een reeks die het resultaat is van de aggregatie van de ontwikkelingen van verschillende landen, bijvoorbeeld van het eurogebied of van de drie belangrijkste buurlanden, is doorgaans immers minder volatiel dan de reeksen waaruit ze is samengesteld, aangezien tegengestelde ontwikkelingen in de afzonderlijke landen elkaar kunnen compenseren. De beschreven resultaten blijven niettemin geldig wanneer ze grondiger worden geanalyseerd, door de landen afzonderlijk met elkaar te vergelijken. Zo kan worden aangetoond dat België, ten opzichte van de elf landen van het eurogebied die als referentie fungeren⁽¹⁾, in de periode na 2007 de meest volatiele gasprijzen liet optekenen en de op één na meest volatiele

elektriciteitsprijzen⁽²⁾, terwijl deze prijsontwikkelingen in het verleden veel minder atypisch waren.

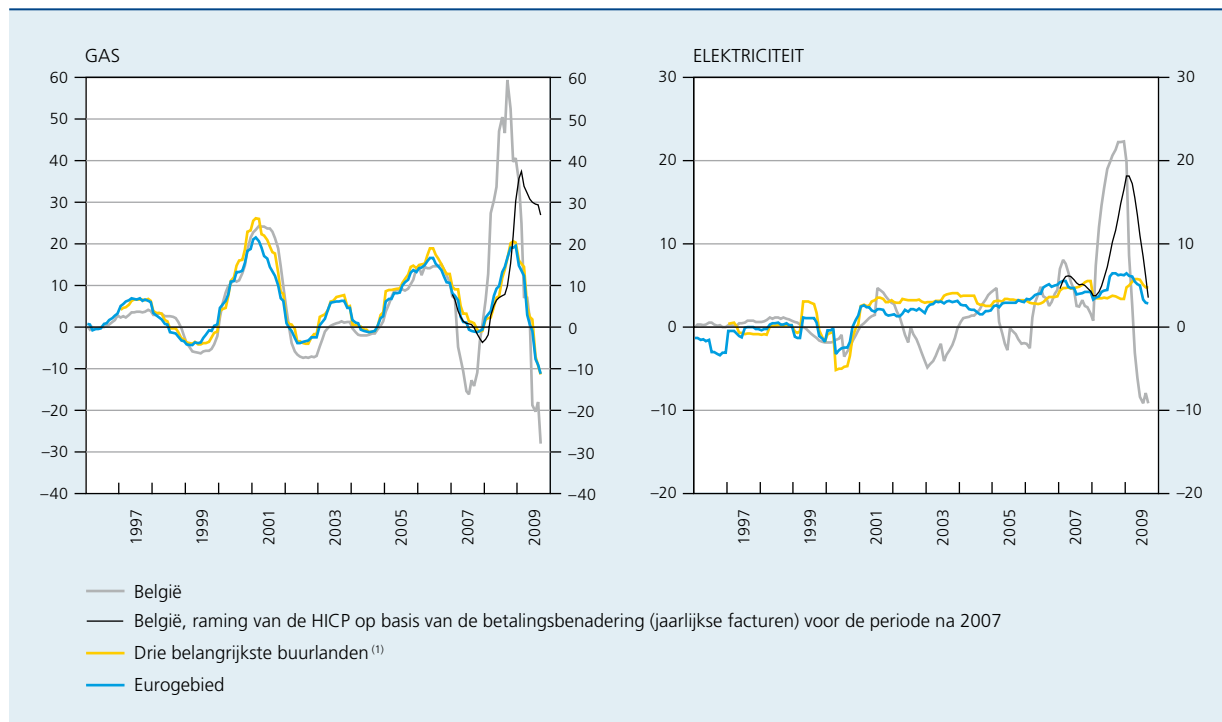
Vanwaar deze toegenomen volatiliteit? Er zijn twee verklaringen mogelijk. De eerste houdt verband met de methodologische verandering in de registratie van de gas- en elektriciteitsprijzen in België, zowel in de HICP als in het nationale indexcijfer van de consumptieprijzen en de daarvan afgeleide gezondheidsindex. Sedert begin 2007 worden de consumptieprijzen voor gas en elektriciteit immers van maand op maand geregistreerd op basis van hun werkelijke verloop, terwijl ze vroeger voor iedere maand werden opgetekend op basis van de jaarfacturen voor de gebruikers die in de bewuste maand hun afrekening kregen. Door aldus over te stappen van tarieven die relevant waren voor de voorbije twaalf maanden naar tarieven voor de maand zelf hadden de factoren die de gas- en elektriciteitsprijzen beïnvloedden een onmiddellijk effect op de inflatie, die derhalve volatiler werd ten opzichte van het verleden, terwijl de weerslag volgens de oude registratiemethode geleidelijker zou zijn geweest en bovendien zouden schokken van tijdelijke aard zijn uitgevlakt. Deze wijziging van de methodologie heeft de inflatie duidelijk opwaarts beïnvloed in 2008 en neerwaarts in 2009. Ze vormt dus een pertinente verklaring

(1) Het betreft de elf landen waarvoor de gegevens beschikbaar zijn voor het geheel van de periode 1996-2009. Dit zijn overigens ook de eerste elf leden van het eurogebied.

(2) In de periode na 2007 vertoonde het prijsverloop voor elektriciteit een nog grotere volatiliteit in Nederland, maar voor dit land werd begin 2008 eerst een forse prijsdaling genoteerd, alvorens de prijs midden 2008 en aan het begin van 2009 aanzienlijk de hoogte in ging.

GRAFIEK 1 CONSUMPTIEPRIJZEN VOOR GAS EN ELEKTRICITEIT

(maandgegevens volgens de HICP, veranderingspercentages t.o.v. de overeenstemmende maand van het voorgaande jaar)

Bronnen: EC, NBB.

(1) De reeksen « Drie belangrijkste buurlanden » werden gewogen op basis van de gewichten in de HICP van het eurogebied.

voor de huidige situatie in België ten opzichte van het verleden, maar niet noodzakelijk voor de verschillen ten opzichte van andere landen, aangezien niet bekend is welke methodes in deze landen worden gehanteerd voor de registratie van de prijzen. Deze verklaring verdient dus nader te worden onderzocht, maar ze is op zich niet voldoende om de tweede mogelijke verklaring uit te sluiten, die meer betrekking heeft op de intrinsieke kenmerken van de prijszetting in België. In de volgende twee delen worden de beide verklarende factoren achtereenvolgens onder de loep genomen.

2. Weerslag van de methode voor de registratie van de prijzen

Een eerste vraag die inzake de verandering van de methode voor de prijsregistratie kan worden gesteld, is welke registratie de meest gepaste is vanuit zuiver methodologisch oogpunt. Enerzijds betaalt de consument zijn facturen nooit op maandbasis en kan hij geen rechtstreeks verband leggen tussen het gefactureerde bedrag en de afzonderlijke maandelijkse tarieven, aangezien hij, naast de tussentijdse facturen voor een doorgaans vast bedrag, slechts één keer per jaar een eindafrekening krijgt met betrekking tot het volledige afgelopen jaar, zowel inzake de verbruikte hoeveelheid als inzake de gefactureerde tarieven. De registratie in het indexcijfer van de consumptieprijzen aan de hand van de jaarfacturen is dus gesteund op de betalingsbenadering. Anderzijds ligt het voor de hand dat prijsveranderingen moeten worden opgetekend zodra de consument ermee wordt geconfronteerd, dat wil zeggen op het ogenblik van de verwerving van het product, een beginsel dat is opgenomen in de Europese statistische wetgeving⁽¹⁾ en waarvan de toepassing de registratie van de prijzen op basis van de maandelijkse tarieven wettigt (verwervingsbenadering), ook al kan die enigszins afwijken van de perceptie van de consument met betrekking tot het prijsverloop. In België is de overstap van de betalingsbenadering naar de verwervingsbenadering in verband te brengen met de liberalisering van de gas- en elektriciteitsmarkt voor residentieel gebruik, die gefaseerd verliep. In juli 2003 werd die markt geliberaliseerd in Vlaanderen en in januari 2007 werd zij ook geliberaliseerd in Wallonië en Brussel. Sinds de liberalisering bestaat er niet langer een officiële bron die de bedragen die overeenstemmen met jaarfacturen bekendmaakt, maar worden door de regionale regulatoren enkel maandelijkse tarieven gepubliceerd.

Blijft de vraag of deze methodologische wijziging ten grondslag kan liggen aan de divergentie ten opzichte van de andere landen van het eurogebied. Een antwoord op deze vraag vereist gedetailleerde gegevens over de

werkelijk gehanteerde prijsregistratiemethodes in elk land voor elk type van product. Dit soort van informatie is helaas moeilijk terug te vinden. Toch kan men via een omweg een en ander te weten komen over de gebruiken inzake de registratie van de gas- en elektriciteitsprijzen, namelijk via een afzonderlijke gegevensbron van de HICP.

In de gegevensbank «Energistatistiek» – die onder meer informatie over de prijzen bevat – publiceert Eurostat immers ook semestergegevens over het prijspeil van elektriciteit en gas (in euro per verbruikte eenheid) voor verschillende types van consumenten, zowel mét als zonder belastingen. De databank weerspiegelt tot 2006 de prijzen die gelden op 1 januari en 1 juli van ieder jaar. Ze is derhalve vergelijkbaar met een prijsregistratie op basis van maandelijkse tarieven, een benadering die overeenstemt met de nieuwe methode die sedert 2007 voor de Belgische HICP wordt toegepast. Het volstaat dus het prijsverloop volgens deze alternatieve bron te vergelijken met de prijsontwikkeling op basis van de HICP om na te gaan welke registratiemethode voor deze laatste wordt gebruikt. Deze alternatieve databank bevat echter zelf ook een methodologische breuk vanaf juli 2007. Deze breuk is te wijten aan een verandering in de definitie van de verbruikscategorieën en in de referentieperiode voor de prijsregistratie. De type-verbruikers worden momenteel gedefinieerd in een verbruiksinterval in plaats van in een vaste hoeveelheid en de referentieperiode wordt het halfjaargemiddelde in plaats van de prijzen die gelden voor de eerste maand van het halfjaar. De hieronder volgende analyse is derhalve gefocust op de historische gegevens tussen 1996 en 2006.

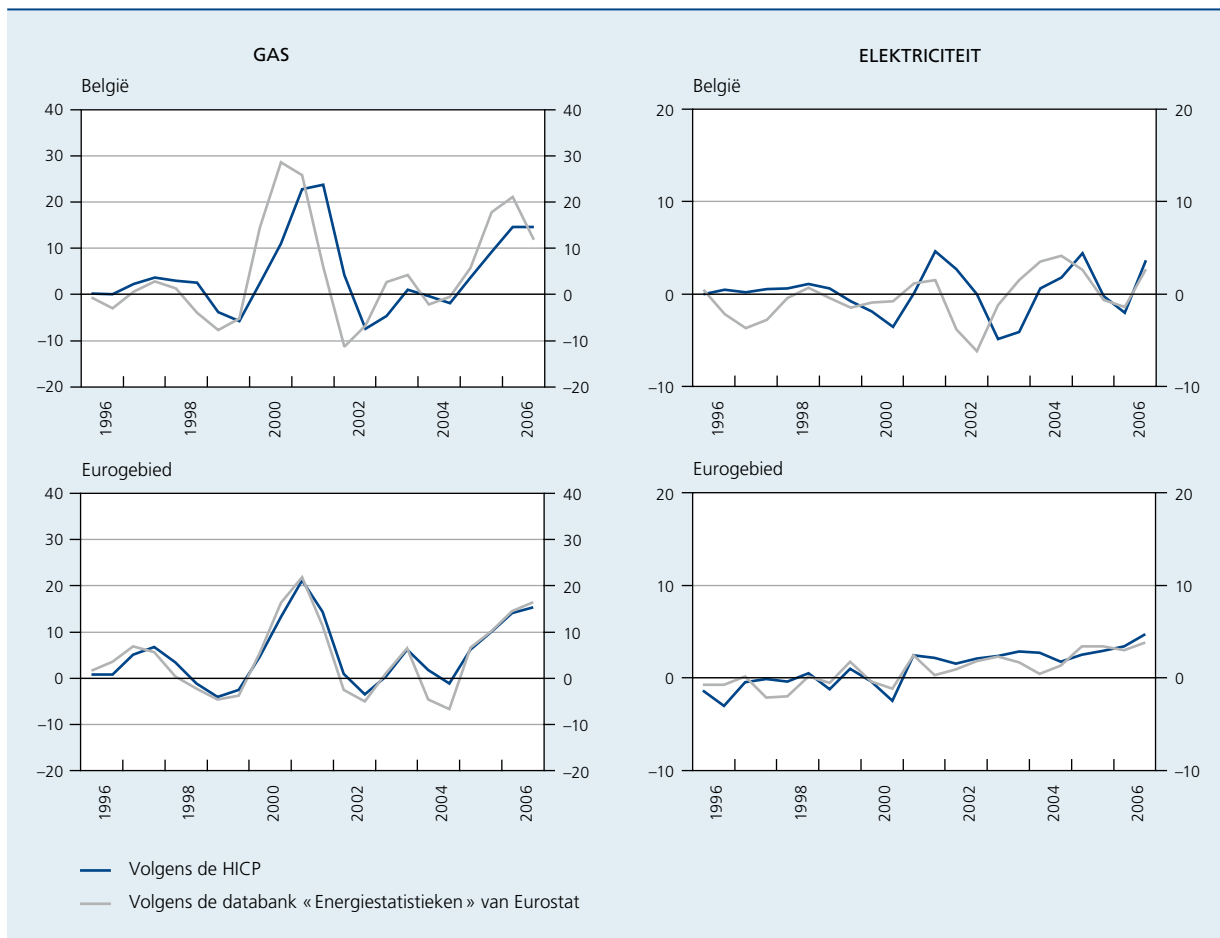
Wat de gasprijzen in België betreft, wordt een vrij sterk verband vastgesteld tussen de beide bronnen, waarbij de HICP duidelijk wordt gekenmerkt door een zekere vertraging ten opzichte van de «Energistatistiek». Dit is volledig in overeenstemming met het beeld dat kan worden verwacht wanneer, voor de periode 1996-2006, jaarafrekeningen (HICP) worden vergeleken met maandelijkse tarieven (Energistatistiek). De jaarafrekeningen stemmen immers overeen met een gemiddelde van de maandelijkse prijzen van de afgelopen twaalf maanden, terwijl een voortschrijdend gemiddelde zich steeds met een zekere vertraging ontwikkelt ten opzichte van de onderliggende gegevens, wat de opgetekende vertraging verklaart. In het geval van het eurogebied, daarentegen,

(1) Verordening nr. 2601/2000 van 17 november 2000 houdende gedetailleerde regels voor de uitvoering van Verordening (EG) nr. 2494/95 van de Raad wat het moment van registratie van aankooprijzen in het geharmoniseerde indexcijfer van de consumptieprijzen betreft: « De voor de HICP gebruikte prijzen zijn de door de huishoudens betaalde aankooprijzen voor de aankoop, in monetaire transacties, van individuele goederen en diensten. De prijzen van goederen worden in de HICP geregistreerd voor de maand waarin zij worden waargenomen. De prijzen van diensten worden in de HICP geregistreerd voor de maand waarin de consumptie van de dienst tegen de waargenomen prijs kan beginnen ».

GRAFIEK 2

GAS- EN ELEKTRICITEITSPRIJZEN VOLGENS DE HICP EN DE DATABANK « ENERGIESTATISTIEKEN » VAN EUROSTAT ⁽¹⁾

(halfjaargegevens, veranderingspercentages t.o.v. het overeenstemmende semester van het voorgaande jaar)

Bronnen: EC, NBB.

(1) De HICP weerspiegelt het verloop van de prijzen voor een mand van verbruikscategorieën. De reeksen in de databank « Energiestatistieken » vertegenwoordigen het verbruik van een gemiddeld huishouden en stemmen overeen met de reeksen die worden gebruikt voor de structurele indicatoren van Eurostat, namelijk voor gas verbruiker van type D3 (jaarlijks verbruik 83,70 GJ) en voor elektriciteit verbruiker van type Dc (jaarlijks verbruik 3.500 kWh waarvan 1.300 tijdens de nacht).

blijkt het verloop van de gasprijzen volgens de twee databanken sterk gecorreleerd te zijn, en dat zonder vertragingen ⁽¹⁾. Een soortgelijke analyse (hier niet geïllustreerd) komt tot dezelfde bevindingen voor de drie buurlanden. Indirect mag dus worden geconcludeerd dat de overheersende prijsregistratiemethode voor de HICP in de landen van het eurogebied en in de drie belangrijkste buurlanden dezelfde is als voor de « Energiestatistieken » en dat ze dus op maandprijzen berust.

In het geval van de elektriciteitsprijzen is de correlatie tussen de veranderingspercentages op basis van de twee bronnen minder sterk dan voor gas, zowel in het eurogebied als voor de landen afzonderlijk. Net als bij gas is de correlatie echter duidelijker voor het eurogebied en voor de drie buurlanden dan voor België. Ook hier wordt in België, zoals verwacht, een vertraging opgetekend, die

te wijten is aan het hoger vermeldde methodologische verschil, namelijk aan het feit dat de HICP op basis van jaaraftrekningen met enige vertraging het verloop van de prijsregistratie op basis van maandprijzen volgt, de benadering die gehanteerd wordt in de « Energiestatistieken ». Ook in dit geval is de afwezigheid van een vertraging in het eurogebied en de drie belangrijkste buurlanden een aanwijzing dat de dominante prijsregistratiemethode voor de HICP van deze landen berust op maandelijkse tarieven.

Vanaf 2005 blijkt de vertraging tussen de twee bronnen in België voor elektriciteit terug te lopen. Hoewel de wijziging van de methodologie pas volledig is vanaf januari 2007, worden de elektriciteitsprijzen in Vlaanderen

(1) Hoewel deze vaststelling ook geldt voor tal van afzonderlijke landen (met inbegrip van elk van de drie buurlanden), is dat niet overal het geval.

immers al sedert begin 2005 volgens de nieuwe methode geregistreerd. De liberalisering van de elektriciteitsmarkt begon er vroeger (juli 2003) dan in Wallonië en in Brussel, maar pas in januari 2005 werd de prijsregistratiemethode aangepast. Voor gas vond deze verandering – uitsluitend voor Vlaanderen – later plaats, in de loop van 2006.

Het feit dat de correlatie tussen beide bronnen minder sterk is voor elektriciteit en er ook een duidelijk geringere correlatie tussen de landen is dan voor gas – ongeacht de databank – wijst erop dat de consumptiestructuur en vooral de nationale productiestructuur voor elektriciteit – die sterk uiteenlopen van het ene land tot het andere – een significante rol spelen in de bepaling van de elektriciteitsprijzen. De weerslag van de productiestructuur zou voor de meer recente periode evenwel moeten zijn afgenomen, gelet op de vrijmaking van de elektriciteitsmarkt en het feit dat zij bovendien door de vooruitgang inzake interconnectie in toenemende mate geïntegreerd is, zeker op het niveau van de drie voornaamste buurlanden.

Uit wat voorafgaat, kan dus worden besloten dat de registratiemethode voor de gas- en elektriciteitsprijzen in de landen van het eurogebied en bij de drie belangrijkste buurlanden reeds vele jaren berust op de maandelijkse tarieven. Met andere woorden, de methodologische verandering in België komt er in de praktijk op neer dat de Belgische registratiemethode in overeenstemming werd gebracht met die in andere landen. Deze verandering kan de sedert 2007 opgetekende verschillen inzake prijsverloop en volatiliteit dus niet verklaren. Daaruit volgt dat het sedertdien beduidend meer geprononceerde prijsverloop voor gas en elektriciteit in België de weerspiegeling is van een grotere intrinsieke volatiliteit die haar oorsprong vindt in de kenmerken van de prijszetting voor gas en elektriciteit. Aan die conclusie wordt kracht bijgezet door de vaststelling dat zelfs indien voor België ook voor de periode na 2006 de betalingsbenadering wordt toegepast, het aldus verkregen prijsverloop voor gas en elektriciteit duidelijk blijft afwijken van dat in het eurogebied en in de drie voornaamste buurlanden.

3. Prijszetting voor gas en elektriciteit in België

Sinds januari 2007 is het residentiële segment van de gas- en elektriciteitsmarkt in België volledig geliberaliseerd, wat betekent dat alle consumenten hun elektriciteits- en gasleverancier mogen kiezen. Voor zowel gas als elektriciteit zijn verschillende leveranciers actief die hun prijs naar eigen goeddunken mogen bepalen. In de praktijk had dit weinig invloed op de grote principes van de prijszetting die reeds op de vroeger gereguleerde markt van toepassing waren:

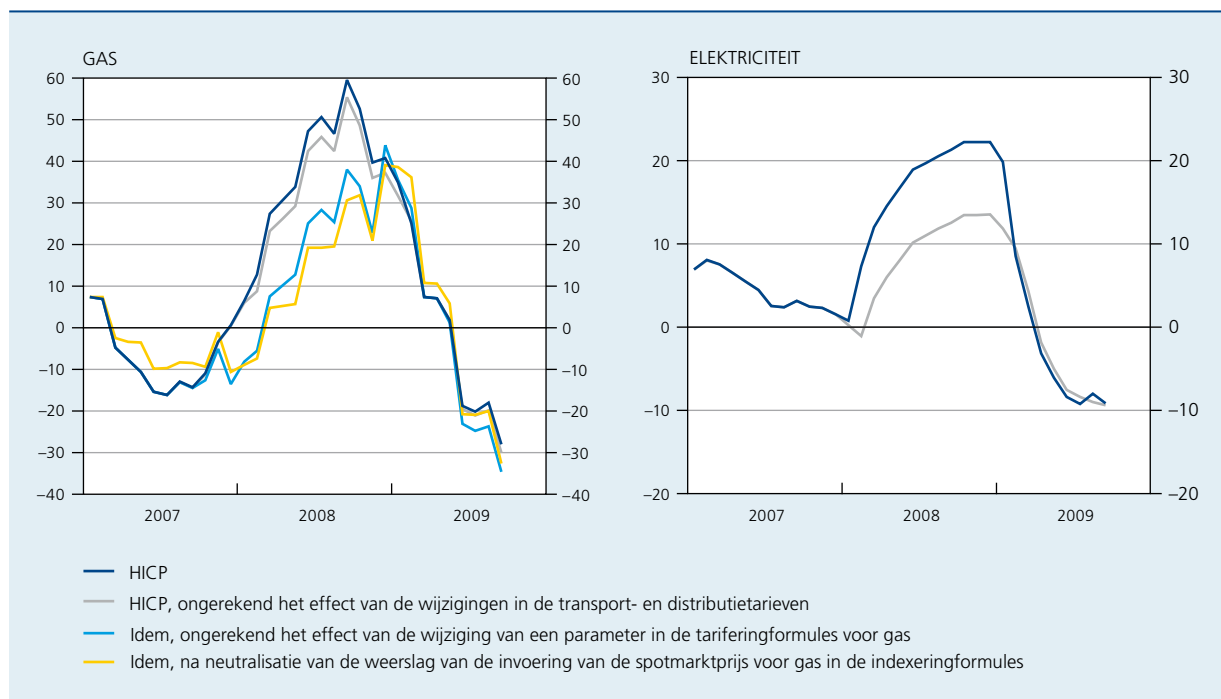
grotendeels voortbouwend op de toenmalige prijsvorming, hanteren de meeste leveranciers tarifieringsformules waarbij de prijzen iedere maand automatisch worden aangepast aan de hand van, enerzijds, een indexcijfer dat geacht wordt het prijsverloop van de energetische component van aardgas en elektriciteit weer te geven en, anderzijds, een indexcijfer dat het verloop moet weerspiegelen van de niet-energetische kosten die aan de productie en levering van aardgas en elektriciteit verbonden zijn. Het staat de verschillende leveranciers echter vrij de referentie-indexcijfers zelf te kiezen en de parameters voor hun tarifieringsformules te bepalen. Wat de energetische component van de consumptieprijs voor aardgas betreft, voorzien alle indexeringsformules in een prijsaanpassing op basis van het enigszins vertraagde en afgevlakte verloop van de noteringen voor stookolie en, wat nieuw is sedert begin 2007, op basis van het verloop van de spotmarktprijs voor gas, namelijk de referentieprijs voor aardgas in Zeebrugge. Voor de energetische component van de consumptieprijs voor elektriciteit berusten de tarifieringsformules nog grotendeels op de door de Commissie voor de Regulering van de Elektriciteit en het Gas (CREG) gepubliceerde parameter Nc, die het prijsverloop van aardolie, steenkool en gas en de bezettingsgraad van de kerncentrales weergeeft.

In principe worden deze formules voor een lange periode vastgelegd, maar de leveranciers kunnen ze aanpassen wanneer ze dat wensen. Zo heeft de grootste gasleverancier in oktober 2007 een van de parameters van het referentie-indexcijfer van de energetische kosten gewijzigd. Die leverancier besloot immers, wellicht niet toevallig na de ineenstorting van de aardgasprijs begin 2007, de constante term in de bewuste indexeringsformule te verhogen. Op die herziening van de tarifieringsformule volgden soortgelijke – zij het geringere – aanpassingen door de overige leveranciers. Meer recentelijk hebben sommige leveranciers in hun indexeringsformules van de elektriciteitsprijzen Nc vervangen door indexcijfers die de marktprijzen voor elektriciteit (Belpex), gas en olieproducten weergeven, zonder dat dit het indexcijfer van de consumptieprijsen significant heeft beïnvloed. Zo ook zijn sommige leveranciers onlangs begonnen aardgas en elektriciteit aan te bieden tegen prijzen die gedurende een bepaalde periode vastliggen, ongeacht het verloop van de onderliggende kostenfactoren. Een dergelijke prijszetting lijkt evenwel minder gebruikelijk dan die met automatisch aanpasbare prijzen.

Bovenop de prijzen die de leveranciers voor gas en elektriciteit aanrekenen, komen nog de transportkosten en de distributietarieven. Omdat in dit marktsegment nog steeds een monopolie geldt, wordt dat gedeelte van de factuur gecontroleerd door de CREG. De transportkosten en de distributietarieven gingen begin 2008 fors omhoog. Deze verhoging van de transportkosten en

GRAFIEK 3**RAMING VAN DE WEERSLAG VAN DE WIJZIGINGEN IN DE PRIJZZETTING IN BELGIË SINDE JANUARI 2007**

(maandgegevens volgens de HICP, veranderingspercentages t.o.v. de overeenstemmende maand van het voorgaande jaar)

Bronnen: EC, NBB.

de distributietarieven volgde op eerder door de CREG opgelegde verlagingen. Die waren er destijds gekomen omdat de CREG de toegepaste tarieven als ongegrond beschouwde. De argumenten voor deze beoordeling werden echter juridisch aangevochten en eind 2007 werd de CREG in het ongelijk gesteld. Als gevolg daarvan werden de tarieven begin 2008 fors opgetrokken, zodat de eerder opgelegde verlagingen de facto werden tenietgedaan. In 2009 werden de distributietarieven nog verder opgetrokken. Hoewel deze verhogingen oorspronkelijk waren aangekondigd voor het begin van het jaar, traden ze pas later in werking als gevolg van het optreden van de CREG, die tevens de aanpassingen beperkter hield dan wat de distributeurs aanvankelijk hadden gevraagd. Uiteindelijk werden die nieuwe distributietarieven vanaf juli toegepast in Vlaanderen en vanaf oktober in Wallonië en Brussel.

De consumptieprijzen voor gas en elektriciteit omvatten, tot slot, eveneens de btw en een reeks specifieke belastingen en heffingen. Ongerekend de btw, hebben de meeste van die belastingen een forfaitair karakter. Ze bestaan immers uit een door de overheid bepaald vast bedrag dat niet automatisch het prijsverloop van de andere componenten van de consumptieprijzen voor gas en elektriciteit volgt.

In België kunnen dus vanaf januari 2007 drie veranderingen worden onderscheiden in de bepaling van de consumptieprijzen voor gas en elektriciteit – de verhogingen van de transport- en distributietarieven in 2008 en 2009, de aanpassing van een parameter in de tarifieringsformules voor gas in oktober 2007 en de invoering van een spotmarktprijs voor gas in die formules in januari 2007. Het is mogelijk een raming te maken van de invloed die deze veranderingen hebben gehad op het verloop van de prijzen en de volatiliteit ervan. De eerste twee factoren oefenen eenmalige effecten uit op de inflatie. De weerslag ervan is echter wel significant. De impact van de verhoging van de constante in de tarifieringsformule van gas kan, gemiddeld over de twaalf maanden tussen eind 2007 en eind 2008, op ongeveer 14 pct. worden geraamd. Het effect van de stijging van de transport- en distributietarieven kan, voor de elektriciteitsprijzen, tussen begin 2008 en begin 2009 op 8 pct. worden geraamd. Voor gas bleek de weerslag van de hogere distributietarieven minder groot. Die effecten hebben trouwens een permanente invloed op de prijsniveaus en vormen dus een bron van asymmetrie, aangezien die prijzen niet meer naar hun vroegere niveau terug zullen keren, ook al lopen de energieprijzen op de internationale markten terug, zoals dat sinds de zomer van 2008 het geval was. Het in aanmerking nemen van de spotmarktprijs voor gas versnelt dan

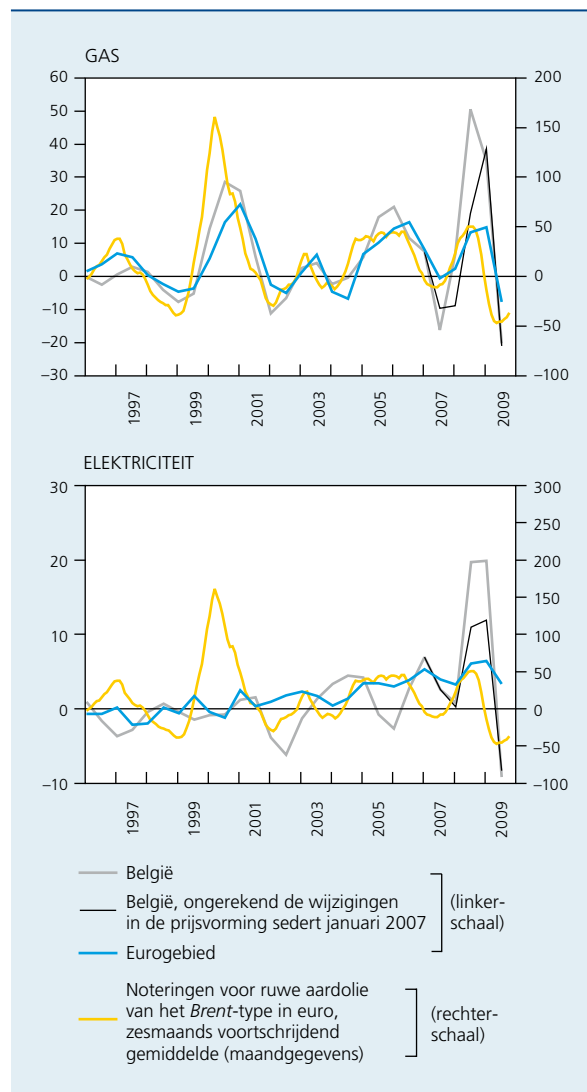
weer de transmissie van de prijschommelingen van de energetische grondstoffen naar de consumptieprijs voor aardgas en maakt deze laatste bovendien aanhoudend volatieler. Deze factor leidde immers tot sterkere dalingen van de consumptieprijs in 2007 en 2009 en tot forsere stijgingen in 2008. De weerslag van die factor bleef echter beperkt in vergelijking met de zeer uitgesproken bewegingen van de consumptieprijs voor aardgas tijdens de periode 2007-2009.

Al met al droegen die drie factoren kennelijk bij tot de recente toename van de prijsvolatiliteit. Zelfs na correctie voor die factoren blijft het prijsverloop in België evenwel veel volatieler dan dat in het eurogebied. Bovendien was er al vóór 2007 een overmatige volatiliteit, wat vrij duidelijk blijkt wanneer België rechtstreeks met het eurogebied wordt vergeleken aan de hand van gegevens die berusten op een vergelijkbare methodologie. Gelet op de methodologische aanpassingen aan de twee relevante databanken (cf. supra) vereist een dergelijke vergelijking de opstelling van reeksen waarin de beide vermelde bronnen worden gecombineerd: tot in 2006 worden de prijzen gevolgd op grond van de energiestatistieken – die maandelijkse tarieven weerspiegelen – en daarna worden de wijzigingen in de HICP gevolgd, die, zoals reeds vermeld, vanaf die datum ook in België de maandelijkse tarieven weergeeft, terwijl dat in de andere landen al langer het geval was. In de HICP werd die overmatige volatiliteit in het verleden gecompenseerd door de in België toegepaste registratiemethode die, zoals hierboven is gebleken, atypisch was en de neiging vertoonde het prijsverloop af te zwakken.

Een cruciale determinant van de volatiliteit van de consumptieprijs is de prijs voor energie als grondstof, die kan worden voorgesteld als het verloop van de noteringen voor een vat ruwe aardolie van het Brent-type uitgedrukt in euro. Men stelt immers vast dat de gasprijzen met enige vertraging die van de Brent volgen en dat België doorgaans zowel sneller als sterker reageert dan het eurogebied, zelfs vóór 2007. Na 2007 blijken de Belgische prijzen, zelfs gecorrigeerd voor de inmiddels opgetreden veranderingen in de prijszetting, veel sterker te schommelen dan wat op grond van het prijsverloop van de Brent te verwachten valt. In dat verband moet echter rekening worden gehouden met het feit dat de transmissie van een verandering in de prijs van de Brent naar de gasprijs afhankelijk is van het peil van de aardolieprijs. De transmissie is immers intensiever wanneer de olieprijs hoog is (zoals in 2008), omdat het aandeel van de energetische component van de consumptieprijs automatisch toeneemt met de Brentprijs. Deze factor zou echter ook in het eurogebied een invloed moeten uitoefenen, zij het wellicht in mindere mate, aangezien de geringere volatiliteit die er vóór 2007 werd opgetekend, lijkt aan te geven

GRAFIEK 4 GAS- EN ELEKTRICITEITSPRIJZEN – VERGELIJKING MET HET EUROGEBIED OP BASIS VAN EEN SOORTGELIJKE METHODOLOGIE ⁽¹⁾

(halfjaargegevens, veranderingspercentages t.o.v. het overeenstemmende semester van het voorgaande jaar, tenzij anders vermeld)

Bronnen: EC, NBB.

(1) Reeksen die werden opgemaakt om de maandelijkse tarieven voor de hele periode weer te geven: tot en met 2006, « Energigestatistieken » ; na 2006 de HICP.

dat het initiële aandeel van de energetische component er geringer was dan in België.

Voor elektriciteit is de relatie met het prijsverloop voor ruwe aardolie veel minder duidelijk dan voor aardgas, aangezien bij de elektriciteitsproductie verschillende energiedragers kunnen worden ingeschakeld. Toch is het prijsverloop voor elektriciteit in België voor de hele beschouwde periode volatieler dan in het eurogebied. Dat geldt zeker voor de periode 2007-2009, zelfs indien de forse verhogingen van de transport- en distributietarieven

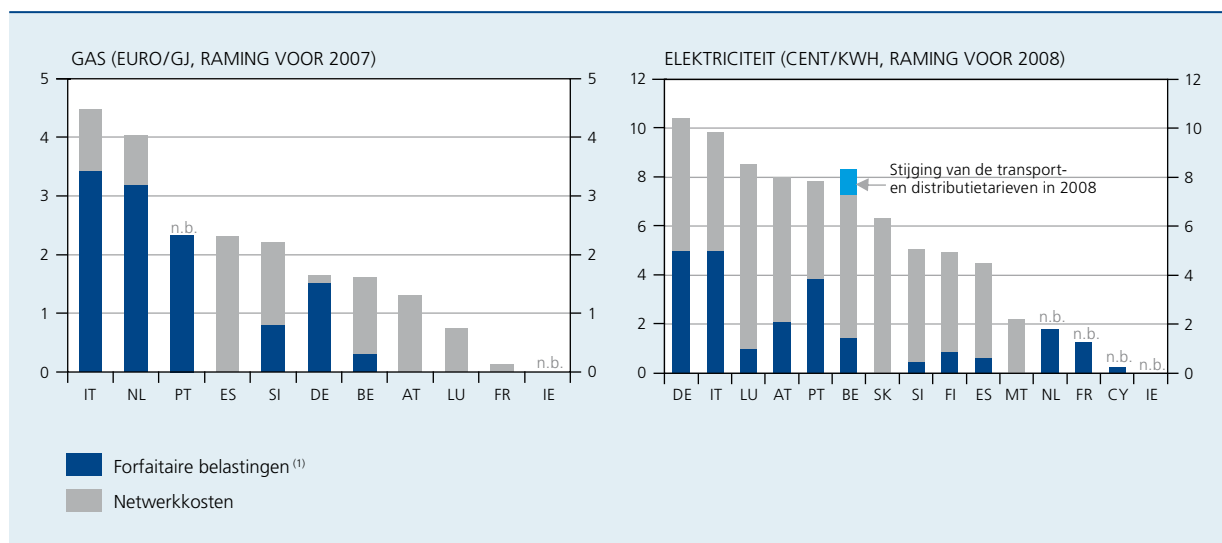
buiten beschouwing worden gelaten. Ook hier ontstaat de indruk dat het aandeel van de meer volatiele energiecomponenten in de consumptieprijs van elektriciteit in België ruimer is dan in het eurogebied. Dat zou kunnen wijzen op verschillen in de productiestructuur, maar daar staat tegenover dat de weerslag daarvan op de prijsvorming de jongste jaren zou moeten zijn verminderd gelet op de vrijmaking van de elektriciteitsmarkt en vooral de toenemende interconnectie tussen de voorheen voornamelijk nationale netwerken.

Opvallend is wel dat de grotere volatiliteit van de Belgische consumptieprijs voor gas en elektriciteit voor de hele periode 1996-2009 symmetrisch blijkt te zijn. Het Belgische prijsverloop versnelt niet alleen tijdens bepaalde periodes, het loopt ook sneller terug tijdens andere periodes en de mate waarin wordt afgeweken van het eurogebied blijkt in de neergaande fases ongeveer even groot te zijn als in de opgaande fases. Dat hoeft op zich niet te verwonderen want de Belgische indexeringsformules werken in principe volledig symmetrisch. Enkel punctuele ingrepen, zoals de wijziging van de tarifieringsformules voor aardgas in oktober 2007 of de forse verhogingen van de transport- en distributietarieven in 2008 en 2009, zijn bronnen van asymmetrie.

In dit stadium kunnen de beschikbare gegevens geen duidelijke verklaring bieden voor de sterkere volatiliteit van de prijzen in België. Een relatief eenvoudig te controleren verklarende factor zou de omvang van de vaste of forfaitaire componenten van de gas- en elektriciteitsprijzen kunnen zijn. Naarmate het aandeel van die componenten in de finale prijs ruimer wordt, zou de volatiliteit van de prijzen moeten afnemen. Was dat niveau in België erg laag geweest, dan zou dat inderdaad een objectieve factor kunnen zijn die er de grotere volatiliteit zou rechtvaardigen⁽¹⁾. De vaste componenten bestaan uit twee soorten, namelijk de forfaitaire belastingen en de netwerktarieven (distributie en transport). De gegevens over deze laatste zijn echter niet makkelijk verkrijgbaar en er bestaat geen reeks om hun verloop in de tijd te vergelijken, bijvoorbeeld in verschillende landen. Voor gas is enkel voor 2007 informatie beschikbaar, terwijl voor elektriciteit de meest volledige gegevens betrekking hebben op 2008. Wat gas betreft – in 2007 dus –, is de som van de componenten forfaitaire belastingen en netwerktarieven in België relatief gering ten opzichte van de referentielanden als geheel. Wordt echter enkel met de drie buurlanden vergeleken, dan is die som enkel kleiner dan in Nederland, maar vergelijkbaar met die in Duitsland en veel hoger dan die in Frankrijk. Deze factor kan dus bezwaarlijk verklaren waarom de volatiliteit hoger is dan in Duitsland en Frankrijk. In het geval van elektriciteit hebben de gegevens betrekking op 2008, maar voor België werden ze gecorrigeerd om het effect te neutraliseren dat de forse stijging van de transport- en distributietarieven aan het begin van 2008 op de relatieve

(1) Voor diesel en stookolie, bijvoorbeeld, zijn de forfaitaire belastingen – de accijnzen – in België gemiddeld minder hoog dan in het eurogebied. Als gevolg daarvan reageert het indexcijfer van de consumptieprijs voor aardolieproducten meer uitgesproken op de veranderingen in de internationale Brent-noteringen.

GRAFIEK 5 NETWERKKOSTEN EN FORFAITAIRE BELASTINGEN

Bronnen: EC, NBB.

(1) Berekend als het verschil tussen de prijs ongerekend belastingen en de prijs exclusief btw in de « Energiestatistieken » van Eurostat.

positie van het land uitoefende. Hoewel die stijging de volatiliteit van de Belgische prijzen in de toekomst weliswaar enigszins zal verminderen (na het tijdelijke opwaartse effect ervan op het ogenblik van de stijging zelf), zou het onjuist zijn die verhoging op te nemen in de factoren die de volatiliteit in het verleden zouden hebben getemperd. Zelfs na een dergelijke correctie is de som van die vaste of forfaitaire componenten in België niet bijzonder laag, zij het lager dan in Duitsland. In verband met elektriciteit zij echter opgemerkt dat voor Frankrijk en Nederland geen gegevens bekend zijn over de omvang van netwerktarieven. Al met al lijkt het peil van die vaste prijscomponenten in België niet bijzonder laag te zijn en kan het dus geen significante verklarende factor vormen voor de grotere volatiliteit.

Het blijft dus de vraag welke economische factor ten grondslag ligt aan de grotere variabiliteit van de consumptieprijzen voor aardgas en elektriciteit. Dit zou een grondiger studie vereisen, vooral omtrent de relevantie van de indexeringsformules. Bij gebrek aan een duidelijke en transparante motivering van de gebruikte formules kan immers moeilijk worden achterhaald of de toegepaste indexeringsformules volledig overeenstemmen met het werkelijke verloop van de onderliggende kostenfactoren.

4. Gevolgen voor het prijspeil

In dit deel wordt het peil van de door de consumenten betaalde prijzen voor elektriciteit en gas internationaal vergeleken. Een dergelijke vergelijking voegt een extra invalshoek toe aan de analyse, die tot dusver enkel berustte op de prijsveranderingen, zonder stil te staan bij het prijspeil. De vaststelling dat de consumptieprijzen voor gas en elektriciteit in België volatieler zijn, impliceert immers niet noodzakelijk dat ze ook hoger zijn, temeer daar de extra volatiliteit in België doorgaans symmetrisch van aard was. Voor de analyse van het prijspeil wordt gebruik gemaakt van de gegevens van de «Energiestatistieken», hoewel deze laatste worden gekenmerkt door een methodologische verandering vanaf 2007 (zie hoger). Bovendien zijn de prijsniveaus voor 2009 over het algemeen nog niet beschikbaar. De vergelijking stopzetten in 2008 – op het hoogtepunt van de energieprijzen – zou België al te zeer benadelen, omdat de gas- en elektriciteitsprijzen in België, zoals bekend, later en meer dan elders fors zijn teruggelopen. Het prijspeil voor 2009 werd dan ook geraamd aan de hand van het peil van 2008 en de prijsverandering tussen 2008 en 2009 volgens de HICP. Bij gebrek aan gegevens voor het laatste kwartaal, berust de raming voor de tweede helft van 2009 daarenboven uitsluitend op de informatie voor het derde kwartaal. Aangezien de

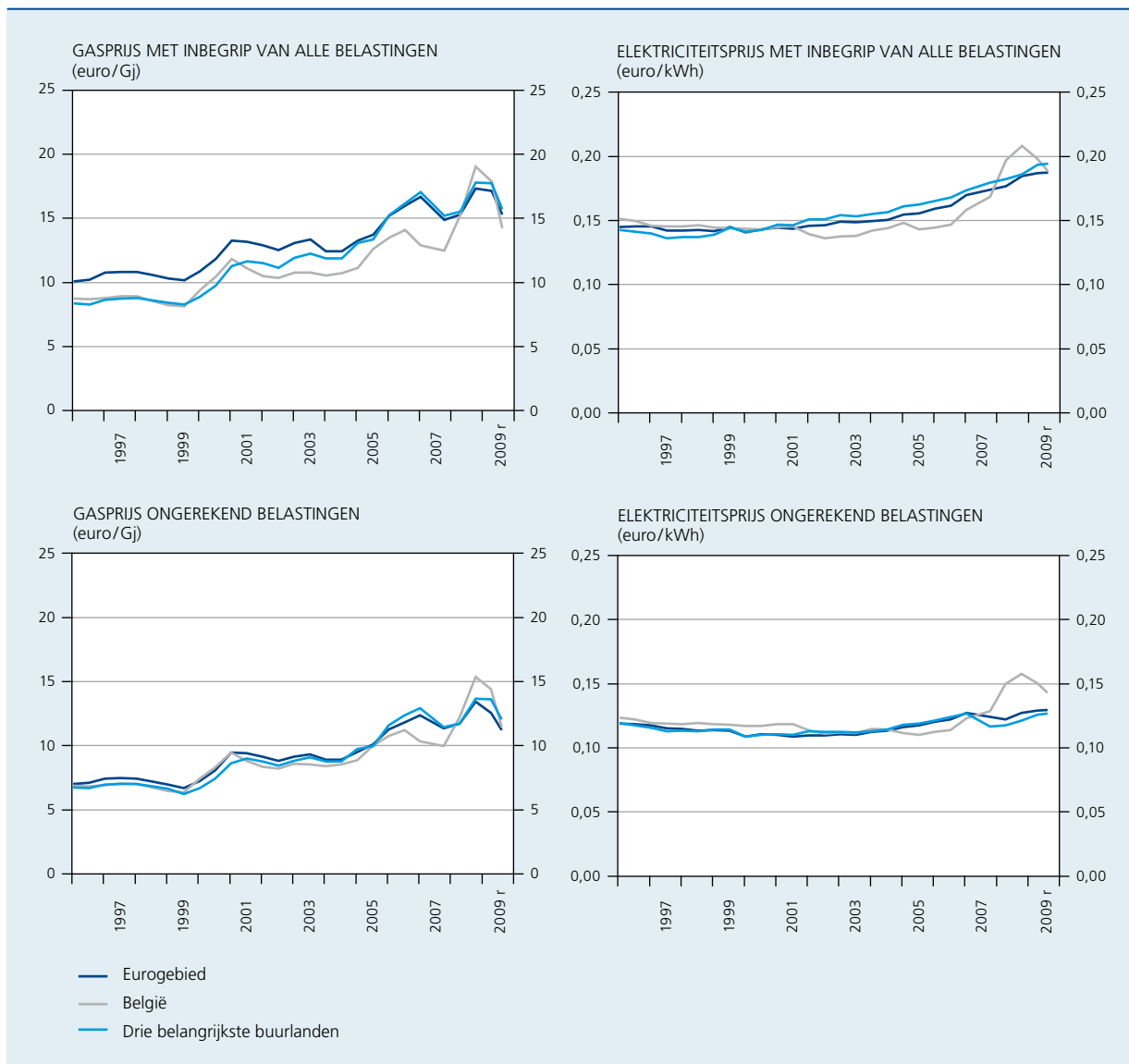
gas- en elektriciteitsprijzen in dat kwartaal wellicht hun laagste peil hebben bereikt, bevoordeelt deze benadering de relatieve positie van België.

Sedert begin 1996 lag het peil van de gasprijzen, met inbegrip van alle belastingen, in België lager dan in het eurogebied, net zoals dat sedert 2001 het geval was ten opzichte van de drie belangrijkste buurlanden. In 2007 werd dit verschil eerst groter, maar in 2008 verdween het volledig, in die mate dat de Belgische prijzen gingen uitstijgen boven die van de referentiegebieden. In de tweede helft van 2009 zouden ze opnieuw gedaald zijn tot onder het gemiddelde van de andere landen. Voor de elektriciteitsprijzen, met inbegrip van alle belastingen, is de situatie vrij gelijklopend. Sedert 2002 liggen de prijzen in België lager dan in de twee referentiegebieden, maar vanaf 2008 stijgen ze tot ruim boven het peil van de andere landen. In de tweede helft van 2009 zijn ze wellicht opnieuw teruggelopen tot een peil in de buurt van dat van de referentiegebieden.

Door de weerslag van de belastingen uit de internationale prijsvergelijking te weren, kan een beter inzicht worden verworven in het effect van de prijszetting en de marktwerking. In dat verband kan worden vastgesteld dat het prijspeil, ongerekend belastingen, in België vroeger vrij goed vergelijkbaar was met dat van het eurogebied of de drie buurlanden. De voorheen relatief gunstige positie qua prijzen, met inbegrip van alle belastingen, was dus voornamelijk het gevolg van lagere belastingen op het verbruik van gas en elektriciteit in België. In het recente verleden, daarentegen, zijn de prijzen, ongerekend belastingen, in België significant gestegen tot ruim boven het gemiddelde. In 2009 begonnen ze opnieuw terug te lopen tot dit gemiddelde niveau, maar deze daling maakt de voorgaande stijging niet volledig goed. De prijzen voor elektriciteit, ongerekend belastingen, zouden aanzienlijk hoger zijn gebleven dan in de referentiegebieden, namelijk zowat 10 pct. De gasprijzen, van hun kant, zouden aan het einde van de periode ongeveer even hoog liggen als gemiddeld in het eurogebied en zelfs iets lager dan in de drie belangrijkste buurlanden.

Al met al blijkt dus dat de recentelijk opgetekende toename van de volatiliteit van de prijsveranderingen eveneens gepaard is gegaan met een verslechtering van het prijspeil ten opzichte van de buurlanden en het gemiddelde van het eurogebied. Deze verslechtering lijkt aan het einde van de periode te worden goedge maakt, maar de prijzen zijn niet teruggekeerd naar een niveau waarop het verschil ten opzichte van het eurogebied vergelijkbaar zou zijn met vroeger. De analyse in deel drie heeft immers aangetoond dat bepaalde prijsstijgingen – de verandering van een parameter in de tarifieringsformules voor gas en

GRAFIEK 6 VERGELIJKING VAN HET PRIJSPEIL VAN GAS EN ELEKTRICITEIT ⁽¹⁾

Bronnen : EC, NBB.

(1) Voor 2009 is het prijspeil geraamd op basis van dat van 2008 en de prijsverandering, tussen 2008 en 2009, volgens de HICP. Bij gebrek aan gegevens voor het laatste kwartaal, berust de raming voor de tweede helft van 2009 bovendien uitsluitend op de informatie voor het derde kwartaal.

de hogere transport- en distributietarieven – blijvend van aard zijn omdat ze volledig losstaan van het verloop van de energieprijzen op de internationale markt. Bovendien zijn de prijzen voor energetische grondstoffen sedert het voorjaar van 2009 opnieuw gestegen en zal die ontwikkeling met enige vertraging doorwerken in de consumptieprijzen voor gas en elektriciteit. De transmissie van deze nieuwe opwaartse impuls dreigt opnieuw sterker uit te vallen in België, zodat de relatieve positie van België in de internationale vergelijking van de consumptieprijzen voor gas en elektriciteit in de nabije toekomst wellicht zal verslechteren. Die verslechtering zou nog meer

uitgesproken zijn bij een trendmatige prijsstijging van de energetische grondstoffen.

Conclusie

Tijdens de afgelopen drie jaar is gaandeweg gebleken dat de consumptieprijzen voor gas en elektriciteit in België veel volatieler zijn dan in het eurogebied of in de drie voornaamste buurlanden. Aanvankelijk kon op basis van het opgetekende prijsverloop niet worden uitgemaakt of dit alleen maar wees op een snellere (hoewel niet

noodzakelijk intensievere) transmissie van het prijsverloop van energetische grondstoffen op de internationale markten, of ook op een grotere totale omvang van die transmissie. Het beantwoorden van die vraag werd nog bemoeilijkt doordat aan het begin van 2007 de optekening van het prijsverloop voor gas en elektriciteit in de Belgische consumptieprijsindex werd gewijzigd. Er werd immers overgestapt van een optekening op basis van jaarfacturen naar een registratie op basis van maandelijkse tarieven. Een dergelijke wijziging versnelt immers ontegensprekelijk de transmissie voor het opgetekende prijsverloop en zou eventueel ook een reden kunnen zijn waarom de situatie in België verschilt van die in het eurogebied en in de drie voornaamste buurlanden.

In dit artikel wordt in de eerste plaats nagegaan of die methodologische verandering een verklarende factor is voor het afwijkende prijsverloop van gas en elektriciteit. Uit de analyse blijkt onmiskenbaar dat dit niet het geval is. De methodologische verandering komt er integendeel op neer dat België zich heeft aangesloten bij een praktijk die in de referentielanden reeds geruimere tijd het meest voorkomt. Eerdere analyses ter zake, zowel door de Bank zelf als door andere onderzoeksinstituten, kwamen niet tot een eenduidige conclusie betreffende de rol van de methodologische wijziging. Dit is belangrijk omdat het betekent dat zowel het in de consumptieprijsindex opgetekende prijsverloop als afwijkingen ervan ten opzichte van de referentiezones terug te voeren zijn op de prijszetting zelf. Naarmate méér gegevens beschikbaar kwamen – meer bepaald het feit dat het prijsverloop voor gas en elektriciteit inmiddels omgeslagen is van forse prijsstijgingen in 2008 in prijsdalingen in 2009 –, werd het bovendien ook duidelijk dat de transmissie in België niet zozeer sneller verloopt, maar dat het prijsverloop voor gas en elektriciteit wel degelijk volatieler is.

Uit de analyse blijkt voorts dat de volatiliteit tijdens de periode 2007-2009 toegenomen is naar aanleiding van enkele veranderingen in de prijszetting sedert de volledige vrijmaking, op 1 januari 2007, van de gas- en elektriciteitsmarkt voor residentieel verbruik (veranderingen die echter niet noodzakelijk rechtstreeks met die vrijmaking in verband te brengen zijn). De voornaamste rol daarbij werd gespeeld door de wijziging die de grootste gasleverancier in oktober 2007 aanbracht in een parameter van de tarifieringsformule – een wijziging die de meeste andere leveranciers navolgden –, en door de verhoging van de netwerktarieven in januari 2008. Beide factoren verklaren ook waarom de consumptieprijsen van gas en elektriciteit, die weliswaar fors zijn gedaald, tijdens het derde kwartaal van 2009 niet teruggekeerd zijn naar het peil van vóór het begin van hun steile klim in de tweede helft van 2007. Toch kunnen zij bezwaarlijk worden

beschouwd als factoren die de gas- en elektriciteitsprijzen structureel volatieler maken. Dat is wél het geval voor de invoering van een spotprijs voor gas in de tarifieringsformules voor dit product, maar de weerslag daarvan was tijdens de beschouwde periode blijkbaar niet zo groot. De bevindingen van dit artikel impliceren bovendien dat zelfs het toepassen van de tarifieringsformules die vóór de vrijmaking van kracht waren, in België zou hebben geleid tot volatielere gas- en elektriciteitsprijzen. In het verleden werd de impact daarvan op de consumptieprijsindex afgezwakt door de toen geldende methodologie; die impact was bovendien toch al minder zwaar vanwege het geringere gewicht van de energetische grondstoffen – als het prijspeil van deze laatste structureel lager is – in de totale consumptieprijs van gas en elektriciteit.

Uit een internationale vergelijking van de gas- en elektriciteitsprijzen exclusief belastingen – de meest relevante maatstaf bij het bestuderen van de gevolgen van prijszetting en marktwerking – blijkt bovendien dat de prijzen in België in de loop van 2008, anders dan voorheen, aanmerkelijk boven die in het eurogebied gingen uitstijgen. Die handicap zou, wat gas betreft, in het derde kwartaal van 2009 opnieuw zijn verdwenen, terwijl uit de beschikbare indicatoren blijkt dat hij, voor elektriciteit, ondanks een verkleining, toch aanzienlijk zou zijn gebleven. Er zij bovendien aangestipt dat de gas- en elektriciteitsprijzen in het derde kwartaal van 2009 wellicht een dieptepunt bereikten en nog niet werden beïnvloed door het feit dat de prijzen van de energetische grondstoffen sedert het voorjaar van 2009 opnieuw aan het stijgen zijn. Door de – in België forsere – transmissie van die nieuwe opwaartse impuls zal de relatieve positie in de nabije toekomst wellicht verslechteren, wat – bij een ongewijzigde prijszetting – nog meer het geval zou zijn, mocht het prijsverloop van de energetische grondstoffen de komende jaren opnieuw structureel opwaarts gericht zijn.

Uit dit artikel blijken twee belangrijke implicaties voor het beheersen van het prijs- en kostenverloop in België en, derhalve, voor het vrijwaren van de concurrentiepositie.

In de eerste plaats moet, wat de prijszetting voor gas en elektriciteit betreft, worden nagegaan in hoeverre de gebruikte tarifieringsformules een getrouwe weergave zijn van het werkelijke kostenverloop. Het is immers de vraag welke economische factor verklaart dat prijsverschommelingen voor energetische grondstoffen in België een zwaardere impact hebben op de consumptieprijsen voor gas en elektriciteit dan in het eurogebied of in de drie voornaamste buurlanden. Het opgetekende prijsverloop lijkt erop te wijzen dat het aandeel van de energetische grondstoffen in de consumptieprijs van gas en elektriciteit duidelijk groter is in België dan in de referentiezones. Of

effectief zo is, moet worden geverifieerd. Het aandeel van de energetische grondstoffen zou in België groter kunnen zijn, mochten de forfaitaire belastingen en de netwerktarieven er bijvoorbeeld aanzienlijk lager liggen, maar dat blijkt op grond van de in dit artikel verstrekte informatie niet echt het geval te zijn. Nader onderzoek in dit vlak verdient dus aanbeveling, hoewel dat niet zo voor de hand liggend is, gelet op het vrij technische karakter van deze problematiek, enerzijds, en op het feit dat niet alle relevante gegevens betreffende de kostenstructuur publiekelijk beschikbaar zijn, anderzijds. Daarnaast is de grotere volatiliteit van de gas- en elektriciteitsprijzen ook een factor waarmee rekening dient te worden gehouden bij de beheersing van het algemene prijs- en kostenverloop, zeker indien de energieprijzen een structureel opwaartse beweging zouden vertonen.

Verloop van de resultaten en van de financiële structuur van de ondernemingen in 2008

David Vivet *

Inleiding

Ieder jaar stelt de Nationale Bank in haar Economisch Tijdschrift van het vierde kwartaal de ontwikkelingen voor zoals die blijken uit de jaarrekeningen van de niet-financiële vennootschappen. In het najaar beschikt de Balanscentrale immers reeds over een voldoende representatief staal van de jaarrekeningen met betrekking tot het jaar voordien. De op basis van dat staal getrokken conclusies kunnen dus met een vrij hoge mate van betrouwbaarheid worden geëxtrapoleerd naar het geheel van de onderzoekspopulatie.

Dit artikel bestaat uit drie delen. In het eerste deel worden de gevolgde methodologie en het gebruikte staal beknopt toegelicht. De belangrijkste posten van de resultatenrekening voor het boekjaar 2008 worden in het tweede deel geëxtrapoleerd. In het derde deel, ten slotte, wordt de financiële situatie van de vennootschappen beoordeeld, in het bijzonder hun rentabiliteit, solvabiliteit en liquiditeit. Teneinde de verschillende lagen van de populatie beter te vatten, werd de invalshoek dit jaar verruimd tot de gehele statistische verdeling: naast de medianen, worden het eerste en het tweede kwartiel, alsook het tiende en het negentigste percentiel bestudeerd.

Aangezien het boekjaar van het leeuwendeel van de ondernemingen samenvalt met het kalenderjaar, bieden de hier toegelichte gegevens voornamelijk een samenvatting van de situatie van de ondernemingen voor de gehele periode van 1 januari tot 31 december 2008. De financiële analyse wordt enigszins vertroebeld door het bijzonder contrasterende conjunctuurprofiel van die periode

(cf. punt 2). Toch geven de verzamelde gegevens indicaties over het weerstandsvermogen van de ondernemingen op het ogenblik dat de recessie intrad.

1. Methodologie en constant staal

Sinds het einde van de jaren zeventig verzamelt de Balanscentrale de rekeningen van de niet-financiële vennootschappen. Daartoe zijn de ondernemingen verplicht uiterlijk zeven maanden na de afsluiting van het boekjaar hun jaarrekeningen in te dienen aan de hand van een genormaliseerd formulier. Vervolgens worden de gegevens eventueel gecorrigeerd teneinde aan de vereiste kwaliteitsnormen te voldoen. Vanaf september kan dan een eerste analyse worden gemaakt. Vanwege de specificiteit van de gegevens die voor het laatst onderzochte jaar – in dit geval 2008 – beschikbaar zijn, rijzen evenwel ieder jaar vragen van methodologische aard.

De populatie van de jaarrekeningen voor het jaar 2008 is onvolledig als gevolg van vertragingen bij de neerlegging door sommige ondernemingen. Bovendien bevinden diezelfde ondernemingen zich in een structureel minder gunstige financiële situatie dan de ondernemingen die hun jaarrekening tijdig neerleggen. In de vorige uitgaven van dit artikel werd ingegaan op de aanzienlijke verschillen die onder meer qua rentabiliteit, solvabiliteit en liquiditeit tussen de ondernemingen bestaan naargelang het ogenblik waarop ze de jaarrekeningen indienen. Naar alle waarschijnlijkheid stellen de momenteel voor

* De auteur dankt Julien Bacquelaine voor zijn medewerking.

2008 beschikbare gegevens de realiteit dus te optimistisch voor.

Als gevolg van deze problemen zijn de gegevens voor 2008 niet rechtstreeks vergelijkbaar met die van de jaren voordien. Ten behoeve van de vergelijkbaarheid wordt gebruik gemaakt van de zogeheten methode van het constante staal. Het staal voor 2007-2008 bestaat uit de ondernemingen die zowel voor het boekjaar 2007 als voor het boekjaar 2008 jaarrekeningen hebben neergelegd⁽¹⁾. De methode bestaat erin de resultaten voor 2008 te extrapoleren op basis van de binnen het constante staal vastgestelde ontwikkelingen: de cijfers voor 2008 zijn berekend door op de definitieve cijfers voor 2007 de binnen het constante staal opgetekende verandingspercentages toe te passen. Men gaat dus uit van

de veronderstelling dat de binnen het staal vastgestelde ontwikkelingen representatief zijn voor de ontwikkelingen die een impact hebben gehad op de hele populatie. Zoals in de vorige uitgaven van dit artikel werd bevestigd, gaat deze veronderstelling grotendeels op, in de zin dat ramingen – in de overgrote meerderheid van de gevallen – een goede weergave zijn van de richting en de omvang van de reële bewegingen.

- (1) Om in het staal te worden opgenomen, moeten de ondernemingen bovendien aan de volgende voorwaarden voldoen :
- de beide jaarrekeningen hebben betrekking op een boekjaar van twaalf maanden;
 - de beide jaarrekeningen voldoen aan de kwaliteitsnormen van de Balanscentrale;
 - de jaarrekeningen met betrekking tot het boekjaar 2007 werden neergelegd vóór 31 augustus 2008;
 - de jaarrekeningen met betrekking tot het boekjaar 2008 werden neergelegd vóór 31 augustus 2009.

TABEL 1 OP BASIS VAN HET CONSTATE STAAL GERAAMDE GROEI EN WERKELIJK GROEICIJFER, BELANGRIJKSTE SALDI VAN DE RESULTATENREKENING
(in procenten)

	2003	2004	2005	2006	2007	Ramingsverschil	
						Gemiddelde	Standaardafwijking
Toegevoegde waarde							
Constant staal	+3,4	+6,3	+3,9	+6,3	+4,8	+4,9	–
Werkelijk	+4,3	+6,6	+4,6	+6,1	+4,1	+5,1	–
<i>Vershil</i>	–0,9	–0,3	–0,7	+0,2	+0,7	–0,2	0,6
Nettobedrijfsresultaat							
Constant staal	+22,6	+24,3	+8,4	+9,2	+8,0	+14,5	–
Werkelijk	+25,5	+26,5	+9,2	+9,3	+8,4	+15,8	–
<i>Vershil</i>	–2,9	–2,2	–0,8	–0,1	–0,4	–1,3	1,1
Courant resultaat							
Constant staal	+27,2	+26,2	+13,0	+11,7	+10,5	+17,7	–
Werkelijk	+26,7	+24,9	+14,1	+9,1	+12,9	+17,5	–
<i>Vershil</i>	+0,5	+1,3	–1,1	+2,6	–2,4	+0,2	1,8
Nettoresultaat vóór belastingen							
Constant staal	+66,3	+2,2	+45,8	+5,1	+13,1	+26,5	–
Werkelijk	+77,0	+2,3	+47,4	+3,8	+16,3	+29,4	–
<i>Vershil</i>	–10,7	–0,1	–1,6	+1,3	–3,2	–2,9	4,2
Nettoresultaat na belastingen							
Constant staal	+95,8	+0,5	+56,3	+5,1	+14,1	+34,4	–
Werkelijk	+112,0	–0,1	+57,7	+3,6	+17,9	+38,2	–
<i>Vershil</i>	–16,2	+0,6	–1,4	+1,5	–3,8	–3,9	6,4

Bron: NBB.

Tabel 1 vergelijkt, voor de voornaamste saldi van de resultatenrekening, de op basis van het staal verkregen groeicijfers en de cijfers die uiteindelijk voor de gehele populatie werden opgetekend. De ramingsverschillen zijn klein, meer bepaald gerelateerd aan de gemiddelde veranderingen van de posten. Bovendien is er geen systematische onder- of overwaardering van de reële ontwikkelingen. Ten slotte neemt de kwaliteit van de raming af naarmate men «afdaalt» in de resultatenrekening, als gevolg van de geringere voorspelbaarheid van het financiële en het uitzonderlijke resultaat.

Tabel 2 beschrijft de samenstelling van het constante staal 2007-2008. Het telt 167.892 ondernemingen, dat is nagenoeg 58,6 pct. van de in 2007 neergelegde jaarrekeningen. De representativiteitsgraad in termen van balanstotaal ligt aanmerkelijk hoger, want hij bedraagt 89,2 pct. Dat verschil is te verklaren doordat vooral de (zeer) kleine ondernemingen niet in het staal zijn opgenomen. De industrie is ook beter vertegenwoordigd in termen van balanstotaal (90,6 pct.), omdat de grote ondernemingen er doorslaggevend zijn.

Wat betreft het onderscheid tussen de ondernemingen naar bedrijfstak, werd op 1 januari 2008 een nieuwe versie van de Europese nomenclatuur ingevoerd⁽¹⁾, die geleid heeft tot de Belgische versie NACE-BEL 2008. Deze laatste wordt in dit artikel gehanteerd en vervangt NACE-BEL 2003. Doordat de hieronder volgende gegevens sterk geaggregeerd worden gepubliceerd, wijzigt deze verandering de statistieken niet ingrijpend. Sommige

ervan kunnen evenwel niet meer worden vergeleken met het verleden. Zo bevat de nieuwe indeling «informatie en communicatie» -activiteiten die voordien niet waren gebundeld, waaronder telecommunicatie, uitgeverijen of informatica. De gehanteerde indelingen en de overeenstemmende afdelingen van NACE-BEL 2008 worden voorgesteld in bijlage 2⁽²⁾.

2. Verloop van de belangrijkste componenten van de resultatenrekening

De vertraging van de economische bedrijvigheid die in 2007 geleidelijk tot uiting was gekomen, zette zich in de eerste helft van 2008 nog in een gematigd tempo voort. Samenvallend met de verscherping van de financiële spanningen en de verzwakking van de internationale handel, leidde die vertraging vervolgens eind 2008 en begin 2009 tot een conjuncturele ineenstorting (grafiek 1). Het jaarlijkse groeitempo van het Belgische bbp in 2008 (+0,8 pct., tabel 3) verhuut dus bijzonder uiteenlopende conjuncturele ontwikkelingen. Gedetailleerde analyses van de economische context van 2008 zijn in diverse publicaties van de Bank beschikbaar⁽³⁾.

(1) Cf. Verordening (EC) nr. 1893/2006 van het Europees Parlement en van de Raad van 20 december 2006.

(2) Voor nadere informatie over de classificatie NACE-BEL 2008, zie <http://statbel.fgov.be>.

(3) Zie bijvoorbeeld het Jaarverslag 2008 of het Economisch Tijdschrift van juni 2009.

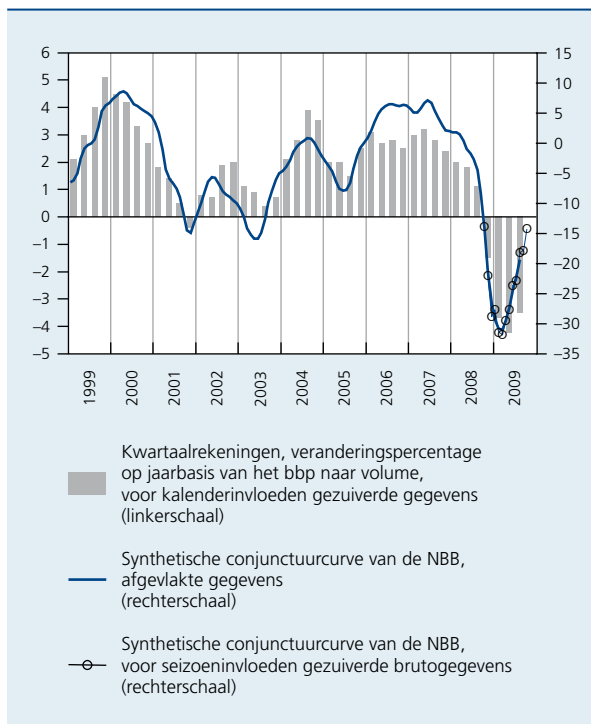
TABEL 2 SAMENSTELLING EN REPRESENTATIVITEIT VAN HET CONSTATE STAAL 2007-2008

	Vennootschappen in het staal 2007-2008	Geheel van de niet-financiële vennootschappen in 2007	Representativiteit van het staal, in pct.
Aantal ondernemingen	167.892	286.498	58,6
Grote ondernemingen	12.507	16.750	74,7
Kmo's	155.385	269.748	57,6
Verwerkende nijverheid	13.334	21.584	61,8
Niet-verwerkende bedrijfstakken	154.558	264.914	58,3
Balanstotaal (in € miljoen)⁽¹⁾	1.051.580	1.179.508	89,2
Grote ondernemingen	941.485	1.007.186	93,5
Kmo's	110.094	172.322	63,9
Verwerkende nijverheid	246.835	272.382	90,6
Niet-verwerkende bedrijfstakken	804.744	907.125	88,7

Bron: NBB.

(1) Voor de ondernemingen van het constante staal wordt het balanstotaal van 2007 in aanmerking genomen.

GRAFIEK 1 BBP EN CONJUNCTUURINDICATOR

Bron: NBB, INR.

Het leeuwendeel van de jaarrekeningen heeft betrekking op periodes die samenvallen met kalenderjaren. De in dit artikel toegelichte gegevens geven dus een samenvatting van de situatie van de ondernemingen voor de gehele periode van 1 januari tot 31 december 2008. Gezien de conjunctureel hybride aard van die periode, wordt de analyse verstoord door een compensatie-effect tussen het eerste en het tweede gedeelte van het jaar. De verzamelde gegevens bevatten echter indicaties over de financiële positie van de ondernemingen en dus over hun weerstandsvermogen op het ogenblik dat de recessie intrad.

Tegen die achtergrond steeg de toegevoegde waarde van de Belgische niet-financiële vennootschappen, met andere woorden het verschil tussen de verkoopopbrengsten en de kostprijs van de door derden geleverde goederen en diensten, in 2008 met 1,8 pct. en bereikte derhalve nagenoeg € 164 miljard tegen lopende prijzen (tabel 4). Dat is een aanzienlijke vertraging ten opzichte van de vijf voorgaande jaren, toen de toegevoegde waarde jaarlijks met gemiddeld 5,1 pct. toenam. Die vertraging is veeleer toe te schrijven aan de forse prijsstijging voor ingevoerde grondstoffen dan aan een inkrimping van het verkoopvolume van de ondernemingen. In het licht van de verzwakkende finale vraag waren de ondernemingen

TABEL 3 BBP EN VOORNAAMSTE BESTEDINGSCATEGORIËN

(voor kalenderinvloeden gezuiverde volumegegevens; veranderingpercentages t.o.v. het voorgaande jaar, tenzij anders vermeld)

	2006	2007	2008
Consumptieve bestedingen van de particulieren ⁽¹⁾	1,8	1,6	1,0
Consumptieve bestedingen van de overheid	1,0	2,6	3,3
Brutovorming van vast kapitaal ..	2,7	5,7	3,8
Ondernemingen	4,5	8,7	6,1
Huizen	3,4	-0,8	-1,6
Overheid	-12,4	3,6	3,4
<i>p.m. Totaal van de finale binnenlandse bestedingen</i>	1,8	2,7	2,2
Voorraadwijzigingen ⁽²⁾	0,6	0,1	-0,2
Uitvoer van goederen en diensten	5,0	4,4	1,4
Invoer van goederen en diensten	4,7	4,4	2,7
<i>p.m. Netto-uitvoer van goederen en diensten⁽²⁾</i>	0,4	0,2	-1,0
Bbp	2,8	2,8	0,8

Bron: INR.

(1) Inclusief de instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens.

(2) Bijdrage aan de jaar-op-jaar verandering van het bbp, procentpunten.

niet in staat die stijgingen volledig door te berekenen in hun verkoopprijzen.

Door de toegevoegde waarde kan een onderneming haar bedrijfskosten dekken en, met de rest, een nettobedrijfsresultaat laten optekenen. Dit laatste is de maatstaf voor de lopende commerciële efficiëntie van de onderneming, los van haar financieringsbeleid en van eventuele uitzonderlijke elementen. De personeelskosten, die traditioneel het grootste gedeelte van de bedrijfskosten uitmaken, beliepen in 2008 nagenoeg € 94 miljard, dat is een stijging met 4,9 pct. De toename van de personeelskosten overtrof daardoor aanzienlijk die van de toegevoegde waarde, een situatie die sinds 2002 niet meer werd opgetekend. Enerzijds nam het aantal door de niet-financiële vennootschappen tewerkgestelde werknemers over het geheel van 2008 toe. Anderzijds had de loonindexering een weerslag op de loonkosten, als gevolg van de versnelling van de inflatie. Na de personeelskosten vormen de afschrijvingen de belangrijkste bedrijfskosten. In 2008 zijn de afschrijvingen, voor het tweede jaar op rij en in het kielzog van de dynamiek van de brutovorming van vast kapitaal door de ondernemingen, sneller gestegen dan de toegevoegde waarde.

TABEL 4 BELANGRIJKSTE COMPONENTEN VAN DE RESULTATENREKENING
(lopende prijzen)

	Veranderingspercentages t.o.v. het voorgaande jaar					In € miljoen	Procenten van de toegevoegde waarde
	2004	2005	2006	2007	2008 r	2008 r	2008 r
Toegevoegde waarde	6,6	4,6	6,1	4,1	1,8	163.974	100,0
Personeelskosten	3,4	3,0	4,3	4,1	4,9	93.809	57,2
Afschrijvingen en waardeverminderingen ⁽¹⁾ ..	0,7	3,7	5,3	5,2	4,9	27.737	16,9
Overige bedrijfskosten	1,4	6,5	12,8	-10,8	18,9	11.440	7,1
<i>Totaal van de bedrijfskosten</i>	<i>2,7</i>	<i>3,4</i>	<i>5,2</i>	<i>3,0</i>	<i>6,0</i>	<i>133.117</i>	<i>81,2</i>
Nettobedrijfsresultaat	26,5	9,2	9,3	8,4	-13,0	30.857	18,8
Financiële opbrengsten	-12,4	-4,4	-9,1	18,5	38,3	62.408	38,1
Financiële lasten	-15,9	-10,9	-13,3	15,2	31,5	44.213	27,0
<i>Financieel resultaat</i>	<i>18,0</i>	<i>36,5</i>	<i>8,3</i>	<i>29,5</i>	<i>58,5</i>	<i>18.195</i>	<i>11,1</i>
Courant resultaat	24,9	14,1	9,1	12,9	4,5	49.052	29,9
Uitzonderlijk resultaat ⁽²⁾						2.896	1,8
Nettoresultaat vóór belastingen	2,3	47,4	3,8	16,3	-12,6	51.948	31,7
Belastingen op het resultaat	11,5	10,9	4,7	8,2	-2,2	9.020	5,5
Nettoresultaat na belastingen	-0,1	57,7	3,6	17,9	-14,6	42.928	26,2
<i>p.m. Nettoresultaat na belastingen ongerekend uitzonderlijk resultaat</i>	<i>29,2</i>	<i>15,0</i>	<i>10,3</i>	<i>14,1</i>	<i>6,1</i>	<i>40.032</i>	<i>24,4</i>

Bron: NBB.

(1) Op materiële vaste activa, immateriële vaste activa en oprichtingskosten (rubriek 630).

(2) Het berekenen van een veranderingspercentage heeft nauwelijks zin voor dit aggregaat dat, enerzijds, positief of negatief kan zijn en, anderzijds, niet op een betrouwbare wijze kan worden geraamd. Het voor 2008 vermelde bedrag stemt trouwens overeen met de som van de uitzonderlijke resultaten op het ogenblik dat dit artikel werd geschreven.

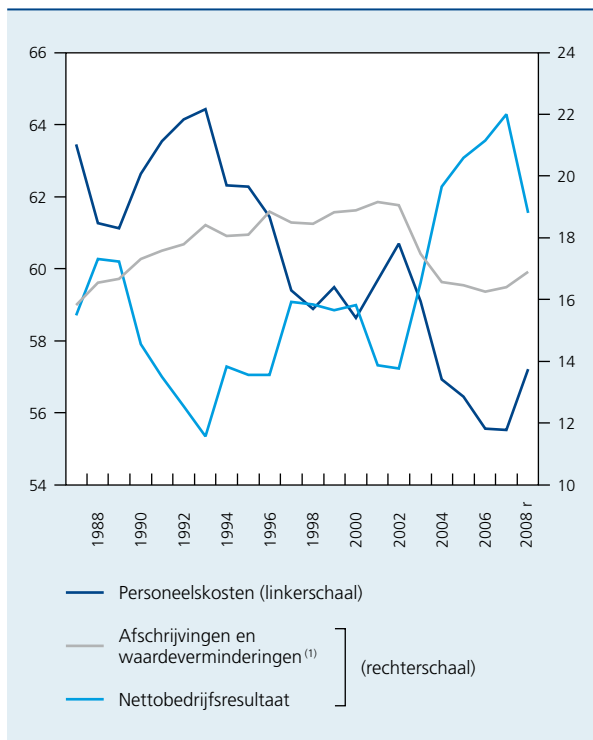
De toename van de totale bedrijfskosten, die voornamelijk werd beïnvloed door de personeelskosten en de afschrijvingen, versnelde derhalve ten opzichte van 2007, en liep op tot 6,0 pct. Samen met de aanzienlijke vertraging van de toegevoegde waarde kwam die stijging tot uiting in een inkrimping met 13,0 pct. van het nettobedrijfsresultaat, dat bijna € 31 miljard bedroeg. In 2008 ondervonden de niet-financiële vennootschappen dus meer moeilijkheden om winst te maken bij de uitoefening van hun lopende activiteit. Die daling van het bedrijfsresultaat is sinds 2001 ongezien en moet worden gerelativeerd omdat het bedrijfsresultaat tijdens de vijf voorgaande jaren was verdubbeld, na een geleidelijke stijging van 17 miljard in 2002 tot ruim 35 miljard in 2007.

In grafiek 2 worden die recente ontwikkelingen in een langetermijnperspectief geplaatst, aan de hand van het gedetailleerde verloop van de verdeling van

de toegevoegde waarde over de personeelskosten, de afschrijvingen en het bedrijfsresultaat. Anders dan tijdens de voorgaande jaren nam het gedeelte van de toegevoegde waarde dat voor de personeelskosten bestemd is, in 2008 met 1,7 procentpunt toe. De afschrijvingen zetten het in 2007 begonnen herstel voort en stegen met 0,5 procentpunt. Die veranderingen gingen ten koste van het nettobedrijfsresultaat, dat 3,2 procentpunt aan toegevoegde waarde moest prijsgeven.

Het verloop van de toegevoegde waarde en van het bedrijfsresultaat kan overigens worden vergeleken met de conjunctuurindicator van de Bank, die het ondernemersvertrouwen meet (grafiek 3). Tot augustus 2008 bleef de indicator boven zijn langetermijngemiddelde. Vanaf september liep hij sterk terug en in december bereikte hij zijn laagste peil sinds het begin van de periode waarvoor de indicatoren worden berekend in hun huidige vorm,

GRAFIEK 2 VERDELING VAN DE TOEGEVOEGDE WAARDE
(in procenten van de toegevoegde waarde)

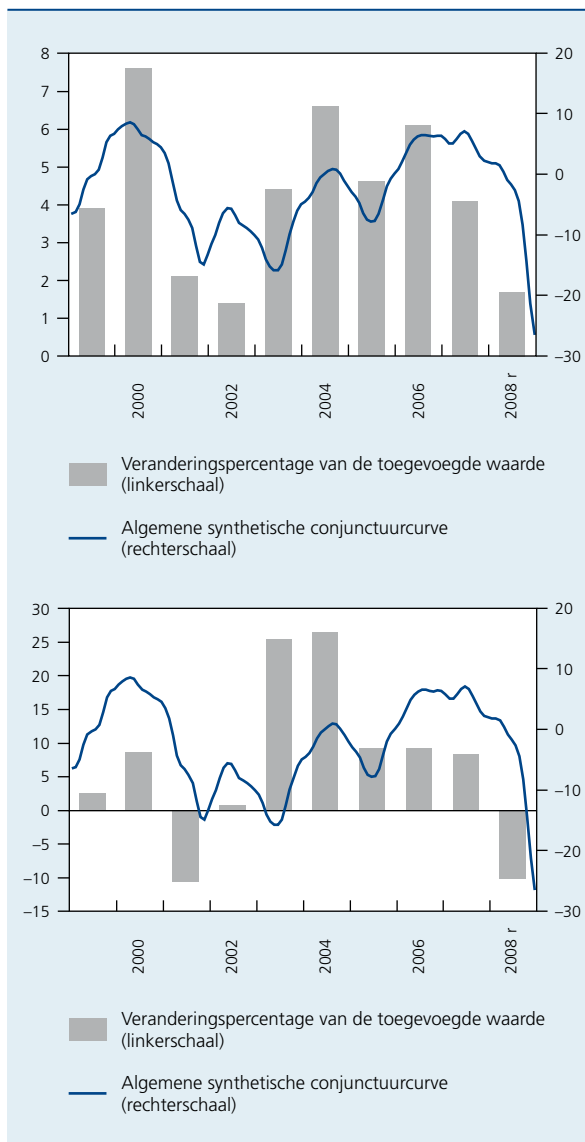
Bron: NBB.
(1) Op materiële vaste activa, immateriële vaste activa en oprichtingskosten (rubriek 630).

namelijk 1980⁽¹⁾. Die bewegingen komen ook tot uiting in de algemene ontwikkeling van de toegevoegde waarde en het bedrijfsresultaat, waarvan de veranderingen in 2008 tot de minst gunstige van de laatste vijftig jaar behoren.

Net als tijdens de afgelopen jaren is het saldo van het financiële resultaat in 2008 opnieuw gestegen (+58,5 pct.), tot meer dan € 18 miljard. De financiële opbrengsten werden nog altijd ondersteund door de opbrengsten uit de financiële vaste activa en de vlottende activa, waaronder de leningen aan dochterondernemingen. In brutotermen valt de belangrijke toename van de financiële opbrengsten en lasten vooral te verklaren door een gelijktijdige stijging van de opbrengsten en lasten die samenhangen met deviezentransacties, waarvan de bewegingen, hoewel ze in absolute waarde aanzienlijk zijn, in zeer ruime mate elkaar compenseren. Het saldo van het uitzonderlijk resultaat is in 2008 dan weer fors gedaald, nadat het was opgedreven door omvangrijke meerwaarden op de realisatie van vaste activa. Onder invloed van het verloop

(1) De daling hield tijdens de eerste maanden van 2009 aan.

GRAFIEK 3 TOEGEVOEGDE WAARDE, NETTOBEDRIJFSRESULTAAT EN CONJUNCTUURINDICATOR

Bron: NBB.

van het nettobedrijfsresultaat, ten slotte, liepen de belastingen op het resultaat in 2008 terug (-2,2 pct.), en dit voor het eerst sinds 2003.

Na aggregatie van al die componenten bedroeg het nettoresultaat van de niet-financiële vennootschappen in 2008 ongeveer € 43 miljard, wat neerkomt op een daling met 14,6 pct. ten opzichte van 2007. Gelet op de steeds volatielere impact van het uitzonderlijk resultaat, geeft tabel 4 tevens een voor de uitzonderlijke elementen gezuiverd nettoresultaat weer, waarvan het verloop representatiever is voor de recurrente prestaties van de ondernemingen. In 2008 bedroeg dat verloop meer dan

€ 40 miljard, een toename met 6,1 pct. ten opzichte van zijn recordpeil van 2007.

In de verwerkende nijverheid was de conjunctuurverslechtering het meest uitgesproken. De toegevoegde waarde van de verwerkende bedrijfstakken liep in 2008 met 5,1 pct. terug, een versnelling van de in 2007 ingezette daling (tabel 5). De meeste branches droegen bij tot die afname, waaraan vooral de verzwakking van de vraag en de stijging van de grondstoffenprijzen ten grondslag lagen. Het verlies aan toegevoegde waarde in de verwerkende nijverheid was bijzonder fors voor de ijzer- en staalnijverheid, de chemische basisproducten, de automobielnijverheid en de raffinage. Tegelijk met die geringere vermogenscreatie, zijn de personeelskosten en de dotaties voor industriële afschrijvingen licht gestegen. Bijgevolg onderging het bedrijfsresultaat een zeer sterke correctie (-26,5 pct.) en kwam het uit op € 7,7 miljard.

In de niet-verwerkende bedrijfstakken, die iets minder dan drie vierde van de toegevoegde waarde van de niet-financiële vennootschappen genereren, bleef de inkrimping van de activiteit iets gematigder over 2008 als geheel, met een groeivoet van 4,7 pct., tegen 6,4 pct. in het voorgaande jaar. Terwijl de bouwnijverheid, bijvoorbeeld, ruimschoots bijdroeg tot de conjuncturomslag in andere landen van het eurogebied, zoals Spanje of Ierland, verzwakte de activiteit van die bedrijfstak in België relatief weinig over het hele jaar 2008. In de handel, daarentegen, stagneerde de toegevoegde waarde, terwijl het bedrijfsresultaat aanzienlijk terugliep; met name de groothandel had een doorslaggevende invloed op die tendens. Al met al is het bedrijfsresultaat van de niet-verwerkende bedrijfstakken in 2008 met 7,3 pct. gekrompen. Daarbij zij beklemtoond dat het bedrijfsresultaat tijdens de vijf voorgaande jaren ruimschoots verdubbeld was.

TABEL 5 TOEGEVOEGDE WAARDE EN NETTOBEDRIJFSRESULTAAT NAAR BEDRIJFSTAK

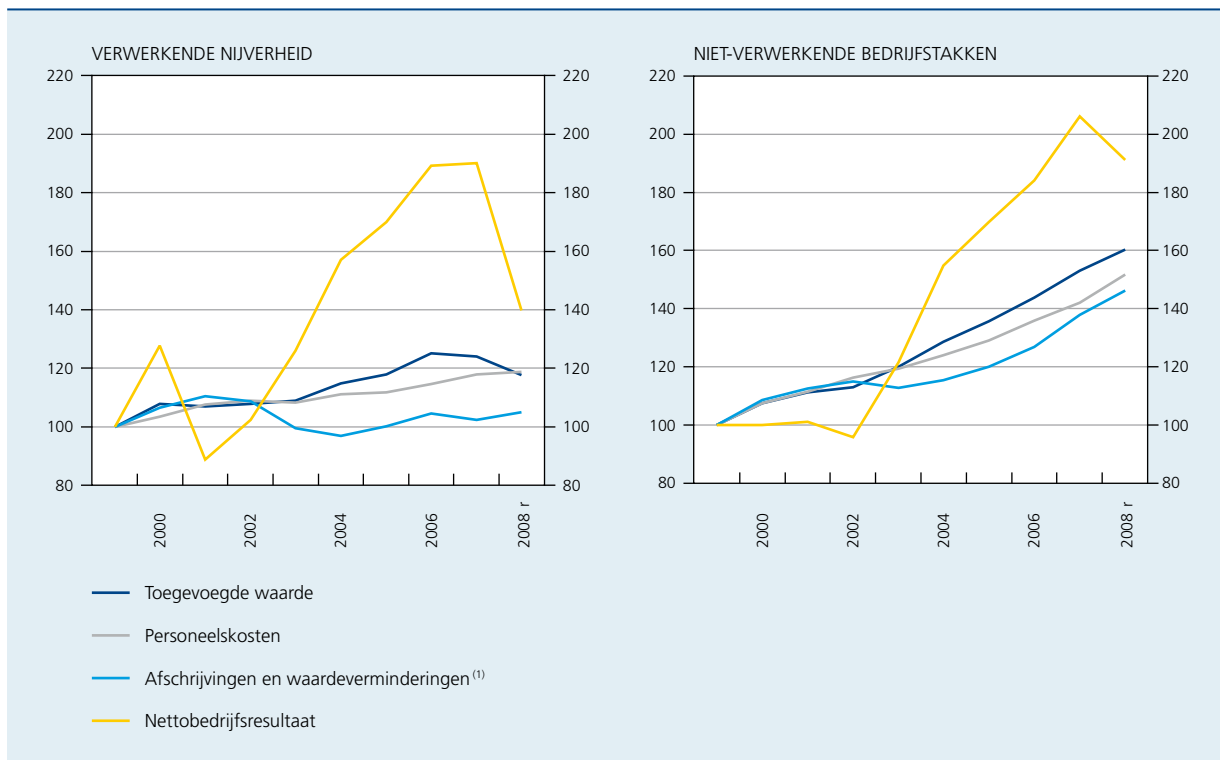
(lopende prijzen, veranderingspercentages t.o.v. het voorgaande jaar)

	Toegevoegde waarde		Nettobedrijfsresultaat		<i>p.m. Procentueel belang van de bedrijfstak in de totale toegevoegde waarde in 2008 r</i>
	2007	2008 r	2007	2008 r	
Verwerkende nijverheid	-1,0	-5,1	0,5	-26,5	27,7
waarvan:					
Landbouw- en voedingsnijverheid	-0,1	6,1	-3,7	6,6	4,1
Textiel, kleding en schoeisel	-0,4	-11,3	4,1	-58,6	1,0
Houtnijverheid, papier en drukkerijen	2,5	0,8	8,9	-25,1	2,1
Chemische en farmaceutische nijverheid	-9,8	-11,9	-23,6	-51,3	5,7
Ijzer- en staalnijverheid	13,6	-18,4	47,5	-65,7	4,1
Metaalverwerkende nijverheid	-5,8	-1,0	-4,1	22,3	5,6
Niet-verwerkende bedrijfstakken	6,4	4,7	12,1	-7,3	72,3
waarvan:					
Handel	8,9	0,3	-1,7	-16,5	21,6
Vervoer en opslag	2,8	6,5	22,0	10,0	9,2
Verblijfsaccommodaties en restaurants	5,7	2,9	14,8	-13,7	1,7
Informatie en communicatie	1,6	1,7	29,0	12,8	7,0
Verhuur en handel in onroerende goederen	1,4	2,6	28,3	11,7	2,5
Overige diensten	9,1	11,5	2,0	-2,2	14,6
Energie, water en afval	2,2	5,9	-0,5	-6,5	5,1
Bouwnijverheid	9,6	9,1	18,8	7,7	7,6

Bron: NBB.

GRAFIEK 4 VERLOOP VAN DE COMPONENTEN VAN HET NETTOBEDRIJFSRESULTAAT

(lopende prijzen, indexcijfers 1999 = 100)

Bron: NBB.

(1) Op materiële vaste activa, immateriële vaste activa en oprichtingskosten (rubriek 630).

Grafiek 4 schetst het verloop van de componenten van het bedrijfsresultaat gedurende de afgelopen jaren, voor de verwerkende nijverheid en de niet-verwerkende bedrijfstakken. De cijfergegevens van de resultatenrekening worden in bijlage 1 gedetailleerd weergegeven naar omvang en naar bedrijfstak.

3. Verloop van de financiële situatie van de ondernemingen

De onderstaande financiële analyse berust op de interpretatietheorie van de jaarrekeningen, waar verschillende specifieke ratio's aan ontleend zijn. De financiële ratio's worden voorgesteld in de vorm van globalisaties en medianen. Een geglobaliseerde ratio is gelijk aan de deling van de som van de tellers van alle vennootschappen door de som van de noemers. De mediaan is dan weer de centrale waarde van een geordende verdeling: een bepaalde ratio ligt voor 50 pct. van de vennootschappen hoger dan de mediaanratio en, derhalve, voor 50 pct. ervan lager dan de mediaan. Aangezien de beide maatstaven aan verschillende oogmerken beantwoorden, vullen zij elkaar aan.

Indien elke onderneming in aanmerking wordt genomen volgens haar reële gewicht in de teller en in de noemer, weerspiegelt de geglobaliseerde ratio vooral de situatie van de grootste ondernemingen. Omdat de mediaan de situatie van de centrale onderneming aangeeft, weerspiegelt hij daarentegen het verloop van de hele populatie: de mediaan wordt immers in gelijke mate beïnvloed door elk van de bestudeerde ondernemingen, ongeacht de grootte ervan.

Om een beeld te krijgen van de verschillende bevolkingslagen, werd de invalshoek dit jaar verruimd tot de volledige verdeling: de mediaangegevens worden aangevuld met het eerste en het derde kwartiel (K1 en K3) alsook met het tiende en het negentigste percentiel (P10 en P90).

3.1 Rentabiliteit

De rentabiliteit heeft betrekking op het vermogen van de ondernemingen om winst te maken. Ze kan worden geraamd aan de hand van de nettorentabiliteit van het

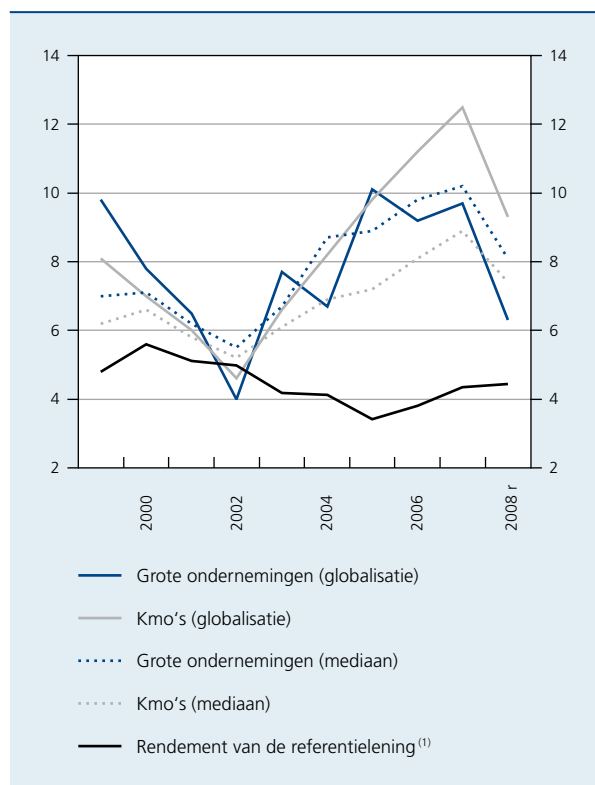
eigen vermogen, ook bekend als *return on equity* (ROE), die het nettoresultaat na belastingen deelt door het eigen vermogen. Die ratio geeft het rendement voor de aandeelhouders weer, na aftrek van alle kosten en belastingen. Over een voldoende lange periode moet de rentabiliteit van het eigen vermogen hoger zijn dan het rendement van een risicoloze belegging, teneinde de aandeelhouders een risicopremie te bezorgen.

In 2008 onderging de rentabiliteit van het eigen vermogen een sterke correctie (grafiek 5). De geglobaliseerde ratio bedroeg 6,3 pct. voor de grote ondernemingen (tegen 9,7 pct. in 2007) en 9,3 pct. voor de kmo's (tegen 12,5 pct.). Die daling is in de eerste plaats toe te schrijven aan een vermindering van de ondernemingswinsten in een ongunstig conjunctuurklimaat. Reeds verscheidene jaren wordt de ratio bovendien afgeremd door een forse groei van het eigen vermogen, die onder meer de invoering van de fiscale aftrek voor risicokapitaal (« notionele interest ») weerspiegelt. Zoals trouwens blijkt uit tabel 6, drukte de conjunctuurverslechtering de rentabiliteit van alle bedrijfstakken. In 2008 behoorden

de meest winstgevende grote ondernemingen tot de voedingsnijverheid, het vervoer, de opslag en de bouwnijverheid. De best presterende kmo's waren onder meer actief in de chemische nijverheid, de metaalverwerkende nijverheid, de diensten aan ondernemingen en de bouwnijverheid.

Het verschil tussen het rendement op staatsleningen en de rentabiliteit van de ondernemingen vormt een interessant referentiepunt om de risicopremie te ramen die de aandeelhouders toekomt. Hoewel dat verschil tussen 2003 en 2007 trendmatig was gestegen in het voordeel van deze laatste, liep het in 2008 zeer sterk terug in 2008, onder invloed van de scherpe daling van de ondernemingsresultaten en, in bijkomende mate, van de lichte stijging van het referentietarief van de OLO's (van 4,35 pct. in 2007 tot 4,44 pct. in 2008). Wat de geglobaliseerde ratio's betreft, kwam de risicopremie in 2008 uit op 1,8 pct. (tegen 5,2 pct. in 2007) voor de grote ondernemingen en op 4,8 pct. (tegen 8,0 pct.) voor de kmo's. Voor de belegger werden beleggingen in aandelen dus minder aantrekkelijk dan met risicoloze beleggingen. Die vergelijking dient natuurlijk met enige omzichtigheid te worden beschouwd omdat, enerzijds, aandelen en staatsleningen verschillende financiële instrumenten zijn en, anderzijds, een grote meerderheid van de hier onderzochte grote ondernemingen niet beursgenoteerd is.

GRAFIEK 5 NETTORENTABILITEIT VAN HET EIGEN VERMOGEN EN RENDEMENT VAN DE REFERENTIELENING ⁽¹⁾
(in procenten)

Bron : NBB.

(1) Brutorente van de referentieleening (lineaire obligaties staatsleningen op 10 jaar).

De daling van de mediaanrentabiliteiten in 2008, van haar kant, geeft aan dat de verslechtering van het economische klimaat een weerslag heeft gehad op alle Belgische ondernemingen. Tabel 7 plaatst de analyse in een breder perspectief, aan de hand van de gedetailleerde distributie van de nettorentabiliteitsratio van de totale activa, vóór belastingen en schuldenlasten. Kenmerkend voor deze ratio is dat ze losstaat van de financieringsstructuur van de ondernemingen. Daarom wordt ze ook « economische rentabiliteit » genoemd. Ze verdient de voorkeur voor de analyse van de uitersten van de distributie, aangezien ze voor alle ondernemingen beschikbaar is, in tegenstelling tot de rentabiliteit van het eigen vermogen, die alleen berekend kan worden aan de hand van positieve eigen vermogens.

De waarden van de tiende percentielen en de eerste kwartielen tonen aan dat elk jaar tal van ondernemingen verliezen boeken. In 2008 was de ratio van meer dan een kwart van de kmo's negatief en voor 10 pct. beliep ze minder dan -13,8 pct. De omvang van deze ondernemingen is relatief beperkt: in 2007 kampte 24 pct. van de vennootschappen (zowel kmo's als grote ondernemingen) met een negatieve economische rentabiliteit, waarmee ze 11 pct. vertegenwoordigden van de werkgelegenheid en 7 pct. van het balanstotaal van alle niet-financiële

TABEL 6 NETTORENTABILITEIT VAN HET EIGEN VERMOGEN, NAAR BEDRIJFSTAK ⁽¹⁾
(in procenten)

	Grote ondernemingen			Kmo's		
	2006	2007	2008 r	2006	2007	2008 r
Verwerkende nijverheid	13,6	15,2	9,9	10,4	11,8	9,4
waarvan:						
Landbouw- en voedingsnijverheid	8,7	14,8	9,3	7,5	7,5	5,1
Textiel, kleding en schoeisel	11,5	8,1	1,4	2,6	5,5	2,2
Houtnijverheid, papier en drukkerijen	3,3	6,0	3,7	8,8	11,1	7,5
Chemische en farmaceutische nijverheid ...	12,6	8,7	4,8	205,8	78,4	62,2
Ijzer- en staalnijverheid	12,1	21,2	2,0	14,4	15,6	13,1
Metaalverwerkende nijverheid	14,6	12,6	7,3	14,4	12,4	11,2
Niet-verwerkende bedrijfstakken	7,7	7,9	5,3	11,2	12,5	9,3
waarvan:						
Handel	15,6	11,9	6,1	11,8	12,2	10,3
Vervoer en opslag	5,0	7,7	8,3	10,8	14,2	9,2
Verblijfsaccommodaties en restaurants	14,5	5,8	2,6	1,7	3,5	2,0
Informatie en communicatie	12,3	20,4	3,5	14,8	12,4	11,1
Verhuur en handel in onroerende goederen	9,3	11,6	2,8	7,4	8,8	5,9
Overige diensten	4,1	4,8	4,7	15,2	16,5	11,4
Energie, water en afval	10,9	8,4	4,5	10,2	8,2	5,8
Bouwnijverheid	16,3	16,0	12,7	12,5	13,9	11,9

Bron: NBB.
(1) Globalisaties.

vennootschappen. In de strata met een geringe rentabiliteit neemt de ratio met de tijd minder sterk toe of gaat ze zelfs achteruit. De interkwartiele verschillen (dat wil zeggen het verschil tussen K3 en K1) zijn sedert 1999 bijgevolg vergroot.

3.2 Solvabiliteit

De solvabiliteit betreft het vermogen van de ondernemingen om hun verplichtingen op korte en lange termijn na te komen. In dit artikel wordt de solvabiliteit bestudeerd aan de hand van twee begrippen: de graad van financiële onafhankelijkheid en de dekking van het vreemd vermogen door de cashflow.

De graad van financiële onafhankelijkheid is gelijk aan de verhouding tussen het eigen vermogen en de totale passiva. Een hoge ratio betekent dat de onderneming onafhankelijk is van vreemde middelen, wat twee positieve

gevolgen heeft: ten eerste zijn de financiële lasten gering en oefenen ze dus weinig druk uit op het resultaat; ten tweede kunnen nieuwe schulden, indien nodig, gemakkelijk en onder gunstige voorwaarden worden aangegaan. De graad van financiële onafhankelijkheid kan eveneens worden geïnterpreteerd als een maatstaf voor het financiële risico van de onderneming, aangezien de vergoeding van derden vast is, in tegenstelling tot de in de tijd variërende resultaten van de onderneming.

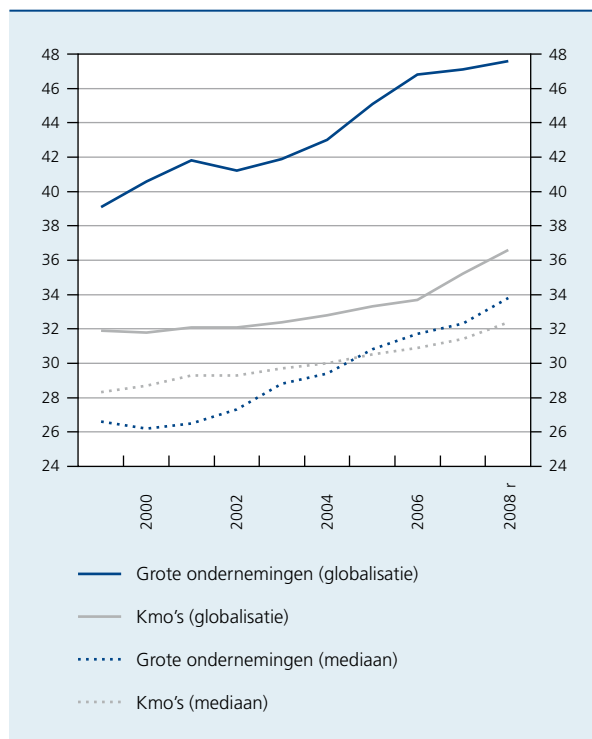
In 2008 bedroeg de geglobaliseerde financiële-onafhankelijkheidsgraad 47,6 pct. voor de grote ondernemingen en 36,6 pct. voor de kmo's (grafiek 6). Op tien jaar tijd is de ratio van de grote ondernemingen met bijna 9 procentpunt gestegen en die van de kmo's met 4,6 procentpunt. De afgelopen jaren werd deze tendens doorgetrokken dankzij de (eerder vermelde) invoering van de belastingaftrek voor risicokapitaal, die heeft bijgedragen tot de versterking van de ratio sedert het boekjaar 2005. Zoals blijkt uit de mediaanwaarden, komt de verbetering

TABEL 7 DISTRIBUTIE VAN DE NETTORENTABILITEIT VAN DE TOTALE ACTIVA VÓÓR BELASTINGEN EN SCHULDENLASTEN
(in procenten)

	1999	2004	2005	2006	2007	2008 r	Vershil 1999-2008 r
Grote ondernemingen							
P90	20,0	22,6	23,2	23,9	24,3	23,2	+3,2
K3	9,9	11,5	11,9	12,6	13,0	12,2	+2,3
K2	4,0	4,5	4,7	5,1	5,5	4,9	+0,9
K1	0,7	0,8	1,0	1,3	1,5	1,2	+0,5
P10	-6,1	-6,6	-5,6	-4,6	-4,4	-6,8	-0,6
<i>Interkwartiel verschil</i>	9,2	10,7	10,9	11,3	11,4	11,0	+1,8
Kmo's							
P90	24,0	25,5	25,8	26,4	27,8	27,0	+3,0
K3	12,2	12,9	12,9	13,3	14,1	13,3	+1,1
K2	5,2	5,1	5,1	5,3	5,7	5,3	+0,1
K1	0,0	-0,4	-0,4	-0,2	0,0	-0,3	-0,3
P10	-10,3	-12,9	-13,0	-12,5	-11,6	-13,8	-3,5
<i>Interkwartiel verschil</i>	12,2	13,3	13,3	13,5	14,1	13,6	+1,4

Bron: NBB.

GRAFIEK 6 GRAAD VAN FINANCIËLE ONAFHANKELIJKHEID
(in procenten)

Bron: NBB.

van de solvabiliteit tot uiting in alle niet-financiële vennootschappen. Een analyse van de volledige distributie (tabel 8) wijst evenwel uit dat de stijging in het laatste decennium sterker was in de meest solvabele lagen van de populatie. Net als inzake de rentabiliteit, zijn de interkwartiele verschillen derhalve geleidelijk toegenomen (+7,3 procentpunt voor de grote ondernemingen, +5,9 procentpunt voor de kmo's). Voor de kmo's geven de stagnatie van K1 en de duidelijke verslechtering van P10 bovendien aan dat een aanzienlijk gedeelte van de populatie geen profijt heeft kunnen trekken van de opwaartse tendens.

De graad van financiële onafhankelijkheid en, omgekeerd, de schuldgraad, geven een beeld van het algemene evenwicht van de balanscijfers. Deze maatstaf is noodzakelijk voor de diagnose van de solvabiliteit, maar ze moet worden aangevuld met andere variabelen, vooral met betrekking tot het vermogen van de ondernemingen om de verplichtingen in verband met hun schulden na te komen. De dekkingsgraad van het vreemd vermogen door de cashflow meet welk aandeel van de schulden de onderneming zou kunnen aflossen indien ze daartoe de totale cashflow van het boekjaar zou aanwenden, en bepaalt derhalve het aflossingspotentieel van de onderneming. De inversie van de ratio geeft het aantal jaren weer dat, bij een constante cashflow, nodig zou zijn om

TABEL 8 DISTRIBUTIE VAN DE GRAAD VAN FINANCIËLE ONAFHANKELIJKHEID
(in procenten)

	1999	2004	2005	2006	2007	2008 r	Vershil 1999-2008 r
Grote ondernemingen							
P90	78,4	82,3	83,3	84,5	85,8	87,4	+9,0
K3	51,4	55,9	57,0	58,4	59,8	62,4	+11,0
K2	26,6	29,4	30,8	31,7	32,3	33,8	+7,2
K1	10,6	11,7	12,4	13,5	13,8	14,3	+3,7
P10	0,4	0,0	0,1	0,5	0,7	0,6	+0,2
<i>Interkwartiel verschil</i>	40,8	44,2	44,6	44,8	46,1	48,1	+7,3
Kmo's							
P90	83,3	84,5	84,6	85,1	85,7	87,0	+3,7
K3	56,7	59,1	59,7	60,0	61,0	62,9	+6,2
K2	28,3	30,0	30,5	30,9	31,4	32,4	+4,1
K1	8,9	8,6	8,8	8,7	9,1	9,2	+0,3
P10	-15,4	-20,1	-20,7	-20,9	-19,8	-23,8	-8,4
<i>Interkwartiel verschil</i>	47,9	50,4	50,9	51,3	52,0	53,8	+5,9

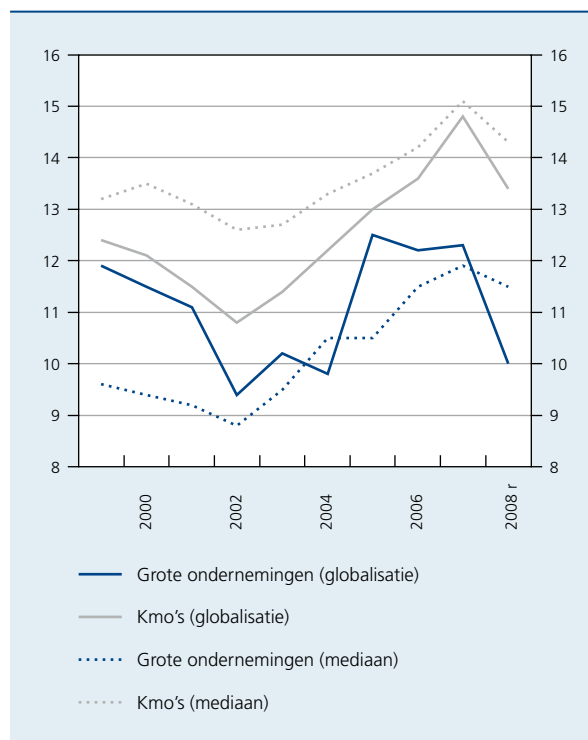
Bron: NBB.

de totale schulden terug te betalen. De door deze ratio verstrekte informatie vult die van de graad van financiële onafhankelijkheid aan, vermits een hoge schuldenlast kan worden gerelativeerd door een grote solvabiliteit, en omgekeerd.

In 2008 is de dekking van het vreemd vermogen algemeen teruggelopen, als gevolg van de inkrimping van de cashflow, in combinatie met de toename van de schulden (grafiek 7). De geglobaliseerde ratio beliep 10 pct. voor de grote ondernemingen en 13,4 pct. voor de kmo's. De bedrijfstakken chemie, telecommunicatie, de voeding-snijverheid en het vastgoed droegen het meest tot deze ontwikkeling bij. De verzwakking kwam overigens in de gehele populatie tot uiting (zie ook medianen).

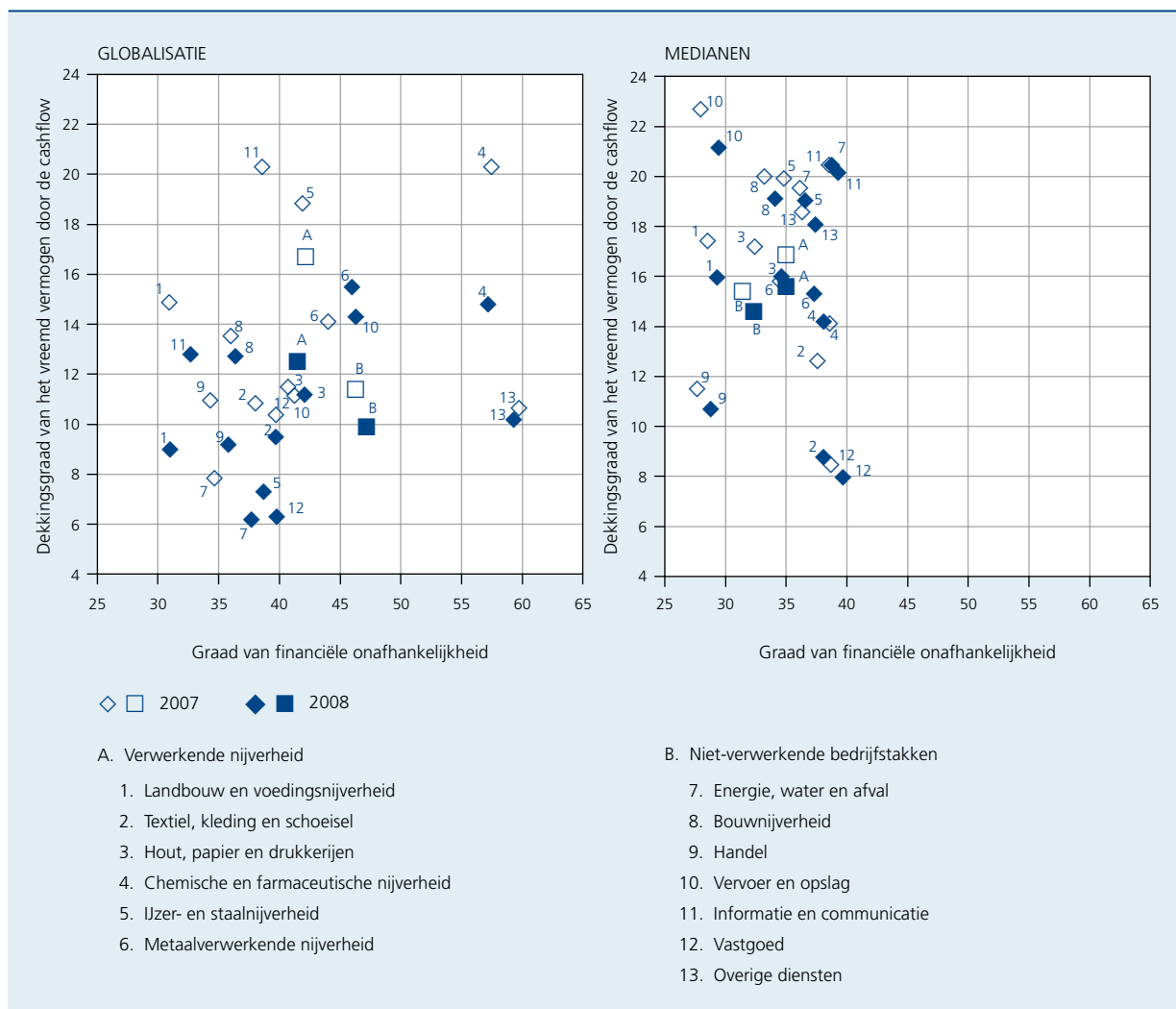
Grafiek 8 geeft de financiële onafhankelijkheid weer, samen met de dekking van het vreemd vermogen, en illustreert daarmee de sectorale nuances inzake solvabiliteit. Ze toont eveneens in welke mate de keuze van de maatstaf (mediaan of globalisatie) het weerspiegelde beeld kan beïnvloeden. Hoewel de industrie, in geglobaliseerde termen, een grotere schuldenlast heeft dan de dienstverlenende bedrijfstakken, is ze tegelijkertijd beter in staat haar schulden terug te betalen. De dekking van het vreemd vermogen is in 2008 evenwel algemeen teruggelopen. De solvabiliteitsratio is daarentegen stabiel in de tijd, aangezien ze samengesteld is

GRAFIEK 7 DEKKINGSGRAAD VAN HET VREEMD VERMOGEN DOOR DE CASHFLOW
(in procenten)

Bron: NBB.

GRAFIEK 8 GRAAD VAN FINANCIËLE ONAFHANKELIJKHEID EN DEKKING VAN HET VREEMD VERMOGEN DOOR DE CASHFLOW PER BEDRIJFSTAK (procenten)

Bron : NBB.

uit voorraadvariabelen, die per definitie minder volatiel zijn. Rekening houdend met beide criteria, waren de meest solvabele bedrijfstakken in 2008 de chemische en de farmaceutische nijverheid, de metaalverwerkende nijverheid, vervoer en opslag, alsook de overige diensten. De geringe geglobaliseerde schuldgraad van deze laatste kan hoofdzakelijk worden verklaard door de zogenoemde « hoofdzetelactiviteiten », die de laatste jaren profijt trokken van een aanzienlijke kapitaalbreng.

De medianen geven een sterk verschillend beeld te zien. In de meeste bestudeerde bedrijfstakken ligt de mediaan van de financiële onafhankelijkheid lager dan het geglobaliseerde equivalent. De dekking van het vreemd vermogen ligt daarentegen hoger, vooral in 2008, als gevolg van de

daling van de geglobaliseerde ratio's. Algemeen beschouwd compenseren de mediaanondernemingen derhalve hun schuldgraad door een groter terugbetalingsvermogen.

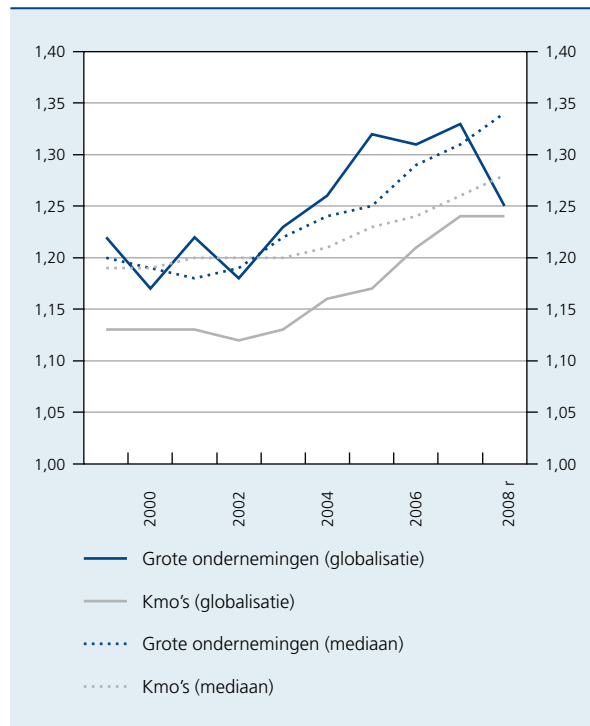
3.3 Liquiditeit

De liquiditeit heeft betrekking op het vermogen van de ondernemingen om de liquide middelen te mobiliseren die ze nodig hebben om aan hun kortetermijnverplichtingen te voldoen. Ze wordt traditioneel gewaardeerd aan de hand van de liquiditeitsratio in ruime zin. Deze laatste, die afgeleid is van het begrip nettobedrijfskapitaal, vergelijkt het totaal van de realiseerbare en beschikbare activa (voorraden, vorderingen op ten hoogste één jaar,

thesauriebeleggingen, liquide middelen en overlopende rekeningen) met de kortetermijnpassiva (schulden op ten hoogste één jaar en overlopende rekeningen). Hoe hoger de liquiditeit in ruime zin, hoe beter de onderneming in staat is haar kortetermijnverplichtingen na te komen. Het nettobedrijfskapitaal is meer bepaald positief wanneer de ratio hoger is dan één.

In 2008 bedroeg de geglobaliseerde ratio 1,25 voor de grote ondernemingen en 1,24 voor de kmo's (grafiek 9). Terwijl de ratio van de kmo's nagenoeg ongewijzigd is gebleven, is die van de grote ondernemingen sterk teruggelopen als gevolg van financiële ontwikkelingen tussen dochterondernemingen van dezelfde groepen. Deze ontwikkelingen kwamen tot uiting in verminderingen van de vorderingen of toegenomen schulden tegenover verbonden ondernemingen. De medianen hebben daarentegen de stijgende tendens van de voorgaande jaren voortgezet, wat erop wijst dat de algemene ontwikkelingen niet noodzakelijk representatief zijn voor de meerderheid van de ondernemingen. Net zoals het geval is bij de rentabiliteit en de solvabiliteit, ten slotte, is de spreiding van de distributie de afgelopen tien jaar toegenomen: de ratio steeg in de meest liquide lagen van de populatie, maar stagneerde of liep terug in de minst liquide lagen (tabel 9).

GRAFIEK 9 LIQUIDITEIT IN RUIE ZIN

Bron: NBB.

TABEL 9 DISTRIBUTIE VAN DE LIQUIDITEIT IN RUIE ZIN

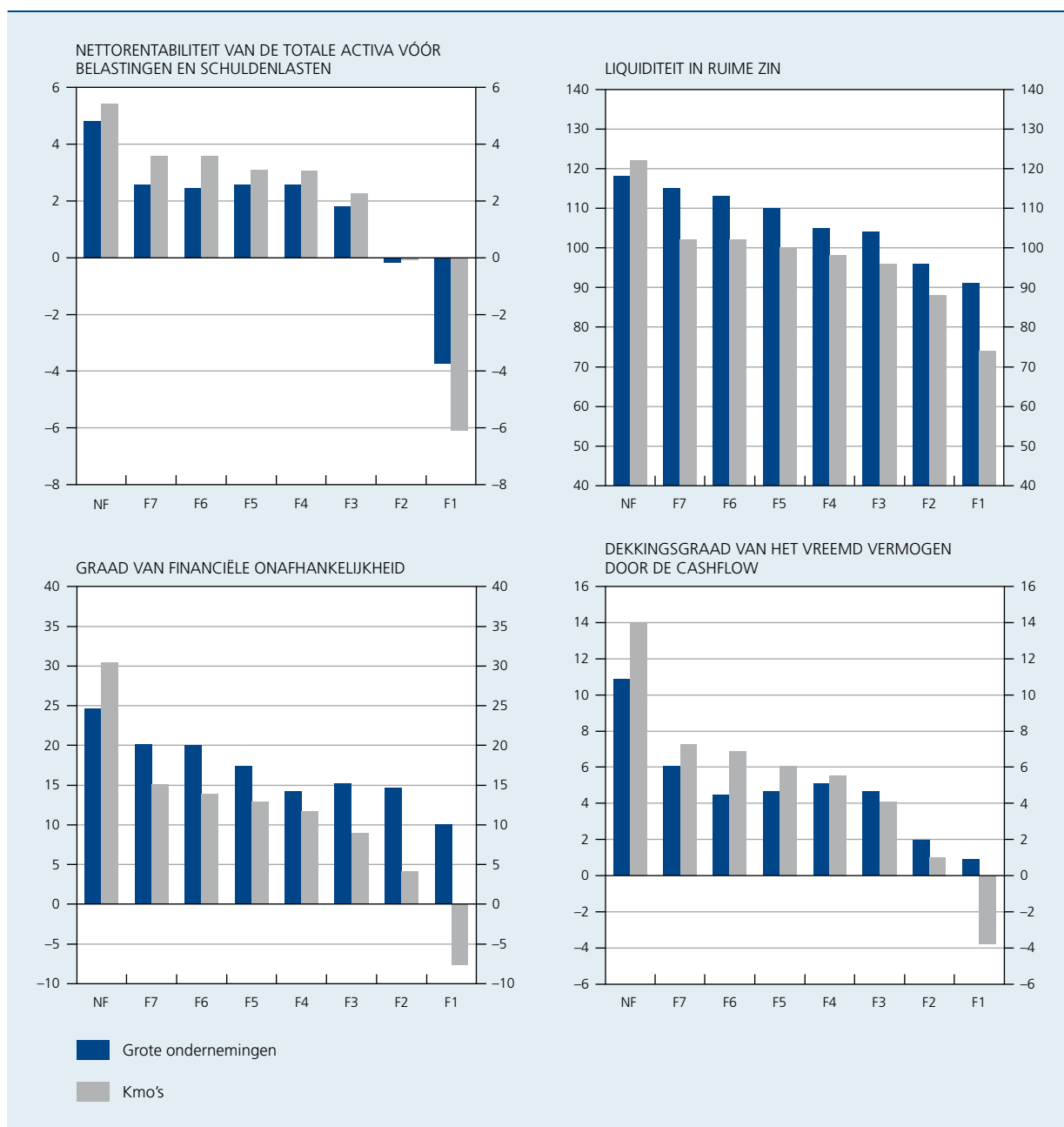
	1999	2004	2005	2006	2007	2008 r	Vershil 1999-2008 r
Grote ondernemingen							
P90	3,84	4,51	4,74	5,40	5,73	6,54	+2,70
K3	1,80	1,99	2,05	2,14	2,19	2,34	+0,54
K2	1,20	1,24	1,25	1,29	1,31	1,34	+0,14
K1	0,94	0,92	0,94	0,96	0,96	0,96	+0,02
P10	0,48	0,42	0,43	0,45	0,44	0,42	-0,06
<i>Interkwartiel verschil</i>	<i>0,87</i>	<i>1,07</i>	<i>1,11</i>	<i>1,18</i>	<i>1,23</i>	<i>1,38</i>	<i>+0,51</i>
Kmo's							
P90	4,99	5,77	5,90	6,07	6,42	7,18	+2,19
K3	2,10	2,29	2,35	2,38	2,46	2,61	+0,51
K2	1,19	1,21	1,23	1,24	1,26	1,28	+0,09
K1	0,69	0,64	0,65	0,67	0,68	0,67	-0,02
P10	0,22	0,19	0,19	0,20	0,20	0,19	-0,03
<i>Interkwartiel verschil</i>	<i>1,41</i>	<i>1,65</i>	<i>1,69</i>	<i>1,72</i>	<i>1,78</i>	<i>1,94</i>	<i>+0,53</i>

Bron: NBB.

Hier en daar wordt geopperd dat boekhoudkundige ratio's niet noodzakelijk representatief zijn voor de financiële realiteit van de ondernemingen. Ook de interpretatie van bepaalde ratio's wordt soms in twijfel getrokken om redenen die verband houden met de berekeningswijze ervan. Dat is het geval voor de liquiditeitsratio in ruime zin, die het voorwerp kan uitmaken van kritiek omdat ze de balanstotalen weerspiegelt op de dag van het afsluiten van het boekjaar. Daardoor geeft ze mogelijk geen getrouw beeld van de liquiditeitspositie over het geheel

van het boekjaar. Deze kritiek moet echter worden gereïtiverd. Het is immers gebleken dat een ratio zoals de liquiditeit in ruime zin aanzienlijk wordt beïnvloed door de mogelijkheid op een faillissement. Dit kan worden opge maakt uit een analyse op basis van de jaarrekeningen met betrekking tot de boekjaren 1996, 1997 en 1998, waarin de ondernemingsfaillissementen van de daaropvolgende jaren werden opgespoord. Een onderneming wordt als faillerend beschouwd als ze verwickeld is in een faillissement of een gerechtelijk akkoord. Van het ene boekjaar

GRAFIEK 10 MEDIAANRENTABILITEIT, -SOLVABILITEIT EN -LIQUIDITEIT VOLGENS DE NABIJHEID VAN EEN FAILLISSEMENT

Bron : NBB.

tot het andere vertegenwoordigen de faillierende ondernemingen volgens deze definitie tussen 1 en 1,4 pct. van de neergelegde jaarrekeningen, waarvan de overgrote meerderheid (ruim 98 pct.) bestaat uit kmo's.

Gegeven de jaarrekeningen met betrekking tot het boekjaar N. Elke jaarrekening krijgt een code, volgens de nabijheid in de tijd van een faillissement;

- F1: jaarrekening van een in N+1 faillierende onderneming;
- F2: jaarrekening van een in N+2 faillierende onderneming;
- ...
- F7: jaarrekening van een in N+7 faillierende onderneming;
- NF: jaarrekening van een niet-faillierende onderneming⁽¹⁾

Op basis van deze typologie kan worden vastgesteld dat de medianen verslechteren naarmate een faillissement nadert (grafiek 10). Dezelfde vaststelling geldt overigens voor de volledige distributie, waaronder de eerste en tweede kwartielen. Hoewel op basis van de ratio's de boekhoudkundige situatie van de ondernemingen niet perfect kan worden beoordeeld, zijn ze al met al statistisch significant met betrekking tot de financiële risico's.

Conclusie

Dit artikel beschrijft de financiële situatie van de ondernemingen voor de periode gaande van 1 januari tot 31 december 2008. De analyse wordt enigszins vertroebeld door het bijzonder contrasterende conjunctuurprofiel van deze periode. Toch geven de verzamelde gegevens indicaties over het weerstandsvermogen van de ondernemingen op het ogenblik dat de recessie intrad.

Over het jaar 2008 als geheel is de toegevoegde waarde van de Belgische niet-financiële vennootschappen met 1,8 pct. gegroeid tot bijna € 164 miljard tegen lopende prijzen. Dit is een forse vertraging in vergelijking met de vijf voorgaande jaren, toen de toegevoegde waarde met gemiddeld 5,1 pct per jaar was gestegen. Deze vertraging is veeleer toe te schrijven aan de forse prijsstijging van ingevoerde grondstoffen dan aan een daling van het verkoopvolume van de ondernemingen. In het licht van de verzwakkende finale vraag waren de ondernemingen niet in staat die hogere kosten volledig door te berekenen in hun verkoopprijzen.

Onder invloed van de personeelskosten en de afschrijvingen is de stijging van de totale bedrijfskosten versneld ten opzichte van 2007, tot 6,0 pct. In combinatie met de vertraging van de toegevoegde waarde heeft deze

ontwikkeling geleid tot een inkrimping van het netto bedrijfsresultaat met 13,0 pct. Die daling van het bedrijfsresultaat is ongezien sinds 2001 maar moet worden gerelativeerd omdat het bedrijfsresultaat tijdens de vijf voorgaande jaren was verdubbeld, na een geleidelijke stijging van 17 miljard in 2002 tot ruim 35 miljard in 2007.

Worden de overige componenten van de resultaten-rekening (dat wil zeggen het financiële en uitzonderlijke resultaat evenals de belastingen) in aanmerking genomen, dan bedroeg het nettoresultaat van de niet-financiële vennootschappen in 2008 circa € 43 miljard, wat neerkomt op een daling met 14,6 pct. ten opzichte van 2007.

De financiële situatie van de ondernemingen op 31 december 2008 vertoont uiteenlopende ontwikkelingen. Als gevolg van de verslechtering van het economische klimaat zijn het rendement en de dekking van het vreemde vermogen, algemeen meer beschouwd, gedaald. Daarentegen zette de financiële onafhankelijkheid haar opwaartse trend van de afgelopen jaren voort, als gevolg van nieuwe inbreng van eigen vermogen. De liquiditeit, ten slotte, is gemiddeld genomen verder verbeterd, maar in de zeer grote ondernemingen is ze op wel achteruitgegaan als gevolg van financiële bewegingen tussen verbonden ondernemingen.

Ten slotte is uit het onderzoek van de spreiding van de ratio's gebleken dat een groot aantal ondernemingen zich in een ongunstige boekhoudkundige situatie bevindt. Zo wordt er ieder jaar bij een kwart van de onderzochte ondernemingen een verlies vastgesteld. Het gaat voornamelijk om kmo's. Tevens blijkt dat de spreiding van de statistische distributie mettertijd is toegenomen: over het geheel genomen, gaan de ratio's omhoog in de bovenlagen van de populatie, terwijl ze stagneren of zelfs achteruitgaan in de onderlagen.

(1) Tijdens de volgende zeven kalenderjaren.

Bijlage 1

TABEL 1 GEHEEL VAN DE NIET-FINANCIËLE VENNOOTSCHAPPEN: BELANGRIJKSTE COMPONENTEN VAN DE RESULTATENREKENING
(in € miljoen)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 t
Toegevoegde waarde	112.544	121.043	123.530	125.294	130.827	139.503	145.871	154.722	161.074	163.974
Personeleelkosten	66.960	70.985	73.734	76.113	77.326	79.973	82.367	85.944	89.438	93.809
Afschrijvingen	21.193	22.862	23.678	23.892	22.858	23.023	23.882	25.143	26.442	27.737
Overige bedrijfskosten	6.763	8.028	8.974	8.020	8.963	9.088	9.678	10.913	9.735	11.571
<i>Totaal van de bedrijfskosten</i>	94.917	101.875	106.385	108.025	109.147	112.084	115.927	122.000	125.615	133.117
Nettobedrijfsresultaat	17.628	19.168	17.145	17.269	21.680	27.419	29.944	32.722	35.459	30.857
Financiële opbrengsten	25.772	35.724	37.655	46.874	50.060	43.829	41.888	38.072	45.114	62.408
Financiële lasten	22.257	29.620	30.978	43.015	44.975	37.829	33.699	29.205	33.632	44.213
<i>Financiële resultaat</i>	3.515	6.104	6.677	3.859	5.085	5.999	8.189	8.868	11.481	18.195
Courant resultaat	21.143	25.272	23.821	21.128	26.765	33.419	38.133	41.589	46.940	49.052
Uitzonderlijk resultaat	5.797	2.825	1.439	-2.665	5.921	7	11.145	9.562	12.525	2.896
Nettoresultaat vóór belastingen	26.940	28.096	25.260	18.464	32.686	33.425	49.278	51.152	59.465	51.948
Belastingen op het resultaat	5.822	6.491	6.478	6.156	6.587	7.347	8.145	8.527	9.225	9.020
Nettoresultaat na belastingen	21.118	21.606	18.782	12.308	26.099	26.078	41.133	42.625	50.241	42.928
<i>p.m. Nettoresultaat na belastingen</i> <i>ongerekend uitzonderlijk resultaat</i>	15.321	18.781	17.343	14.972	20.178	26.071	29.988	33.062	37.716	40.032

Bron: NBB.

TABEL 2 GROTE ONDERNEMINGEN: BELANGRIJKSTE COMPONENTEN VAN DE RESULTATENREKENING
(in € miljoen)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 r
Toegevoegde waarde	87.246	93.840	95.281	96.425	100.653	107.082	111.521	117.617	121.731	122.668
Personeleelkosten	52.865	56.007	58.142	59.935	60.809	62.558	64.228	66.645	69.423	72.392
Afschrijvingen	15.704	16.919	17.465	17.494	16.388	16.152	16.581	17.310	18.158	19.045
Overige bedrijfskosten	5.317	6.483	7.345	6.389	7.262	7.236	7.800	8.979	7.668	9.355
<i>Totaal van de bedrijfskosten</i>	<i>73.886</i>	<i>79.409</i>	<i>82.951</i>	<i>83.818</i>	<i>84.459</i>	<i>85.945</i>	<i>88.610</i>	<i>92.934</i>	<i>95.249</i>	<i>100.792</i>
Nettobedrijfsresultaat	13.360	14.431	12.330	12.607	16.194	21.137	22.911	24.683	26.482	21.876
Financiële opbrengsten	24.291	34.035	35.850	45.112	48.175	41.826	39.736	35.646	41.710	58.621
Financiële lasten	19.697	26.677	27.828	39.678	41.517	34.382	30.291	25.543	29.580	39.325
<i>Financieel resultaat</i>	<i>4.594</i>	<i>7.358</i>	<i>8.022</i>	<i>5.435</i>	<i>6.658</i>	<i>7.444</i>	<i>9.445</i>	<i>10.103</i>	<i>12.129</i>	<i>19.296</i>
Courant resultaat	17.954	21.789	20.352	18.041	22.852	28.582	32.356	34.785	38.611	41.172
Uitzonderlijk resultaat	4.875	2.035	873	-3.185	5.345	-852	9.865	7.852	10.293	869
Nettoresultaat vóór belastingen	22.829	23.823	21.225	14.856	28.198	27.730	42.221	42.637	48.904	42.041
Belastingen op het resultaat	4.274	4.724	4.615	4.353	4.793	5.368	5.968	6.092	6.511	6.249
Nettoresultaat na belastingen	18.555	19.099	16.609	10.503	23.405	22.362	36.253	36.545	42.393	35.792
<i>p.m. Nettoresultaat na belastingen</i> <i>ongerekend uitzonderlijk resultaat</i>	<i>13.680</i>	<i>17.064</i>	<i>15.737</i>	<i>13.689</i>	<i>18.059</i>	<i>23.214</i>	<i>26.388</i>	<i>28.694</i>	<i>32.100</i>	<i>34.923</i>

Bron: NBB.

TABEL 3 KMO'S: BELANGRIJKSTE COMPONENTEN VAN DE RESULTATENREKENING
(in € miljoen)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 t
Toegevoegde waarde	25.299	27.203	28.249	28.870	30.174	32.421	34.350	37.105	39.344	41.306
Personeelskosten	14.095	14.979	15.592	16.179	16.517	17.415	18.139	19.300	20.015	21.418
Afschrijvingen	5.489	5.943	6.213	6.398	6.471	6.872	7.301	7.833	8.284	8.692
Overige bedrijfskosten	1.446	1.544	1.629	1.631	1.701	1.852	1.878	1.933	2.067	2.215
<i>Totaal van de bedrijfskosten</i>	<i>21.031</i>	<i>22.466</i>	<i>23.434</i>	<i>24.207</i>	<i>24.688</i>	<i>26.139</i>	<i>27.318</i>	<i>29.066</i>	<i>30.366</i>	<i>32.325</i>
Nettobedrijfsresultaat	4.268	4.737	4.815	4.662	5.486	6.282	7.033	8.039	8.977	8.981
Financiële opbrengsten	1.481	1.688	1.805	1.762	1.884	2.003	2.152	2.427	3.404	3.786
Financiële lasten	2.560	2.942	3.150	3.337	3.457	3.448	3.408	3.662	4.052	4.887
<i>Financiële resultaat</i>	<i>-1.079</i>	<i>-1.254</i>	<i>-1.346</i>	<i>-1.575</i>	<i>-1.573</i>	<i>-1.445</i>	<i>-1.256</i>	<i>-1.235</i>	<i>-648</i>	<i>-1.101</i>
Courant resultaat	3.189	3.483	3.469	3.087	3.913	4.837	5.777	6.804	8.330	7.880
Uitzonderlijk resultaat	922	790	566	521	576	859	1.279	1.711	2.232	2.027
Nettoresultaat vóór belastingen	4.111	4.273	4.035	3.608	4.488	5.696	7.056	8.515	10.562	9.907
Belastingen op het resultaat	1.548	1.766	1.863	1.803	1.794	1.979	2.177	2.436	2.714	2.771
Nettoresultaat na belastingen	2.563	2.507	2.172	1.804	2.694	3.716	4.879	6.079	7.848	7.136
<i>p.m. Nettoresultaat na belastingen</i> <i>ongerekend uitzonderlijk resultaat</i>	<i>1.641</i>	<i>1.717</i>	<i>1.606</i>	<i>1.284</i>	<i>2.119</i>	<i>2.858</i>	<i>3.600</i>	<i>4.368</i>	<i>5.615</i>	<i>5.109</i>

Bron: NBB.

TABEL 4 VERWERKENDE NIJVERHEID: BELANGRIJKSTE COMPONENTEN VAN DE RESULTATENREKENING
(in € miljoen)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 r
Toegevoegde waarde	38.549	41.559	41.240	41.615	41.970	44.300	45.456	48.278	47.808	45.393
Personeelskosten	23.678	24.481	25.474	25.798	25.644	26.313	26.462	27.144	27.924	28.111
Afschrijvingen	7.838	8.346	8.651	8.530	7.798	7.593	7.846	8.198	8.019	8.235
Overige bedrijfskosten	1.498	1.658	2.203	1.621	1.555	1.695	1.744	2.464	1.343	1.313
Totaal van de bedrijfskosten	33.014	34.485	36.328	35.948	34.997	35.602	36.053	37.806	37.285	37.659
Nettobedrijfsresultaat	5.535	7.074	4.912	5.667	6.974	8.698	9.404	10.471	10.522	7.734
Financiële opbrengsten	3.266	4.480	4.198	5.114	5.954	6.747	6.456	8.423	10.662	14.514
Financiële lasten	3.465	4.740	5.075	5.259	5.337	5.536	5.444	5.660	6.675	8.384
Financiële resultaat	-199	-259	-876	-145	617	1.210	1.013	2.763	3.986	6.130
Courant resultaat	5.335	6.815	4.036	5.522	7.591	9.908	10.417	13.234	14.509	13.864
Uitzonderlijk resultaat	730	1.024	85	-187	743	330	7.034	2.250	3.979	1.163
Nettoresultaat vóór belastingen	6.065	7.839	4.121	5.334	8.334	10.238	17.450	15.484	18.488	15.027
Belastingen op het resultaat	1.824	2.226	1.846	1.766	1.851	2.095	2.266	2.269	2.289	2.302
Nettoresultaat na belastingen	4.242	5.613	2.275	3.568	6.483	8.144	15.185	13.215	16.199	12.725
p.m. Nettoresultaat na belastingen ongerekend uitzonderlijk resultaat	3.512	4.589	2.190	3.756	5.740	7.814	8.151	10.965	12.220	11.562

Bron: NBB.

TABEL 5 NIET-VERWERKENDE BEDRIJFSTAKKEN: BELANGRIJKSTE COMPONENTEN VAN DE RESULTATENREKENING
(in € miljoen)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 r
Toegevoegde waarde	73.996	79.484	82.290	83.679	88.857	95.203	100.415	106.444	113.266	118.581
Personeelskosten	43.282	46.505	48.260	50.316	51.682	53.659	55.905	58.800	61.514	65.699
Afschrijvingen	13.356	14.516	15.027	15.362	15.061	15.430	16.036	16.945	18.423	19.542
Overige bedrijfskosten	5.265	6.370	6.770	6.399	7.408	7.393	7.934	8.448	8.392	10.218
<i>Totaal van de bedrijfskosten</i>	61.903	67.390	70.057	72.077	74.150	76.482	79.875	84.193	88.330	95.458
Nettobedrijfsresultaat	12.093	12.093	12.233	11.602	14.707	18.721	20.540	22.250	24.937	23.123
Financiële opbrengsten	22.506	31.243	33.456	41.760	44.105	37.082	35.432	29.650	34.452	47.893
Financiële lasten	18.792	24.880	25.903	37.756	39.638	32.293	28.256	23.545	26.957	35.828
<i>Financiële resultaat</i>	3.714	6.363	7.553	4.004	4.468	4.789	7.176	6.105	7.495	12.065
Courant resultaat	15.808	18.457	19.786	15.607	19.174	23.510	27.716	28.355	32.432	35.188
Uitzonderlijk resultaat	5.067	1.800	1.353	-2.477	5.178	-323	4.111	7.313	8.546	1.733
Nettoresultaat vóór belastingen	20.875	20.257	21.139	13.130	24.352	23.187	31.827	35.668	40.978	36.921
Belastingen op het resultaat	3.998	4.265	4.632	4.390	4.736	5.253	5.879	6.259	6.936	6.718
Nettoresultaat na belastingen	16.877	15.992	16.507	8.739	19.616	17.934	25.948	29.410	34.041	30.204
<i>p.m. Nettoresultaat na belastingen ongerekend uitzonderlijk resultaat</i>	11.809	14.192	15.154	11.217	14.438	18.257	21.837	22.097	25.495	28.470

Bron: NBB.

Bijlage 2

SECTORALE GROEPERINGEN

	Afdelingen NACE-BEL 2008
Verwerkende nijverheid	10-33
waarvan:	
Landbouw- en voedingsnijverheid	10-12
Textiel, kleding en schoeisel	13-15
Houtnijverheid, papier en drukkerijen	16-18
Chemische en farmaceutische nijverheid	20-21
Ijzer- en staalnijverheid	24-25
Metaalverwerkende nijverheid	26-30
Niet-verwerkende bedrijfstakken	01-09, 35-82, 85.5 en 9⁽¹⁾
waarvan:	
Handel	45-47
Vervoer en opslag	49-53
Verblijfsaccommodaties en restaurants	55-56
Informatie en communicatie	58-63
Verhuur en handel in onroerende goederen	68
Overige diensten	69-82
Energie, water en afval	35-39
Bouwnijverheid	41-43

(1) Exclusief 64, 65, 75, 94, 98 en 99.

Bijlage 3

DEFINITIE VAN DE RATIO'S

	Rubrieken toegewezen	
	in het volledig schema	in het verkort schema
1. Nettorentabiliteit van het eigen vermogen		
Teller (T)	9904	9904
Noemer (N)	10/15	10/15
Ratio = $T/N \times 100$		
Voorwaarde voor het berekenen van de ratio:		
Boekjaar van 12 maanden		
$10/15 > 0^{(1)}$		
2. Nettorentabiliteit van de totale activa vóór belastingen en schuldenlasten		
Teller (T)	$9904 + 650 + 653 - 9126 + 9134$	$9904 + 65 - 9126 + 67/77$
Noemer (N)	20/58	20/58
Ratio = $T/N \times 100$		
Voorwaarde voor het berekenen van de ratio:		
Boekjaar van 12 maanden		
3. Graad van financiële onafhankelijkheid		
Teller (T)	10/15	10/15
Noemer (N)	10/49	10/49
Ratio = $T/N \times 100$		
4. Dekkingsgraad van het vreemd vermogen door de cashflow		
Teller (T)	$9904 + 630 + 631/4 + 6501 + 635/7 + 651 + 6560 - 6561 + 660 + 661 + 662 - 760 - 761 - 762 + 663 - 9125 - 780 + 680$	$9904 + 631/4 + 635/7 + 656 + 8079 + 8279 + 8475 - 8089 - 8289 - 8485 - 9125 - 780 + 680$
Noemer (N)	$16 + 17/49$	$16 + 17/49$
Ratio = $T/N \times 100$		
Voorwaarde voor het berekenen van de ratio:		
Boekjaar van 12 maanden		
5. Liquiditeit in ruime zin		
Teller (T)	$3 + 40/41 + 50/53 + 54/58 + 490/1$	$3 + 40/41 + 50/53 + 54/58 + 490/1$
Noemer (N)	$42/48 + 492/3$	$42/48 + 492/3$
Ratio = T/N		

(1) Voorwaarde geldig voor het berekenen van de mediaan, maar niet voor de totaalgegevens.

De sociale balans 2008

Ph. Delhez

P. Heuse

Y. Saks

Inleiding

De in het boekjaar 1996 ingevoerde sociale balans bevat een geheel van gegevens met betrekking tot verschillende aspecten van de werkgelegenheid in de ondernemingen. Aan de hand van die informatie kunnen het verloop van het personeelsbestand, de personeelskosten en de arbeidsduur, de werkgelegenheidsstructuur bij de afsluiting van het boekjaar, het personeelsverloop en de opleiding van de werknemers worden geanalyseerd.

De sociale balans, die sinds de invoering ervan al tweemaal is gewijzigd, werd in december 2007 ingrijpend herzien. Het nieuwe formulier, dat van toepassing is op de boekjaren afgesloten vanaf 1 december 2008, bevat niet langer een inventaris van het gebruik dat de ondernemingen hebben gemaakt van de verschillende maatregelen ter bevordering van de werkgelegenheid, aangezien de RSZ de gevraagde informatie kan verstrekken aan de hand van de multifunctionele aangifte die de ondernemingen sinds 2003 moeten indienen. Een andere belangrijke wijziging betreft de tabellen in verband met opleiding, die werden aangepast om alle inspanningen van de ondernemingen beter in aanmerking te nemen: de formele opleiding, de informele opleiding en de basisopleiding worden in afzonderlijke tabellen geregistreerd. Voorts bevat de staat van de werkzame personen aan het einde van het boekjaar voortaan een opsplitsing naar geslacht en scholingsniveau voor zowel de verkorte als de volledige sociale balansen. De opsplitsing van de in- en uittredingen van personeel naar geslacht en scholingsniveau, waarover men in de volledige schema's beschikte, wordt daarentegen niet meer opgenomen.

Een gedeelte van de ondernemingen die hun boekjaar op 31 december afsluiten, zijn verkeerdelijk het oude formulier blijven gebruiken. Aangezien ze nauwelijks iets

meer dan 3 pct. van het totaal vertegenwoordigen en het hoofdzakelijk kleine ondernemingen betreft (70 pct. ervan tellen 10 werknemers of minder), werden die ondernemingen niet uit de analyse geweerd, behalve wanneer de resultaten erdoor vertekend zouden kunnen worden.

In dit artikel worden de resultaten van de voor het boekjaar 2008 neergelegde sociale balansen toegelicht. Het bestaat uit vijf grote delen. In het eerste deel wordt het verloop van de werkgelegenheid tussen 2007 en 2008 beschreven. Het tweede deel is een analyse van het tijdens het boekjaar 2008 opgetekende personeelsverloop. In het derde deel wordt de werkgelegenheidsstructuur besproken (de arbeidsstelsels, het scholingsniveau, de aard van de arbeidsovereenkomsten en het beroep op externe werknemers). In de laatste twee delen worden respectievelijk de personeelskosten en de opleiding behandeld. Het laatste deel is uitgebreider dan gewoonlijk, gezien de nieuwe informatie waarover men beschikt.

De resultaten die in dit artikel voorkomen, zijn voor ieder boekjaar afkomstig van homogene populaties⁽¹⁾ van ondernemingen die een sociale balans hebben

(1) Er zij niettemin opgemerkt dat de verplichting tot neerlegging van gestandaardiseerde rekeningen voor de (zeer) grote vzw's, opgelegd sinds het boekjaar 2006, een breuk heeft geïntroduceerd in de reeksen van de historische gegevens. Alle vzw's met meer dan 20 personen in dienst moeten sinds 1998 immers een sociale balans indienen. In de meeste gevallen dienen ze een afzonderlijke sociale balans in bij de Nationale Bank. Hoewel ze daar echter reeds geruime tijd toe verplicht waren, kwam een deel van de vzw's die verplichting niet na. Sinds 2006 omvatten de gestandaardiseerde modellen van jaarrekeningen voor de grote vzw's (als ze meer dan één van de volgende criteria bereiken of overschrijden: jaargemiddelde van het aantal werknemers (in voltijdse equivalenten) gelijk aan 5; jaartotaal van de ontvangsten m.u.v. de uitzonderlijke ontvangsten (excl. btw) gelijk aan € 250.000, balanstotaal gelijk aan € 1.000.000) of voor de zeer grote vzw's (indien het jaargemiddelde van het aantal werknemers (in voltijdse equivalenten) hoger is dan 100 personen of als meer dan één van de volgende criteria wordt overschreden: jaargemiddelde van het aantal werknemers (in voltijdse equivalenten) gelijk aan 50, jaartotaal van de ontvangsten m.u.v. de uitzonderlijke ontvangsten (excl. btw) gelijk aan € 6.250.000, balanstotaal gelijk aan € 3.125.000) een sociale balans, wat hen ertoe aanzet hun wettelijke verplichtingen na te komen. Daarnaast heeft de formalisering van de boekhoudkundige verplichtingen voor een aantal entiteiten geleid tot het indienen van één rekening vanaf 2006 of 2007, terwijl de voorgaande jaren verschillende sociale balansen werden neergelegd.

neergelegd die aan een aantal kwaliteitscriteria voldoet. In bijlage 1 worden summier de methodologische principes beschreven die ten grondslag liggen aan de samenstelling van de populaties en aan de gewestelijke opsplitsing van de ondernemingen van die populaties. De opsplitsing naar bedrijfstak berust op secties en afdelingen van de nomenclatuur NACE-Bel (versie 2003) die is opgenomen in bijlage 2. De bijlagen 3 tot 10 bevatten, net als de voorgaande jaren, een aantal gedetailleerde indicatoren per bedrijfstak. De bijlagen 9 en 10 betreffende de opleiding werden gewijzigd teneinde de in de sociale balansen beschikbare nieuwe informatie weer te geven. In de bijlagen 11 tot 13 worden een aantal van die indicatoren opgesplitst naar het gewest waarin de ondernemingen actief zijn. Bijlage 14 bevat het formulier van de sociale balans die van toepassing is op de ondernemingen die een volledig schema indienen, voor de boekjaren die worden afgesloten vanaf 1 december 2008⁽¹⁾.

De meeste resultaten van deze analyse worden verkregen op basis van een constante, beperkte⁽²⁾ ondernemingspopulatie. Het gebruik van een constante populatie maakt het mogelijk het verloop van een aantal variabelen tussen

de boekjaren 2007 en 2008 te meten, terwijl een vergelijking met de gegevens betreffende de volledige populatie voor het boekjaar 2007 de conclusies zou vertekenen. De aanwending van een constante populatie heeft evenwel een aantal beperkingen. Per definitie moeten de tot deze populatie behorende ondernemingen sociale balansen hebben neergelegd voor de beide opeenvolgende boekjaren. Nieuw opgerichte bedrijven en verdwenen vennootschappen, door faillissement of overname bijvoorbeeld, worden automatisch uitgesloten, wat een verschil kan teweegbrengen tussen de veranderingen die worden opgetekend in de constante populatie (die verderop in het artikel beperkte populatie wordt genoemd) en die welke worden opgetekend in de totale populatie. Het feit dat er veel tijd overheen gaat vooraleer men over informatie betreffende alle ondernemingen beschikt en de door de

(1) Dit formulier is tevens beschikbaar op de site van de Nationale Bank (http://www.nbb.be/DOC/BA/SocialBalance/Models/Sociale%20balans_C_17032008.pdf), net als het formulier dat van toepassing is op de ondernemingen die een verkort schema indienen (http://www.nbb.be/DOC/BA/SocialBalance/Models/Sociale%20balans_A_17032008.pdf).

(2) De ondernemingen beschikken over zeven maanden na de afsluitingsdatum van het boekjaar om hun sociale balansen bij de Balanscentrale in te dienen. Gegeven de tijd die nodig is voor de controle van de gegevens, waren niet alle sociale balansen beschikbaar op 16 september 2009, toen de gegevens voor het boekjaar 2008 werden overgenomen.

TABEL 1 KENMERKEN VAN DE TOTALE EN DE BEPERKTE POPULATIE VOOR HET BOEKJAAR 2007
(in procenten van het totaal, tenzij anders vermeld)

	Totale populatie		Beperkte populatie	
	Aantal ondernemingen	Aantal werknemers ⁽¹⁾	Aantal ondernemingen	Aantal werknemers ⁽¹⁾
<i>p.m. Eenheden</i>	82.045	1.902.531	43.387	1.383.394
<i>(in procenten van de overeenstemmende gegevens voor de totale populatie)</i>			(52,9)	(72,7)
Opsplitsing naar bedrijfstak				
Landbouw	1,7	0,5	1,6	0,4
Industrie	12,8	24,2	14,5	26,3
Bouwnijverheid	14,8	7,4	14,1	6,5
Handel, vervoer en communicatie	42,0	30,5	40,9	29,8
Financiële diensten, vastgoed en diensten aan ondernemingen ..	20,4	17,3	20,8	17,8
Overige diensten ⁽²⁾	8,4	20,0	8,2	19,8
Opsplitsing naar ondernemingsgrootte ⁽³⁾				
Kleine ondernemingen (tot 50 VTE)	94,8	34,8	92,3	27,5
Middelgrote ondernemingen (meer dan 50 tot 250 VTE)	4,2	20,4	6,2	22,0
Grote ondernemingen (meer dan 250 VTE)	1,0	44,9	1,5	50,5

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Som van de rubrieken 1001 (voltijdwerkers) en 1002 (deeltijdwerkers).

(2) Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening; collectieve, sociale en persoonlijke diensten.

(3) Bepaald naargelang van de waarde van rubriek 1003 (werknemers in VTE) in 2007.

representativiteit van de beperkte populatie geboden garanties, rechtvaardigen evenwel een dergelijke aanpak.

De beperkte populatie die voor de analyse van de sociale balansen betreffende het boekjaar 2008 in aanmerking werd genomen, omvat 43.387 ondernemingen, dat is 53 pct. van de bedrijven die in de totale populatie voor 2007 in beschouwing werden genomen. De vennootschappen van de beperkte populatie hadden in 2007 1.383.394 werknemers in dienst, wat 73 pct. van het totale personeelsbestand vertegenwoordigt.

Naar bedrijfstak worden de ondernemingen opgesplitst op basis van de codes NACE-Bel. In totaal vertegenwoordigen de werknemers in de bedrijfstak handel, vervoer en communicatie ongeveer 30 pct. van de beperkte populatie en die in de industrie 26 pct. Het belang van de andere branches is relatief beperkter, namelijk 20 pct. voor de bedrijfstak overige diensten (waartoe onder meer de ziekenhuizen behoren), 18 pct. voor de bedrijfstak financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan ondernemingen en 7 pct. voor de bouwrijverheid. De landbouw blijft zeer marginaal en is om die reden niet systematisch opgenomen in de tabellen en grafieken van dit artikel.

Naar grootte worden de ondernemingen ingedeeld op grond van het gemiddelde aantal werknemers uitgedrukt in voltijdse equivalenten⁽¹⁾ (VTE) in 2007. De kleine ondernemingen, met maximaal 50 VTE, waren goed voor 92 pct. van de vennootschappen van de beperkte populatie.

Zij hadden in 2007 ongeveer 27 pct. van het personeel ervan in dienst, wat duidelijk minder is dan de 35 pct. die werd opgetekend in de totale populatie. De middelgrote vennootschappen, met meer dan 50 tot 250 VTE, stelden 22 pct. van het personeel van de beperkte populatie te werk, wat ongeveer vergelijkbaar is met het percentage in de totale populatie. De grote ondernemingen, met meer dan 250 VTE, hadden daarentegen iets meer dan de helft van de werknemers van de ondernemingen uit de beperkte populatie in dienst, tegen 45 pct. in de totale populatie. De ontwikkelingen verkregen op basis van de beperkte populatie worden bijgevolg beïnvloed door de oververtegenwoordiging van de grote ondernemingen.

1. Algemene kenmerken van het werkgelegenheidsverloop

Gemiddeld beschouwd, nam de werkgelegenheid in de 43.387 ondernemingen van de beperkte populatie in 2008 met 1,7 pct. toe. Deze nog krachtige groei betekent evenwel een vertraging ten opzichte van het voorgaande jaar en de resultaten aan het einde van het jaar wijzen op een forse verslechtering van de werkgelegenheidssituatie in die ondernemingen in de loop van het jaar 2008. In vergelijking met 31 december 2007, bedraagt de groei van het personeelsbestand immers nog slechts 0,8 pct., dat is minder dan de helft van de gemiddelde jaarlijkse groei.

(1) Rubriek 1003 van de sociale balans.

TABEL 2 VERLOOP VAN DE WERKGELEGENHEID TUSSEN 2007 EN 2008
(beperkte populatie)

	Aantal personen			VTE
	Voltijds	Deeltijds	Totaal	
Jaargemiddelde				
Procenten	1,1	3,4	1,7	1,6
Eenheden	10.730	12.544	23.274	19.693
Op 31 december				
Procenten	0,1	2,8	0,8	0,7
Mannen	-0,3	4,3	0,2	0,1
Vrouwen	1,2	2,4	1,8	1,8
Eenheden	1.298	10.385	11.683	8.727
Kleine ondernemingen	2.692	3.759	6.451	5.580
Middelgrote ondernemingen	1.977	3.496	5.473	4.253
Grote ondernemingen	-3.371	3.130	-241	-1.106

Bron: NBB (sociale balansen).

Een dergelijk verschil werd opgetekend in alle bedrijfstakken, behalve in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening. Het hoeft niet te verbazen dat de meest getroffen ondernemingen tot de industrie en de financiële dienstverlening en verzekeringen behoren die aan het einde van het boekjaar een nettobanenvernietiging lieten optekenen. Het personeelsbestand bleef daarentegen krachtig toenemen in de bedrijfstakken vastgoed en diensten aan ondernemingen, gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening en collectieve, sociale en persoonlijke diensten.

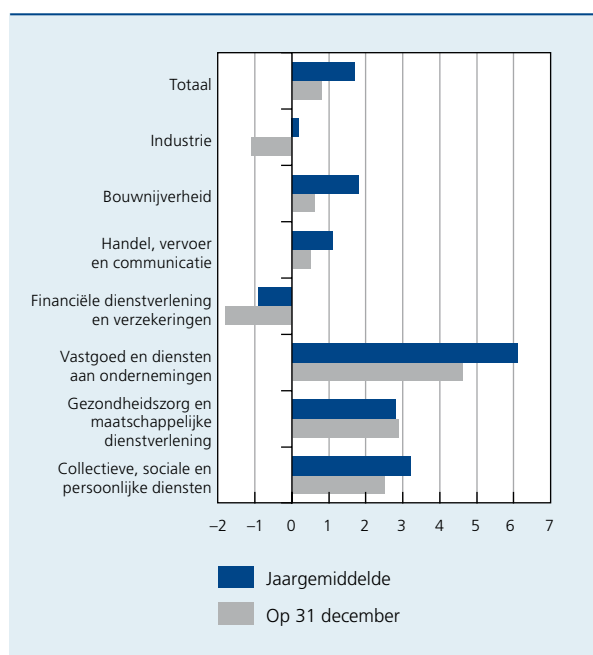
De toename van het personeelsbestand uitgedrukt in VTE was iets minder dynamisch dan de aangroei uitgedrukt in personen, doordat het aantal deeltijdwerkers sneller groeide dan het aantal voltijdwerkers. Bovendien werd het verschil in de loop van het boekjaar groter, omdat het aantal voltijdwerkers op 31 december 2008 nauwelijks meer gestegen is, namelijk met 0,1 pct., tegen een gemiddelde jaarlijkse groei met 1,1 pct.

Die vertraging betrof meer in het bijzonder het mannelijk personeel. Van het ene einde van het boekjaar tot het andere wordt immers een daling van de mannelijke voltijdwerkers met 0,3 pct. opgetekend, terwijl de vrouwelijke voltijdwerkers nog met 1,2 pct. stegen. Die beweging

kan worden toegeschreven aan een bedrijfstakeffect, aangezien mannen nadrukkelijker aanwezig zijn in de industriële bedrijfstakken, die een nettoverlies aan banen te zien gaven, terwijl vrouwen het leeuwendeel van het personeel vertegenwoordigen in de dienstverlenende bedrijfstakken die in 2008 het minst getroffen werden door de conjuncturele neergang. Tegelijkertijd bleef het deeltijdwerk krachtig groeien. Hoewel zulks proportioneel nog steeds meer geldt voor vrouwen dan voor mannen, was de groei voor de laatstgenoemden het grootst, namelijk 4,3 pct. tegen 2,4 pct. Dat verschil is het gevolg van een basiseffect, maar de conjunctuurverzwakking kan ook de verschuivingen tussen het stelsel van voltijdarbeid en dat van deeltijdarbeid voor de mannen meer hebben versterkt dan voor de vrouwen, in het kader van maatregelen die in ondernemingen werden genomen om het aantal gewerkte uren te verminderen, met behoud van de werkgelegenheid.

Een dergelijk proces vormt mogelijks een verklaring voor het verloop van de werkgelegenheid in de grote ondernemingen van de onderzoekspopulatie. Er wordt de facto voor die groep bedrijven een lichte afname van het personeelsbestand opgetekend, maar die beweging is sterker in termen van VTE, als gevolg van de overgang van voltijdwerkers op een stelsel van deeltijdwerk. In de kleine en middelgrote ondernemingen bleek deeltijdwerk ook het meest dynamisch, maar die bedrijven laten ook een groei van het aantal voltijdwerkers optekenen.

GRAFIEK 1 VERLOOP VAN DE WERKGELEGENHEID TUSSEN 2007 EN 2008 : OPSPLITSING NAAR BEDRIJFSTAK (in procenten, beperkte populatie)

Bron : NBB (sociale balansen).

2. Personeelsverloop

2.1 In- en uittredingen van werknemers

De sociale balans bevat zowel informatie over het personeelsbestand als over het personeelsverloop. Enerzijds vermeldt ze de intredingen van werknemers bij hun inschrijving in het personeelsregister van de onderneming en, anderzijds, de uittredingen, die overeenstemmen met het einde van de arbeidsovereenkomst in de loop van het boekjaar. Dat verloop is aanzienlijk. In 2008 betroffen ze ongeveer 40 pct. van het totale personeelsbestand van de ondernemingen van de beperkte populatie en nagenoeg 30 pct. van het personeel van de ondernemingen die een volledig schema neerleggen, wat wijst op een grotere mobiliteit van het personeel in de kleinere ondernemingen. Die hoge aantallen indienstnemen en afvloeiingen zijn deels het gevolg van de vervangingen en de vernieuwingen van werknemers met een tijdelijke arbeidsovereenkomst, die voor dezelfde arbeidsplaats verschillende malen per jaar plaats kunnen vinden. Al die bewegingen brengen voor de bedrijven kosten met zich

TABEL 3 IN- EN UITTREDINGEN VAN PERSONEEL
(beperkte populatie)

	Eenheden		Procenten	
	2007	2008	Veranderingen tussen 2007 en 2008	Bewegingen in 2008 ⁽¹⁾
Intredingen	559.177	562.435	0,6	40,6
waarvan: volledige schema's	323.866	318.060	-1,8	29,0
Uittredingen	521.714	549.036	5,2	39,6
waarvan: volledige schema's	300.430	310.342	3,3	28,3
Netto-intredingen	37.463	13.399	-64,2	1,0
waarvan: volledige schema's	23.436	7.718	-67,1	0,7

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Verhouding tussen het personeelsverloop en het personeelsbestand aan het einde van het voorgaande jaar.

inzake humanresourcesmanagement en opleiding van de nieuw in dienst genomen werknemers.

Als gevolg van het conjunctuurverloop, zijn de intredingen voor het geheel van de bedrijven van de beperkte populatie met slechts 0,6 pct. gestegen ten opzichte van het voorgaande jaar, terwijl de uittredingen met 5,2 pct. toenamen. Al met al beliepen de netto-intredingen in 2008⁽¹⁾ 13.399 personen, dat is een aanmerkelijke afname ten opzichte van het jaar voordien, met 37.463 intredingen. In de ondernemingen die een volledig schema neerleggen, verminderden de indienstnemingen van werknemers met 1,8 pct., terwijl de afvloeiingen met 3,3 pct. stegen.

2.2 Verloop van de arbeidsstelsels

Het aantal deeltijdwerkers groeit van jaar tot jaar. Volgens de door de ADSEI in 2008 uitgevoerde arbeidskrachtentelling, werkte nagenoeg één loontrekkende op vier niet voltijds. Het toenemende belang van de stelsels van deeltijdarbeid blijkt eveneens uit de analyse van de sociale balansen, die ook hun bijdrage aan de in personen uitgedrukte werkgelegenheids groei weergeeft.

De deeltijdarbeid biedt immers een antwoord op de behoeften van zowel werkgevers als werknemers. Door dat stelsel kunnen de eerstgenoemden het aanbod van diensten afstemmen op de vraag, met name in het kader van activiteiten die atypische of afwijkende werkschema's

vereisen en wanneer activiteitspieken gedurende een korte periode extra personeel vergen. Dat arbeidsstelsel maakt het ook mogelijk een bepaald volume prestaties over een groter aantal personeelsleden te spreiden en dus de effecten van de herstructureringen in sommige ondernemingen te verzachten. Wanneer vrijwillig voor deeltijdarbeid wordt gekozen (volgens de arbeidskrachtentelling hadden in 2008 minder dan 15 pct. van de deeltijdwerkers die arbeidsvorm aanvaard omdat ze geen voltijdwerk gevonden hadden), kunnen beroeps- en gezinsleven beter op elkaar worden afgestemd. In dat opzicht zijn het aantal mannelijke en het aantal vrouwelijke deeltijdwerkers tekennend voor de levenswijze die nog sterk wordt beheerst door de traditionele rol van de vrouw op wie de verantwoordelijkheid voor de huishoudelijke taken en het gezin rust. In het kader van de eindeloopbaanplanning, biedt het stelsel van deeltijdarbeid een alternatief voor de vroegge stopzetting van iedere beroepsactiviteit.

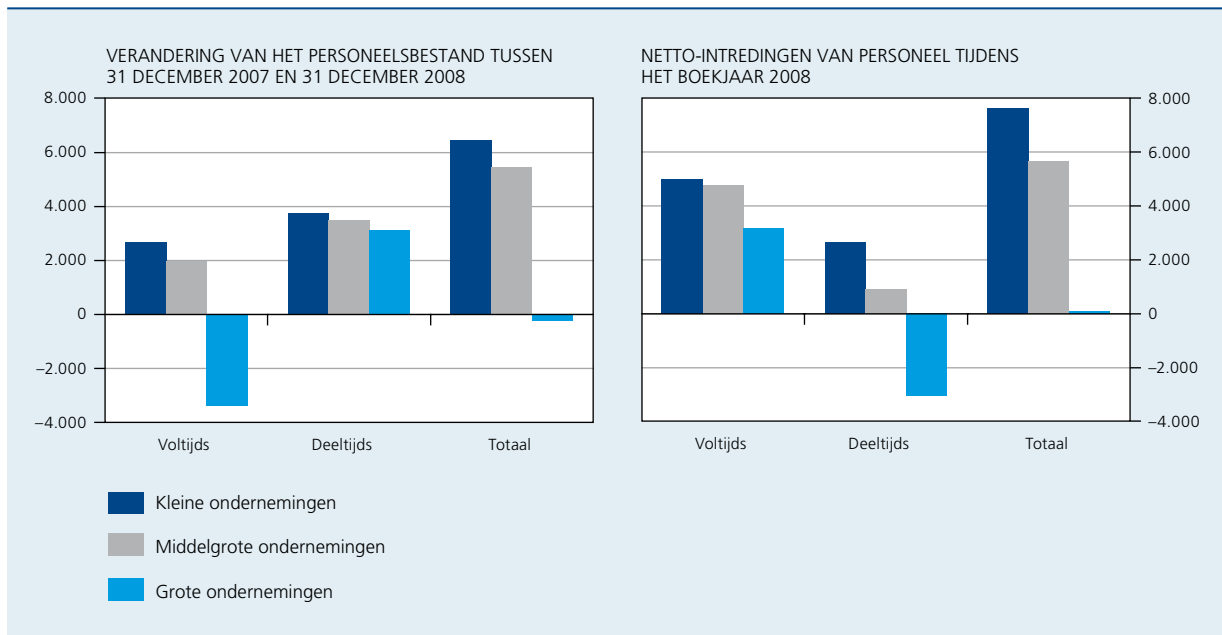
De individuele arbeidsduurvermindering wordt tevens in de hand gewerkt door verschillende regelingen. Zo maakt het stelsel van het tijdskrediet – dat van toepassing is in de particuliere sector – het mogelijk de arbeidsprestaties gedurende een bepaalde periode te verminderen en daarvoor een uitkering van de RVA te ontvangen. In 2008 hebben niet minder dan 108.526 personen gebruik gemaakt van die maatregel. Nagenoeg zeven op de tien kozen voor een arbeidsduurvermindering met een vijfde, de rest voor een halftijdse vermindering. De opsplitsing naar geslacht en leeftijd toont aan dat bij de minder dan 50-jarigen vooral vrouwen gebruik maken van die regeling (84 pct., tegen 16 pct. mannen), maar dat verschil verdwijnt volledig voor de 50-plussers, waar mannen en vrouwen gelijk vertegenwoordigd zijn. Ten slotte zij

(1) De op 31 december geregistreerde personeelsbewegingen t.o.v. het voorgaande jaar (11.683 eenheden in tabel 2) zijn niet altijd gelijk aan het saldo van de in- en uittredingen van personeel, dit als gevolg van bepaalde fouten in de neergelegde sociale balansen.

GRAFIEK 2

PERSONEELSVEROLOP TIJDENS HET BOEKJAAR 2008 : OPSPLITSING NAAR ARBEIDSTELSEL EN ONDERNEMINGSGROOTTE

(personen, beperkte populatie)

Bron : NBB (sociale balansen).

vermeld dat 617 personen met halftijds brugpensioen zijn, een statuut waarvoor de werknemer niet heeft gekozen, in tegenstelling tot het tijdskrediet.

De deeltijdarbeid groeide niet in alle groottecategorieën van de ondernemingen even sterk en die groei had niet altijd dezelfde oorzaak. De sociale balansen verschaffen immers gegevens over de bijdrage van de in- en uittredingen van personeelsleden en van de veranderingen van arbeidstelsel tot het verloop van de relatieve aandelen van de voltijd- en deeltijdwerkers. Het belang van het interne verloop kan worden afgeleid uit de vergelijking van de verandering van het personeelsbestand tussen twee afsluitingsdata en het externe personeelsverloop in de loop van het jaar.

In geen van de ondernemingscategorieën zijn de netto-aanwervingen van deeltijdwerkers voldoende om de stijging van de deeltijdwerkers te verklaren, wat wijst op een verschuiving, in de loop van het boekjaar, van een gedeelte van het personeel dat voordien voltijds werkte naar een stelsel van deeltijdarbeid. De beweging was bijzonder uitgesproken in de grote ondernemingen. De deeltijdwerkers stegen er van 31 december 2007 tot 31 december 2008 met 3.130 eenheden, terwijl er voor het hele jaar 3.068 netto-uittredingen werden opgetekend. Die uiteenlopende ontwikkelingen kunnen met

elkaar in overeenstemming worden gebracht, indien het verloop in precies tegenovergestelde richting van de voltijdwerkers in aanmerking wordt genomen, met netto-intredingen van ruim 3.000 eenheden, maar een daling van het personeelsbestand op 31 december 2008 met 3.371 ten opzichte van het voorgaande jaar. Dat verloop wijst op grootschalige veranderingen van arbeidstelsel in die ondernemingen, met name in het kader van herstructureringsprogramma's in de verwerkende nijverheid.

Met uitzondering van de ondernemingen uit de sector van de financiële dienstverlening en verzekeringen en in mindere mate de extractieve nijverheid en energie en water, die tussen eind 2007 en eind 2008 een daling van zowel hun deeltijd- als hun voltijdwerkers te zien gaven, is de deeltijdarbeid in alle bedrijfstakken toegenomen. In de verwerkende nijverheid en vervoer en communicatie, bleef het aantal deeltijdwerkers toenemen, terwijl het aantal voltijdwerkers terugliep. De bouwnijverheid, de handel, de collectieve diensten en vooral vastgoed en diensten aan ondernemingen en de branche gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening lieten daarentegen een stijging van het aantal personeelsleden in de twee arbeidsregelingen optekenen, waarbij de groei van het aantal deeltijdwerkers in de ondernemingen van de sectoren handel en gezondheidszorg hoger lag dan die van de voltijdwerkers.

2.3 Aard van de arbeidsovereenkomsten

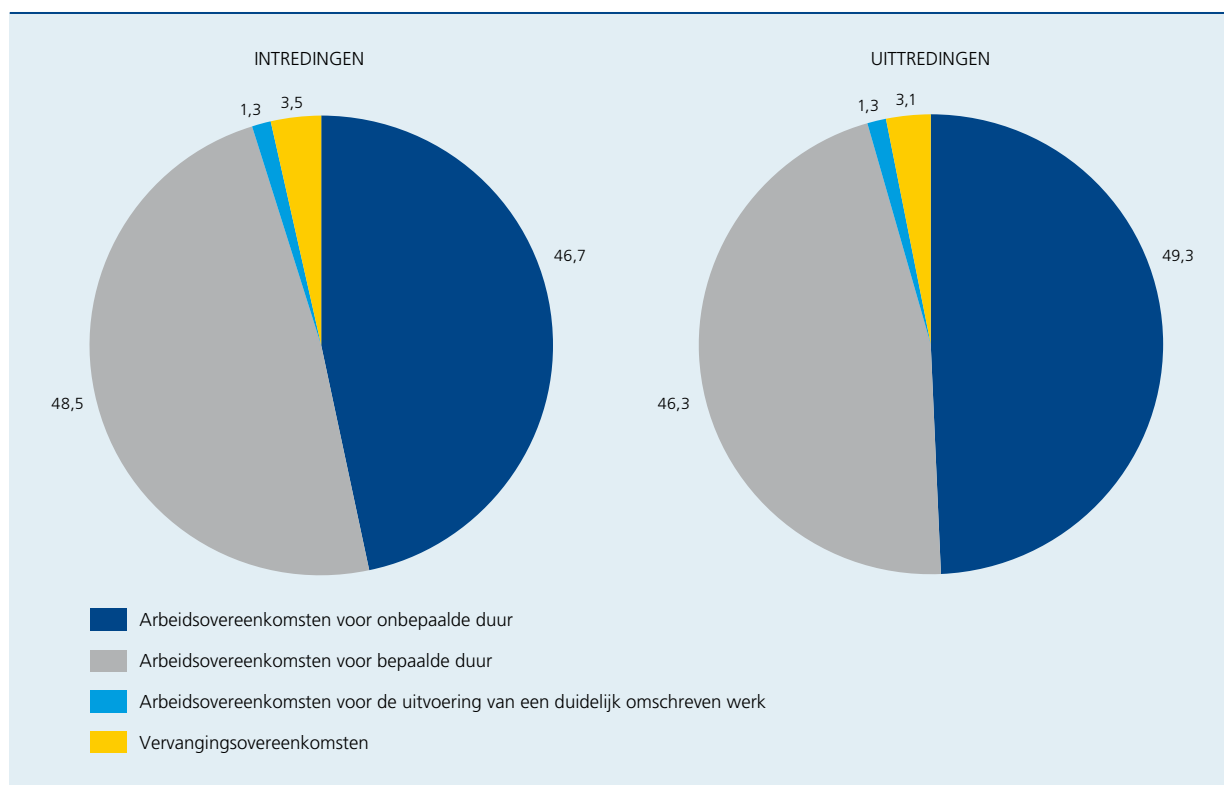
De ondernemingen van de beperkte populatie die een volledig schema hebben neergelegd, meldden dat respectievelijk 46,7 pct. van de intredingen van personeel en 49,3 pct. van de uittredingen in 2008 werknemers betrof met een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde duur, terwijl respectievelijk 48,5 en 46,3 pct. van dat verloop betrekking had op werknemers met een arbeidsovereenkomst voor bepaalde duur. Daarnaast waren de overeenkomsten voor de uitvoering van een duidelijk omschreven werk en de vervangingsovereenkomsten samen goed voor 4,8 pct. van de intredingen en 4,4 pct. van de uittredingen. Ondanks de grotere rotatie van loontrekkenden met een tijdelijke arbeidsovereenkomst, vertegenwoordigt het verloop betreffende het personeel met een vaste arbeidsovereenkomst nagenoeg de helft van alle bruto-intredingen en -uittredingen, wat een afspiegeling is van het duidelijke overwicht van de arbeidsovereenkomsten voor onbepaalde duur in de personeelsregisters, namelijk 94 pct. van het totaal.

Een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde duur betekent daarom nog niet immobilisme of onveranderlijkheid.

Het personeel met dat statuut wordt eveneens gekenmerkt door een zekere mobiliteit die het gevolg is van natuurlijke afvloeiingen of de wens van één van de partijen om het contract te beëindigen. De rotatiegraad van de werknemers geeft een indicatie van die externe mobiliteit: hij wordt berekend door de personeelsuittredingen in de loop van een jaar te vergelijken met het personeelsbestand aan het begin van dat jaar. In 2008 bedroeg die 14,6 pct., dat is een lichte daling ten opzichte van het voorgaande jaar. Een en ander betekent dat in de loop van dat jaar meer dan één vaste werknemer op zeven in de ondernemingen van de beperkte populatie vervangen werd. Dat percentage is relatief stabiel in de tijd, maar is sterk verschillend naargelang de grootte en de bedrijfstak van de ondernemingen.

In de kleine ondernemingen is de rotatiegraad van de werknemers het hoogst, namelijk meer dan één op vier per jaar, tegen minder dan één op vijf in de middelgrote ondernemingen en slechts iets meer dan één op tien in de grote ondernemingen. Die jaarlijks merkbare verschillen kunnen onder meer worden verklaard doordat zich in de grote ondernemingen meer kansen op interne mobiliteit voordoen en het loonverloop er doorgaans beter gepland is.

GRAFIEK 3 BRUTO-INTREDINGEN EN -UITTREDINGEN VAN PERSONEEL OPGESPLITST NAAR ARBEIDSOVEREENKOMST IN 2008
(in procenten van het totaal, beperkte populatie, volledige schema's)

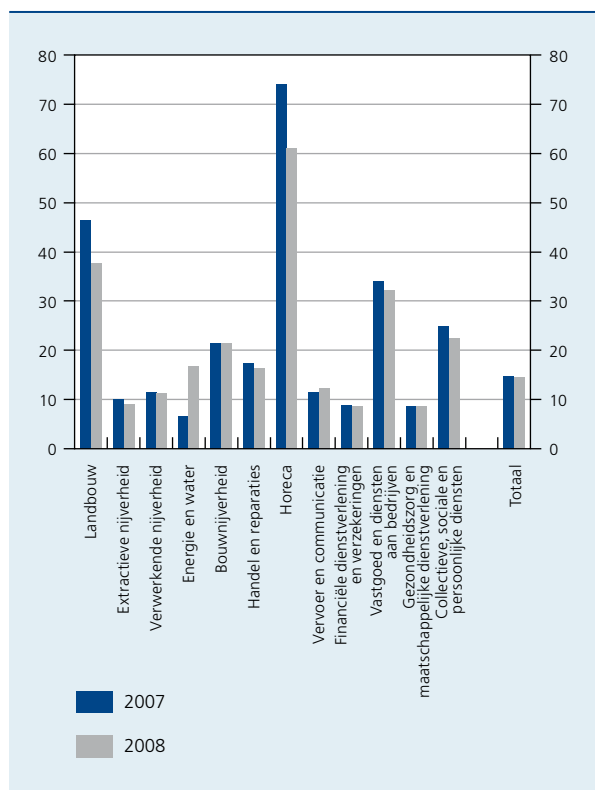

Bron: NBB (sociale balansen).

GRAFIEK 4

ROTATIEGRAAD ⁽¹⁾ VAN DE WERKNEMERS MET EEN ARBEIDSOVEREENKOMST VOOR ONBEPAALEN DUUR IN 2007 EN 2008

(in procenten, beperkte populatie, volledige schema's)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Verhouding tussen, enerzijds, het aantal uittredingen in het boekjaar t en, anderzijds, de personeelssterkte aan het einde van het boekjaar t verminderd met de intredingen en vermeerderd met de uittredingen tijdens het boekjaar.

Ook op het niveau van de bedrijfstakken worden verschillen inzake rotatiegraad opgetekend en de hiërarchie tussen de rotatiegraden die kan worden opgesteld, varieert nauwelijks in de tijd. Om dat verschijnsel te begrijpen, moet voor ogen worden gehouden dat in sommige bedrijfstakken doorgaans meer grote ondernemingen geconcentreerd zijn. Dat is zo in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening, de financiële dienstverlening en verzekeringen, de industrie en vervoer en communicatie, waar de rotatiegraad van het personeel aanzienlijk onder het gemiddelde van de ondernemingen ligt. Daarentegen worden de horeca, met een jaarlijkse vervangingsgraad van drie werknemers op vijf, en, in mindere mate, de sector vastgoed en diensten aan ondernemingen, met één op drie, de collectieve, sociale en persoonlijke diensten en de bouwnijverheid, met ongeveer één op vijf, gekenmerkt door problemen om hun personeel aan zich te binden. Het betreft weliswaar bedrijfstakken die ondernemingen van meer heterogene grootte tellen, maar de minder gunstige arbeids- en bezoldigingsvoorwaarden verklaren mede de omvang van de personeelsrotatie.

2.4 Redenen voor uittreding

De ondernemingen die een volledig schema neerleggen, dienen bij uittredingen van personeel de reden voor de beëindiging van het contract te vermelden. Net als de voorgaande jaren was ongeveer de helft van de uittredingen toe te schrijven aan het verstrijken van een tijdelijke overeenkomst. In 2008 kwam aan 29 pct. van de overeenkomsten een einde door spontane uittreding, ongeveer evenveel als het jaar voordien, wat nog steeds de relatieve

TABEL 4

REDELEN VAN DE BRUTOPERSONEELSUITTREDINGEN IN 2007 EN IN 2008

(beperkte populatie, volledige schema's)

	Procenten van het totaal					Eenheden
	2007	2008			2008	
		Totaal	Kleine ondernemingen	Middelgrote ondernemingen		Grote ondernemingen
Pensioen	2,3	2,6	2,2	1,1	3,7	8.027
Brugpensioen	3,0	3,0	0,9	1,6	4,4	9.162
Ontslag	16,4	14,4	15,1	12,5	15,5	44.712
Einde van een tijdelijke overeenkomst	49,5	50,7	31,9	53,0	54,2	157.266
Andere redenen ⁽¹⁾	28,8	29,4	49,9	31,8	22,2	91.175
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	310.342

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Vooral de spontane uittredingen die voortvloeien uit een onderling akkoord tussen de beide partijen, en overleden werknemers.

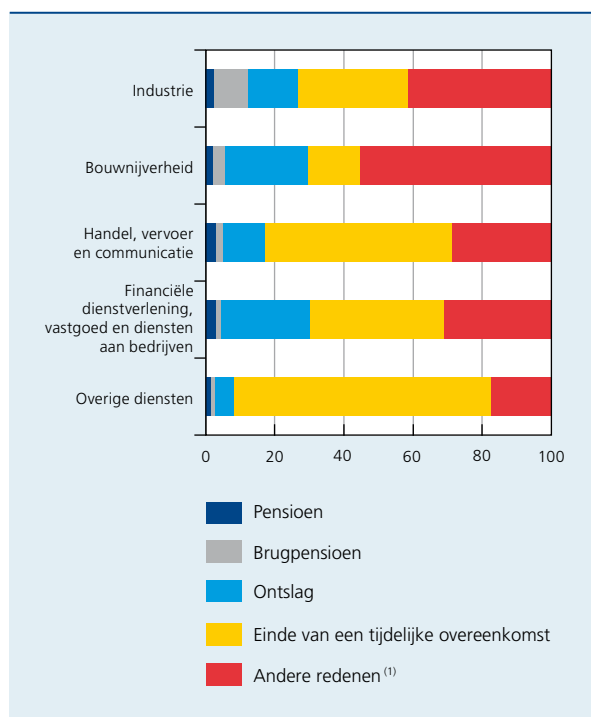
dynamiek van de arbeidsmarkt weerspiegelt. Historisch beschouwd immers, zijn er in jaren van hoogconjunctuur doorgaans meer spontane uittredingen omdat de werknemers meer mogelijkheden hebben om elders een baan te vinden. Wat de overige oorzaken betreft, was 14,4 pct. van de uittredingen te wijten aan ontslagen. Het aandeel van brugpensioneringen en pensioneringen in de personeelsuittredingen bedroeg respectievelijk 3,0 en 2,6 pct., percentages die eveneens perfect vergelijkbaar zijn met die welke werden opgetekend in 2007.

Het aandeel van de redenen voor de beëindiging van het contract varieert volgens de grootte van de onderneming en, nog markanter, volgens de bedrijfstak waartoe ze behoort. In 2008 werden weinig verschillen opgetekend inzake het aandeel van de ontslagen, dat zowat 15 pct. in de kleine en de grote ondernemingen en nagenoeg 12,5 pct. in de middelgrote bedrijven bedroeg. Hoewel daarentegen het einde van een tijdelijke overeenkomst in de kleine ondernemingen goed was voor slechts 32 pct. van de uittredingen, was dat de oorzaak van meer dan één afvloeiing op twee in de middelgrote en grote ondernemingen. Bij deze laatste komen de brugpensioneringen en

de pensioneringen proportioneel het vaakst voor, namelijk 8,1 pct. van de uittredingen, tegen minder dan 4 pct. in de kmo's. De leeftijdsstructuur van het personeel en het feit dat een groot aantal grote ondernemingen tot de industriële bedrijfstakken behoren, verklaren wellicht dat verschil. Spontane uittredingen komen het vaakst voor in de kleine ondernemingen: ze waren goed voor de helft van de personeelsuittredingen, tegen respectievelijk een derde en een vijfde van de afvloeiingen in de middelgrote en grote ondernemingen.

Op het niveau van de bedrijfstakken maakte het einde van tijdelijke overeenkomsten bijna 75 pct. uit van de uittredingen in de ondernemingen van de overige diensten die, ter herinnering, bestaan uit de gezondheidszorg en de collectieve, sociale en persoonlijke diensten. Het is ook een belangrijke factor van de uittredingen in de bedrijfstak handel, vervoer en communicatie. In de ondernemingen uit de bouwnijverheid was 55 pct. van de afvloeiingen het resultaat van spontane uittreding. Ook in de industrie scoorde deze reden hoger dan het gemiddelde. Ook de tak financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven week af van het gemiddelde, aangezien iets meer dan een vierde van de uittredingen het gevolg was van ontslagen. Wat tot slot de andere redenen voor uittreding betreft, maakte de industrie het meest gebruik van het brugpensioen, dat er nagenoeg 10 pct. van de uittredingen vertegenwoordigt.

GRAFIEK 5 REDENEN VAN DE BRUTO-UITREDINGEN VAN PERSONEEL IN 2008: OPSPLITSING NAAR BEDRIJFSTAK
(in procenten van het totaal, beperkte populatie, volledige schema's)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Vooral de spontane uittredingen die voortvloeien uit een onderling akkoord tussen de beide partijen, en overleden werknemers.

3. Werkgelegenheidsstructuur

Op het nieuwe formulier van de sociale balans wordt het aan het einde van het boekjaar geregistreerde personeelsbestand van voltijd- en deeltijdwerkers niet enkel opgesplitst naar arbeidsovereenkomst, beroeps categorie en geslacht, zoals vroeger reeds het geval was, maar worden de mannelijke en vrouwelijke werknemers ook ingedeeld naar het niveau van hun diploma (lager, secundair, hoger niet-universitair en universitair). Deze nieuwe informatie maakt het mogelijk de analyse vanuit een andere invalshoek te benaderen en het beeld van de werkgelegenheidsstructuur van de ondernemingen te vervolledigen.

In dit gedeelte wordt (het verloop van) de personeelsstructuur achtereenvolgens bestudeerd naar arbeidsstelsel, opleidingsniveau en arbeidsovereenkomst.

3.1 Voltijd- en deeltijdarbeid

Deeltijdarbeid is constant aan belang blijven winnen in de ondernemingen die een sociale balans moeten neerleggen. Hoewel hij in eerste instantie een instrument is

TABEL 5 DEELTIJDWERK TUSSEN 1998 EN 2008

(in procenten van de overeenkomstige werkgelegenheid, gegevens op 31 december)

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Totale populatie			
1998	6,2	43,0	20,0
1999	6,7	43,7	20,8
2000	7,0	44,0	20,7
2001	7,3	45,4	21,9
2002	8,2	47,0	23,3
2003	9,2	48,5	24,6
2004	9,8	49,2	25,4
2005	10,3	50,6	26,1
2006	10,8	51,7	27,5
2007	10,9	52,0	27,9
2008 r	11,4	52,3	28,5
Beperkte populatie			
Veranderingspercentages tussen 2007 en 2008	4,1	0,6	2,0

Bron: NBB (sociale balansen).

om het werkgelegenheidsvolume aan te passen aan de activiteit, biedt hij tevens de mogelijkheid om vlotter in te spelen op de wens van werknemers om werk en gezin te combineren of hun werktijd aan het einde van hun loopbaan aan te passen.

Terwijl in 1998 één werknemer op vijf deeltijds werkte, was dat in 2004 één op vier. Vervolgens is dat aandeel nog aanzienlijk verruimd, vooral tussen 2005 en 2006, wat te maken had met de opnemings, vanaf 2006, van een groter aantal vzw's – die verhoudingsgewijs vaak meer deeltijdwerkers tellen – in de totale populatie, nadat de grootste onder hen verplicht werden bij de Balanscentrale genormaliseerde rekeningen in te dienen. In 2007 vertegenwoordigden deeltijdwerkers 27,9 pct. van het personeelsbestand: 10,9 pct. van de mannen en 52 pct. van de vrouwen. Sedert 1998 stijgt het aantal deeltijdwerkers sneller bij mannen dan bij vrouwen, maar deeltijdarbeid blijft grotendeels een vrouwenzaak: in 2007 maakten de vrouwen 77 pct. uit van de deeltijdwerkers.

In de beperkte populatie nam het aandeel van de deeltijdarbeid tussen 2007 en 2008 opnieuw met 2 pct. toe. Deze ontwikkeling kan deels worden verklaard door het succes van de stelsels voor de organisatie van de arbeidstijd, die financieel worden gesteund door de RVA en waarvan in 2008 opnieuw meer mensen gebruik hebben gemaakt. Dat geldt in het bijzonder voor 50-plussers die

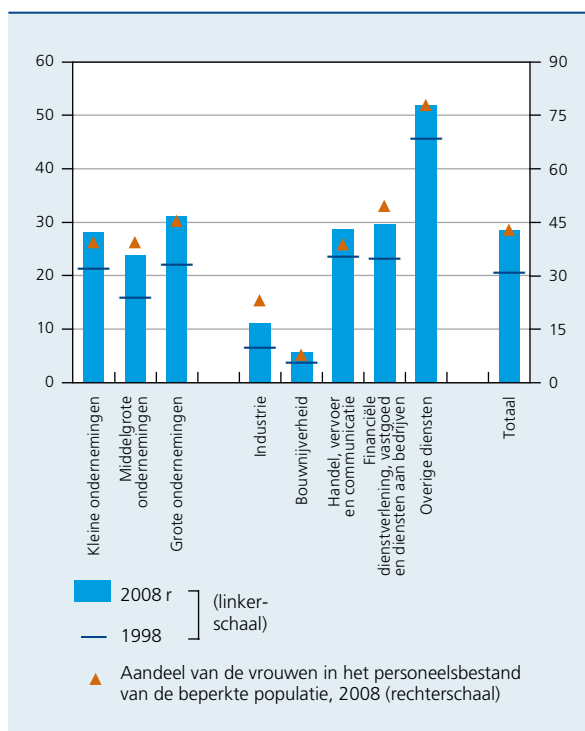
aan het einde van hun loopbaan hun arbeidsstelsel willen aanpassen.

De stijging van de deeltijdarbeid bleef beperkt bij de vrouwen (0,6 pct.), maar was aanzienlijk sterker bij de mannen (4,1 pct.), weliswaar ten opzichte van een veel lager peil. Door deze stijgingspercentages toe te passen op de vaststellingen voor de totale populatie in 2007, zouden in 2008 52,3 pct. van de vrouwen en 11,4 pct. van de mannen deeltijds hebben gewerkt.

De toename van deeltijdarbeid is een ruim verspreid verschijnsel: het doet zich voor in de drie groottecategorieën van ondernemingen en in alle bedrijfstakken. Het aandeel van deeltijdwerkers is echter niet overal even groot. Deeltijdarbeid komt nog steeds minder vaak voor in middelgrote ondernemingen (23,8 pct. van de werknemers in 2008) dan in kleine (28 pct.) of grote ondernemingen (31 pct.). Ten opzichte van 1998 is de stijging het sterkst in deze laatste categorie: het aantal deeltijdwerkers nam er toe met bijna 10 procentpunten, tegen 8 procentpunt in de middelgrote ondernemingen en slechts 7 in de kleine ondernemingen.

GRAFIEK 6 DEELTIJDARBEID IN 1998 EN IN 2008⁽¹⁾

(in procenten van de overeenstemmende werkgelegenheid, gegevens op 31 december, totale populatie)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) De resultaten voor 2008 werden berekend door de tussen 2007 en 2008 voor de beperkte populatie opgetekende verandering toe te passen op de in 2007 voor de totale populatie vastgestelde waarde.

In de bedrijfstakken hangt het relatieve belang van deeltijdarbeid in ruime mate samen met het aandeel van de vrouwen in het personeelsbestand. In de bouwrijverheid – een branche waarin de vrouwen minder dan 7 pct. van het aantal werknemers uitmaken – komt dit arbeidsstelsel het minst voor (5,7 pct.). In de industrie, waar vrouwen 22 pct. van het personeelsbestand vertegenwoordigen, beliep het aantal deeltijdwerkers 11,1 pct. In deze bedrijfstak was de stijging naar verhouding het sterkst: het percentage deeltijdwerkers is sedert 1998 nagenoeg verdubbeld. In de bedrijfstak handel, vervoer en communicatie en in de financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan ondernemingen, vertegenwoordigde deeltijdarbeid in 2008 iets minder dan 30 pct. van het personeelsbestand. In de bedrijfstak overige diensten, waar meer dan drie op vier werknemers vrouwen zijn, maken de deeltijdwerkers 52 pct. van het personeelsbestand uit, een stijging met 7 procentpunt ten opzichte van tien jaar geleden. In deze bedrijfstak, die de ziekenhuizen omvat, ligt het percentage deeltijdwerkers veel hoger dan gemiddeld, vooral wat het mannelijk personeel betreft: meer dan drie vrouwen en één man op vijf zijn deeltijdwerkers.

Deeltijdarbeid is niet alleen ongelijk verdeeld over de ondernemingen, maar ook over de werknemers, zoals blijkt uit de resultaten die in 2008 voor de beperkte

populatie werden opgetekend. Vrouwen zijn, zoals reeds gezegd, beter vertegenwoordigd. Het aandeel van deeltijdarbeid varieert weinig volgens het opleidingsniveau, behalve voor werknemers met een universitair diploma. Gemiddeld werkt iets minder dan 30 pct. van de gediplomeerden van het lager, secundair en hoger niet-universitair onderwijs deeltijds, tegen slechts 15 pct. van de universitaire. Deeltijdarbeid komt overigens weinig voor bij werknemers met een verantwoordelijke functie, van wie mag worden aangenomen dat een vrij groot gedeelte een universitaire opleiding achter de rug heeft: in deze groep werkt minder dan 7 pct. deeltijds. Bij de bedienden is daarentegen 30 pct. deeltijds aan de slag en bij de arbeiders 23 pct. Bij de overige werknemers, een rubriek die onder meer stagiairs en werknemers met een leercontract omvat, werkt één op vier deeltijds. De analyse van de gegevens naar het type van arbeidsovereenkomst wijst bovendien uit dat deeltijdarbeid vaker voorkomt bij werknemers met een tijdelijke overeenkomst (40 pct.) dan bij werknemers met een overeenkomst van onbepaalde duur (26 pct.).

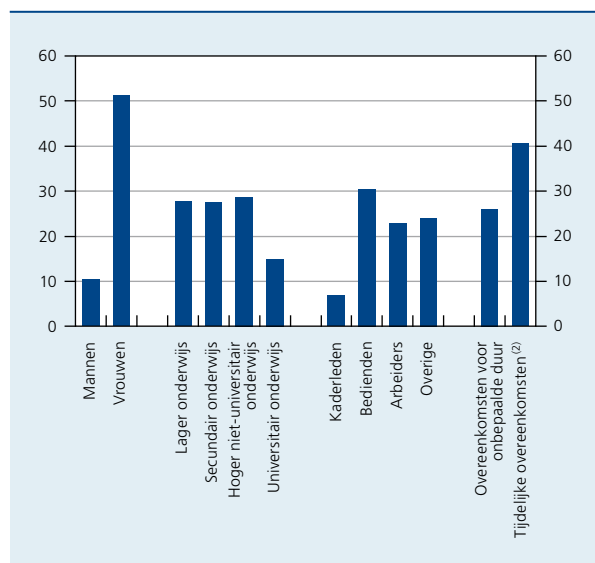
3.2 Scholingsniveau

Van de 43.387 ondernemingen van de beperkte populatie hebben er 1.462 nog het oude formulier gebruikt om te voldoen aan hun verplichtingen inzake sociale informatie. Het betreft voor het merendeel kleinere ondernemingen, zodat het verlies aan informatie niet evenredig is. Van de 41.925 ondernemingen die het nieuwe formulier hebben gebruikt, heeft een klein aantal overigens nagelaten het vrouwelijke en mannelijke personeelsbestand op te splitsen naar opleidingsniveau. Dat neemt niet weg dat deze gegevens beschikbaar zijn voor 99 pct. van de mannen en 98 pct. van de vrouwen die werken in de ondernemingen die het nieuwe formulier hebben gebruikt.

Het opsplitsen van het personeel op basis van het hoogst behaalde diploma levert enkel informatie op over het initiële opleidingsniveau van de werknemers, dat verschilt van het werkelijke opleidingsniveau, aangezien dit laatste opleiding werden verworven door ervaring of permanente opleiding. Dat geldt in het bijzonder voor de oudste werknemers, van wie de tijdens de loopbaan opgedane ervaring het over het algemeen lager initieel opleidingsniveau ten opzichte van de jongere generaties compenseert. De modellen inzake opleiding zijn in enkele decennia immers sterk geëvolueerd, onder meer door de verlenging van de leerplicht en de democratisering van de toegang tot het hoger onderwijs.

GRAFIEK 7 DEELTIJDARBEID IN 2008: OPSPLITSING NAAR DE KENMERKEN VAN DE WERKNEMERS ⁽¹⁾

(in procenten van de overeenstemmende werkgelegenheid, gegevens op 31 december, beperkte populatie)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) De opsplitsing naar opleidingsniveau werd berekend aan de hand van de sociale balansen waarvoor een dergelijke indeling beschikbaar was.

(2) Tijdelijke contracten, vervangingsovereenkomsten en arbeidsovereenkomsten die worden afgesloten voor een duidelijk omschreven werk.

Van het personeel dat op 31 december werd geregistreerd in de ondernemingen waarvoor deze informatie beschikbaar is, heeft in totaal 18 pct. uitsluitend lager onderwijs gevolgd; 54 pct. heeft alleen secundair onderwijs doorlopen, 20 pct. beschikt over een diploma hoger onderwijs en 8 pct. heeft een universitair diploma op zak.

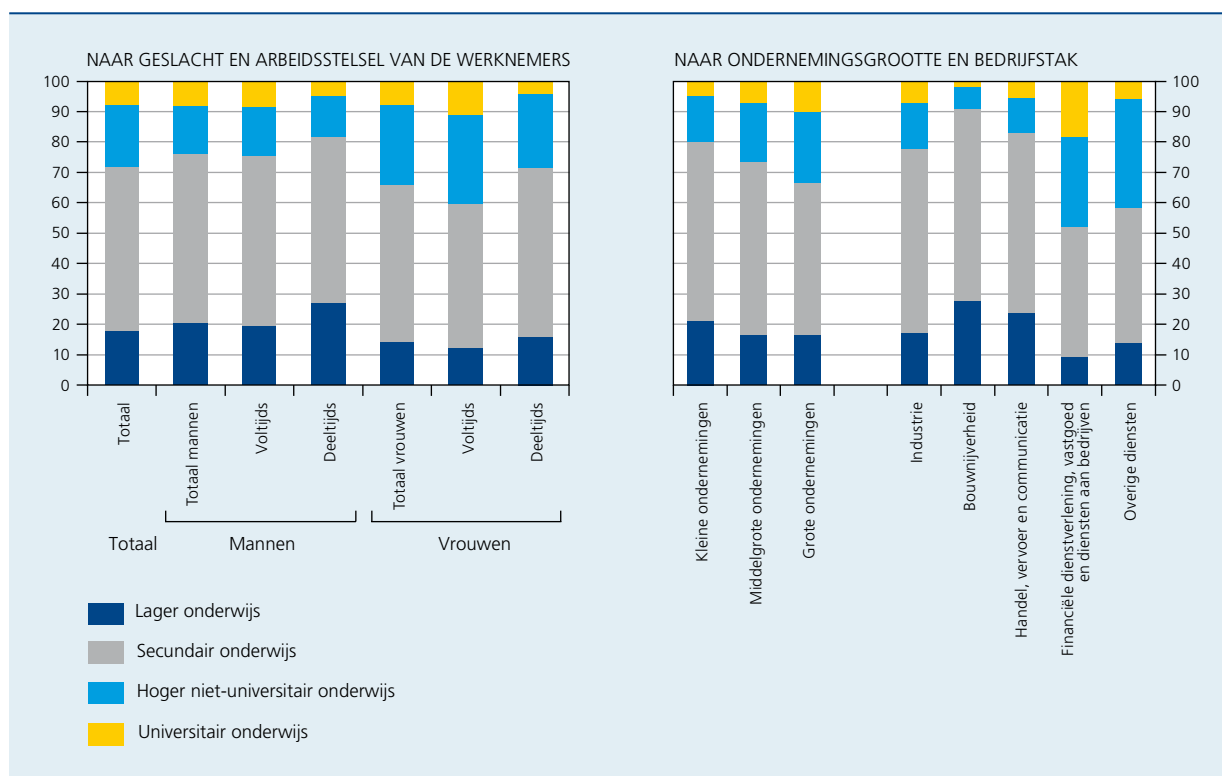
Vrouwen zijn gemiddeld beschouwd beter opgeleid dan mannen. Het percentage universitair is nagenoeg identiek voor beide geslachten (8 pct.), maar meer vrouwen dan mannen zijn in het bezit van een diploma hoger onderwijs (27 tegen 16 pct.). Bij de mannen heeft nog respectievelijk 56 en 20 pct. alleen een getuigschrift van het secundair en het lager onderwijs op zak, tegen 14 en 52 pct. bij de vrouwen. Deze situatie kan wellicht gedeeltelijk worden verklaard door de latere toetreding van de vrouwen tot de arbeidsmarkt, aangezien het scholingsniveau bij de jongere generaties gemiddeld hoger is dan dat van de oudere generaties. Niettemin zij opgemerkt dat, volgens de arbeidskrachtentelling van 2008, bij de 25-29-jarigen de vrouwen gemiddeld beter opgeleid zijn dan de mannen, aangezien deze laatste vaker hun studies vroegtijdig stopzetten en gemiddeld lagere

slaagcijfers behalen dan vrouwen (Hoge Raad voor de Werkgelegenheid, 2009).

Deeltijdwerkers zijn gemiddeld lager opgeleid dan voltijdwerkers. Bij vrouwen ligt het aantal universitaire ruim tweeënhalve keer hoger bij voltijdwerkers dan bij deeltijdwerkers, namelijk 11,3 tegen 4,4 pct. Ook bezitters van een diploma van het niet-universitair hoger onderwijs zijn naar verhouding beter vertegenwoordigd bij voltijdwerkers. De groep van vrouwelijke deeltijdwerkers telt dan weer een groter aantal laag- of middengeschoolden. De situatie is vergelijkbaar bij de mannen: 82 pct. van de deeltijdwerkers is in het bezit van hooguit een getuigschrift van het lager of secundair onderwijs, tegen 75 pct. van de voltijdwerkers. Daarbij zij aangestipt dat het percentage universitaire bij deeltijdwerkers nagenoeg identiek is voor mannen en voor vrouwen, namelijk iets minder dan 5 pct.

De personeelsstructuur naar opleidingsniveau verschilt aanzienlijk tussen ondernemingsgroepen. Het gemiddelde scholingsniveau neemt toe met de omvang van de ondernemingen. In kleine ondernemingen vertegenwoordigen

GRAFIEK 8 OPLEIDINGSNIVEAU VAN HET PERSONEELSBESTAND IN 2008⁽¹⁾
(in procenten van de overeenstemmende werkgelegenheid, gegevens op 31 december, beperkte populatie)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) De opsplitsing naar opleidingsniveau werd berekend aan de hand van de sociale balansen waarvoor een dergelijke indeling beschikbaar was.

de werknemers met alleen een getuigschrift van het lager onderwijs nog 21 pct. van het personeel, tegen 17 pct. in de middelgrote en grote ondernemingen. Werknemers met een diploma van het middelbaar onderwijs maken 59 pct. uit van het personeelsbestand in kleine ondernemingen, tegen respectievelijk 57 en 50 pct. in de middelgrote en grote ondernemingen. In deze laatste groep heeft een derde van het personeel hoger onderwijs achter de rug, 23 pct. aan een hogeschool en 10 pct. aan de universiteit. In kleine ondernemingen is het aantal universitaire twee keer geringer en slechts 15 pct. van de werknemers beschikt over een diploma van het niet-universitair hoger onderwijs. De middelgrote ondernemingen nemen een tussenpositie in.

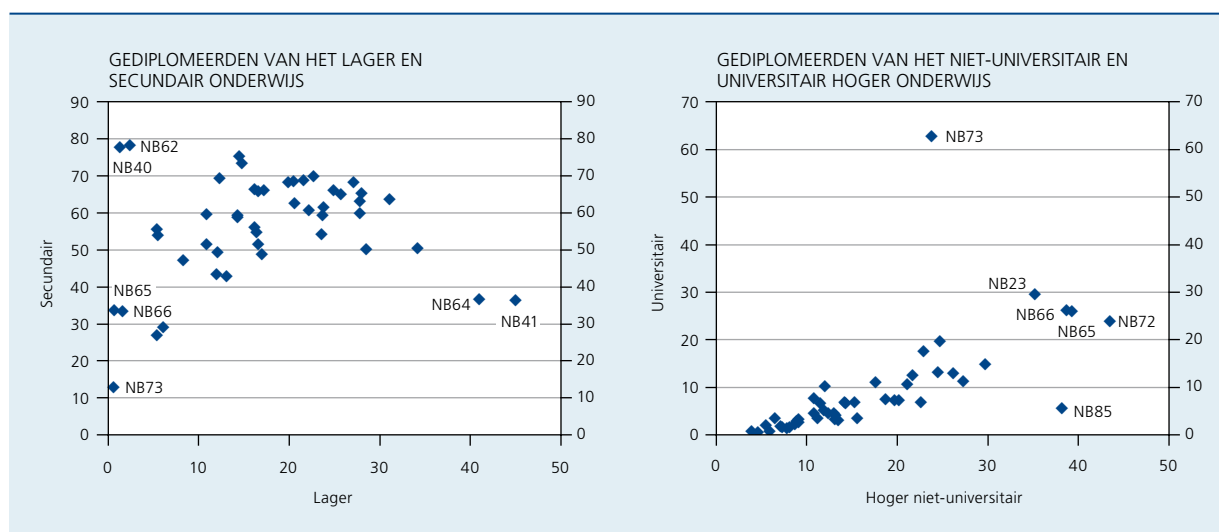
Meer dan de omvang is de activiteit bepalend voor de opleiding waarover de werknemers moeten beschikken als ze in dienst treden van de onderneming, zelfs als hun vaardigheden kunnen worden aangevuld met interne of externe opleidingen of met het verwerven van beroepservaring. Gemiddeld genomen, worden in de bouwrijverheid of de horeca, waar de knowhow gedeeltelijk op het terrein wordt verworven (onder meer via leercontracten), immers heel andere toetredingsvereisten gehanteerd dan bij banken en verzekeringen. In de bouwrijverheid hebben negen op tien werknemers hoogstens secundair onderwijs gevolgd en 28 pct. heeft in het beste geval een

getuigschrift van het basisonderwijs behaald (daarbij zij opgemerkt dat een gedeelte van deze werknemers wellicht werkt in een stelsel van alternerend leren). Het aantal werknemers met datzelfde scholingsniveau ligt eveneens hoog (24 pct.) in de bedrijfstak handel, vervoer en communicatie. Het belooft daarentegen minder dan 10 pct. in de financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven. In deze laatste branche is het gemiddelde opleidingsniveau het hoogst: 18 pct. van het personeel beschikt over een universitair diploma en 30 pct. over een diploma van het niet-universitair hoger onderwijs, of in totaal de helft van het personeelsbestand. De hogeschoolden zijn ook goed vertegenwoordigd in de bedrijfstak overige diensten (42 pct.), onder meer als gevolg van het hoge gemiddelde opleidingsniveau in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening. Ze zijn twee keer talrijker dan in de industrie (22 pct.) en in de bedrijfstak handel, vervoer en communicatie (17 pct.).

Op een meer gedetailleerd niveau, namelijk dat van de tweecijferige NACE-Bel-indeling – een niettemin nog vrij geaggregeerd opsplitsingsniveau naar activiteit – worden nog duidelijker verschillen opgetekend, hetzij omdat de behoeften van de ondernemingen uiteenlopen, hetzij omdat deze laatste nog een groot aantal oudere werknemers in dienst hebben met, gemiddeld beschouwd, een lager scholingsniveau.

GRAFIEK 9 OPLEIDINGSNIVEAU VAN HET PERSONEELSBESTAND IN 2008 ⁽¹⁾: OPSPLITSING NAAR DE ACTIVITEITSINDELING VAN DE NACE-BEL ⁽²⁾

(in procenten van de totale werkgelegenheid, gegevens op 31 december, beperkte populatie)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) De opsplitsing naar opleidingsniveau werd berekend aan de hand van de sociale balansen waarvoor een dergelijke indeling beschikbaar was.

(2) De bedrijfstakken met minder dan 1.000 werknemers zijn niet opgenomen in de grafiek. De NACE-Bel-codes staan voor de volgende bedrijfstakken: NB23: Vervaardiging van cokes, geraffineerde aardolieproducten en splijt- en kweekstoffen; NB40: Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en warm water; NB41: Winning, behandeling en distributie van water; NB62: Luchtvaart; NB64: Post en telecommunicatie; NB65: Financiële instellingen; NB66: Verzekeringen; NB72: Informatica en aanverwante activiteiten; NB73: Onderzoek en ontwikkeling; NB85: Gezondheid en maatschappelijke dienstverlening.

In de meeste bedrijfstakken bezit 10 tot 35 pct. van de werknemers ten hoogste een getuigschrift van het lager onderwijs en 40 tot 70 pct. van de personeelsleden heeft maximaal secundair onderwijs achter de rug. In sommige branches liggen de verhoudingen evenwel anders: in de bedrijfstakken winning, behandeling en distributie van water, alsook post en telecommunicatie zijn veel meer werknemers met een getuigschrift van het lager onderwijs aan de slag dan gemiddeld. In andere bedrijfstakken belooft het aantal werknemers met een diploma van het basisonderwijs minder dan 5 pct. De bedrijfstakken productie en distributie van energie en luchtvaart combineren een gering aantal werknemers uit het basisonderwijs met bijna 80 pct. personeelsleden uit het secundair onderwijs. Bij de banken en verzekeringen, daarentegen, is ongeveer een derde van het personeel in het bezit van een diploma van het secundair onderwijs en in de bedrijfstak onderzoek en ontwikkeling slechts 13 pct. Deze laatste activiteit telt dus een groot aantal hooggeschoolde werknemers, respectievelijk 24 en 63 pct. werknemers met een diploma van een hogeschool of van een universiteit. Deze bedrijfstak onderscheidt zich door de zeer aanzienlijke oververtegenwoordiging van universitaire. Er wordt immers een duidelijke correlatie (0,65) opgetekend tussen de aanwezigheid van gediplomeerden van een hogeschool en van een universiteit.

3.3 Aard van de arbeidsovereenkomsten

Tijdelijke arbeidsovereenkomsten – dat wil zeggen contracten van bepaalde duur, vervangingsovereenkomsten of overeenkomsten die worden afgesloten voor een duidelijk omschreven werk – en uitzendovereenkomsten zijn instrumenten om het arbeidsvolume af te stemmen op de productievereisten of om personeel te selecteren. Bovendien kan een bedrijf, na voorafgaande toestemming van – of, in sommige gevallen, kennisgeving aan – de sociale inspectie, middels een terbeschikkingstelling extra arbeidskrachten inzetten, die meestal afkomstig zijn van een aanverwante onderneming.

De gegevens over uitzendarbeid en ter beschikking gesteld personeel zijn enkel beschikbaar voor de ondernemingen die een volledig schema neerleggen. Voor alle bedrijven samen bestaat er alleen een opsplitsing naar arbeidsovereenkomst van het personeel dat aan het einde van het boekjaar in het personeelsregister is ingeschreven, wat reeds een goed beeld geeft van het gebruik van bepaalde instrumenten ter flexibilisering van de werkgelegenheid.

3.3.1 Geheel van de ondernemingen

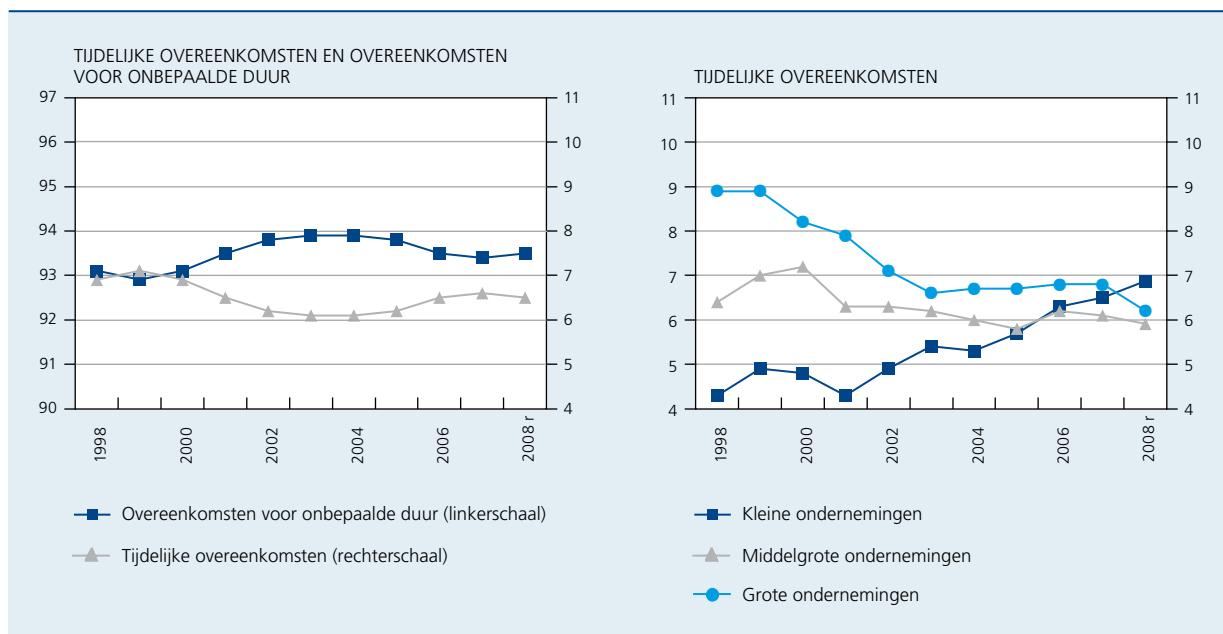
Na een inkrimping tussen 1999 en 2002 stabiliseerde het aandeel van de tijdelijke arbeidsovereenkomsten (voor bepaalde duur, voor een vervanging of voor een duidelijk omschreven werk) zich tussen 2002 en 2005 rond 6 pct. In 2007 nam het opnieuw toe tot 6,6 pct. Door de in de beperkte populatie tussen 2007 en 2008 opgetekende ontwikkeling toe te passen op de in 2007 vastgestelde waarde voor de totale populatie, zou het aandeel van de tijdelijke arbeidsovereenkomsten in 2008 licht zijn afgenomen tot 6,5 pct. van het totaal.

De daling van het relatieve aandeel van de tijdelijke contracten weerspiegelt ongetwijfeld de conjunctuurvertraging. Het tijdelijk personeel wordt immers als eerste getroffen wanneer het arbeidsvolume wordt verminderd, doordat werkgevers minder geneigd zijn deze contracten te verlengen. Het aantal werknemers dat in dienst wordt genomen met een contract van bepaalde duur (meer bepaald acht tijdelijke werknemers op tien) is tussen 2007 en 2008 slechts licht teruggelopen (met 0,1 pct.), maar deze ontwikkeling maakt een einde aan de onafgebroken stijging sedert 2005. Het aantal personeelsleden dat in dienst wordt genomen ter vervanging van werknemers in vaste dienst is met 2,7 pct. teruggelopen en dat van de werknemers die zijn aangenomen voor een duidelijk omschreven werk verminderde met 3,2 pct. Het aantal werknemers met een overeenkomst voor onbepaalde duur bleef daarentegen tussen 2007 en 2008 toenemen, namelijk met 0,9 pct.

Tijdelijke arbeid liep terug in de middelgrote, maar vooral in de grote ondernemingen. In de kleine ondernemingen, daarentegen, zette de sedert het begin van het decennium opgetekende stijging door. In deze ondernemingen vertegenwoordigden de tijdelijke werknemers in 2008 6,9 pct. van het personeelsbestand, tegen 4,3 pct. in 2001. In de middelgrote ondernemingen bleef het aantal tijdelijke werknemers over dezelfde periode relatief stabiel rond 6 pct. In 2007 en 2008 tekende zich evenwel een zeer lichte neerwaartse tendens af. In de grote ondernemingen, waar het tijdelijke personeel aan het einde van de jaren negentig bijna 9 pct. beliep, werd in het begin van het decennium een significante daling opgetekend, zodat dit aantal in 2003 nog slechts 6,6 pct. bedroeg. Het lichte herstel dat zich nadien aftekende, werd volledig tenietgedaan door de in 2008 geregistreeerde daling: door de in de beperkte populatie opgetekende stijging toe te passen op de waarde van de totale populatie in 2007, blijkt dat het aandeel van de tijdelijke werknemers in 2008 zelfs zou zijn teruggelopen tot 6,2 pct.

GRAFIEK 10 VERLOOP VAN HET RELATIEVE BELANG VAN TIJDELIJKE OVEREENKOMSTEN ⁽¹⁾ EN OVEREENKOMSTEN VAN ONBEPAALEDUUR TUSSEN 1998 EN 2008 ⁽²⁾

(in procenten van het totaal, gegevens op 31 december, totale populatie)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Tijdelijke contracten, vervangingsovereenkomsten en arbeidsovereenkomsten die worden afgesloten voor een duidelijk omschreven werk.

(2) De resultaten voor 2008 werden berekend door de tussen 2007 en 2008 voor de beperkte populatie opgetekende verandering toe te passen op de in 2007 voor de totale populatie vastgestelde waarde.

De ontwikkelingen die worden opgetekend in de naar omvang ingedeelde ondernemingen lijken in zekere mate die van de indeling naar bedrijfstak te overstijgen. In alle bedrijfstakken is immers sprake van een stijging of een stabilisering voor de kleine ondernemingen, terwijl de middelgrote ondernemingen van alle bedrijfstakken een matige daling te zien geven (behalve de bedrijfstak overige diensten, waar een beperkte stijging wordt gemeld). Bij de grote ondernemingen is de situatie minder homogeen: een aanzienlijke daling wordt genoteerd in de industrie (-0,8 procentpunt), in de financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven, alsook in de overige diensten (telkens -0,5 procentpunt), terwijl het aandeel van het tijdelijk personeel stabiel gebleven is in de bouwnijverheid en met 0,5 procentpunt is toegenomen in de bedrijfstak handel, vervoer en communicatie.

3.3.2 Ondernemingen die een volledig schema neerleggen

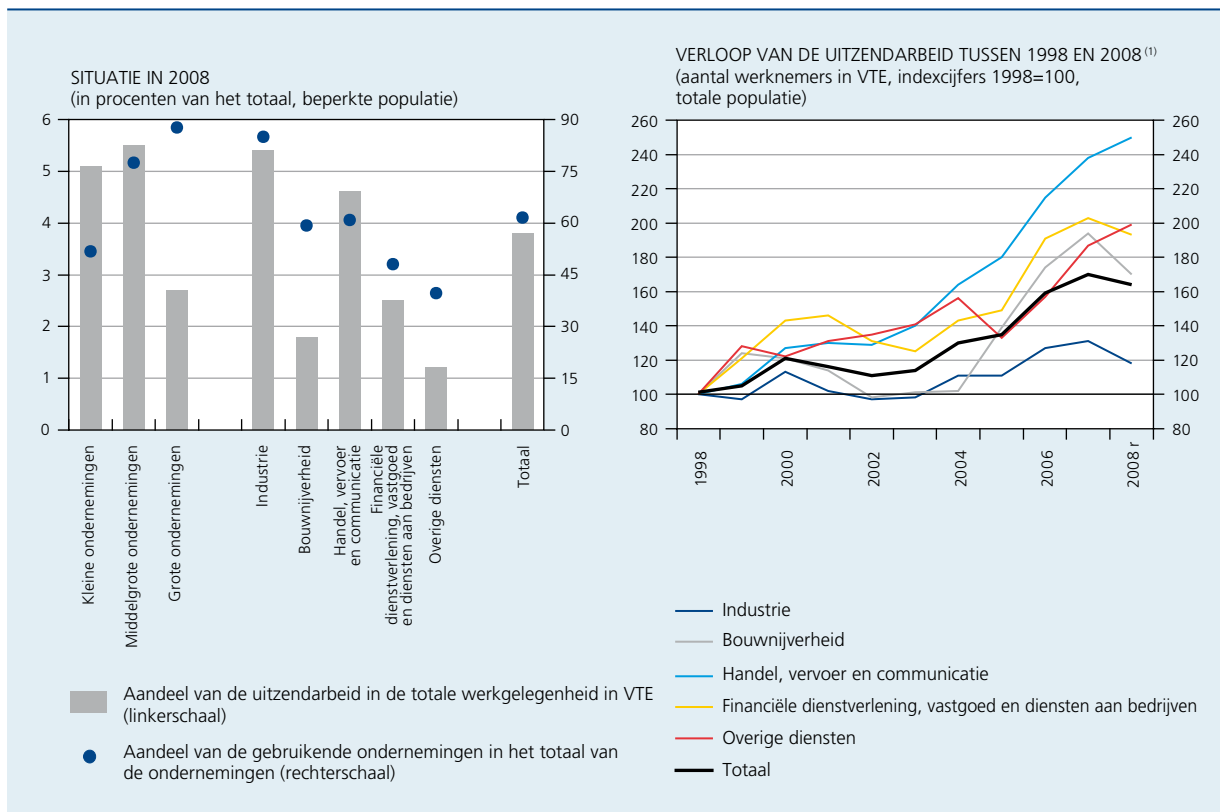
De daling van het aantal tijdelijke werknemers in de middelgrote en grote ondernemingen komt tot uiting in de populatie van ondernemingen die een volledig schema neerleggen. In deze groep wordt bovendien een

TABEL 6 UITZENDARBEID IN DE ONDERNEMINGEN DIE EEN VOLLEDIG SCHEMA NEERLEGGEN
(beperkte populatie)

	2007	2008
Procenten van het totaal		
Aantal VTE	4,0	3,8
Gewerkte uren	4,9	4,6
Personeelskosten	3,2	3,1
Eenheden		
Aantal VTE	42.273	40.744
Gewerkte uren (duizenden)	79.345	76.494
Gewerkte uren per VTE	1.877	1.877
Personeelskosten per gewerkt uur (in euro)	23,8	25,0
<i>p.m. Procenten van de door Federgon opgetekende uitzendarbeid</i>		
Gewerkte uren	42,4	42,3

Bronnen: Federgon, NBB (sociale balansen).

GRAFIEK 11 UITZENDARBEID
(volledige schema's)

Bron : NBB (sociale balansen).

(1) De resultaten voor 2008 werden berekend door de tussen 2007 en 2008 voor de beperkte populatie opgetekende verandering toe te passen op de in 2007 voor de totale populatie vastgestelde waarde.

vermindering opgetekend van het aantal uitzendkrachten⁽¹⁾ en van het ter beschikking gestelde personeel. Ondernemingen die een volledig schema neerleggen, moeten immers aanvullende informatie⁽²⁾ verstrekken over de externe werknemers op wie ze een beroep doen. Het kan daarbij zowel gaan om uitzendkrachten als om personeelsleden die door een andere vennootschap ter beschikking worden gesteld. Op die manier kan het volledige personeelsbestand worden ingedeeld volgens arbeidsovereenkomst.

In deze ondernemingen is het actieve personeel (uitgedrukt in VTE) tussen 2007 en 2008 met 0,3 pct. toegenomen, uitsluitend als gevolg van de stijging van het aantal werknemers met een contract van onbepaalde duur, dat bijna 90 pct. van het personeelsbestand uitmaakt. Het

aantal werknemers dat ter beschikking wordt gesteld door een andere onderneming is zeer licht gedaald, terwijl het percentage tijdelijke werknemers en uitzendkrachten teruggelopen is met respectievelijk 3,7 pct. en 3,6 pct.

Al met al stelden de ondernemingen van de beperkte populatie die een volledig schema neerleggen 40.744 uitzendkrachten in VTE tewerk, wat overeenstemt met 3,8 pct. van de werkgelegenheid in VTE, tegen 4 pct. een jaar eerder. Dit percentage varieert aanzienlijk naar gelang de bedrijfstak: in de industrie (5,4 pct.) en in de bedrijfstak handel, vervoer en communicatie (4,6 pct.) ligt de penetratiegraad veel hoger dan gemiddeld. In die bedrijfstakken wordt ook het grootste aantal gebruikende ondernemingen opgetekend, respectievelijk 85 en 61 pct. In de bouwnijverheid doen bijna zes op tien bedrijven een beroep op uitzendkrachten, maar deze personeelsleden vertegenwoordigen minder dan 2 pct. van de werkgelegenheid. In de financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven, alsook in de overige diensten, maken respectievelijk bijna 50 en 40 pct. van de ondernemingen gebruik van uitzendarbeid. In 2008

(1) Uitgedrukt in gewerkte uren, vertegenwoordigt het in de sociale balansen vermelde volume van uitzendarbeid voor het jaar 2008 meer dan 40 pct. van het volume dat wordt geregistreerd door Federgon, de federatie van uitzendbedrijven. De conclusies die op basis van de sociale balans kunnen worden getrokken, lijken dan ook representatief te zijn.

(2) Gemiddeld aantal tewerkgestelde personen, in VTE; aantal daadwerkelijk gepresteerde uren; kosten voor de onderneming.

vertegenwoordigden de uitzendkrachten er respectievelijk 2,7 en 1,2 pct. van de werkgelegenheid.

De inkrimping van de uitzendarbeid weerspiegelt de conjunctuurverzwakking en de crisis die de banksector in de herfst van 2008 trof en die zich later uitbreidde naar de andere bedrijfstakken. Klaarblijkelijk hebben deze ontwikkelingen vele ondernemingen ertoe aangezet de inschakeling van externe krachten terug te schroeven of te onderbreken, met de bedoeling het arbeidsvolume te beperken en tegelijk te snoeien in de kosten. Tegen die achtergrond zijn het de meest aan concurrentie blootgestelde bedrijfstakken die als eerste de weerslag voelen. Zo heeft de bedrijfstak industrie, de grootste gebruiker van uitzendarbeid, het aantal uitzendkrachten met 10 pct. verminderd. Ook in de bedrijfstak financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven, alsook in de bouwnijverheid liep het beroep op uitzendkrachten terug, naar rata van respectievelijk 5 pct. en 12 pct. In de bedrijfstakken die het minst aan concurrentie zijn blootgesteld, daarentegen, zoals handel, vervoer en communicatie, alsook overige diensten, is het gebruik van uitzendarbeid blijven toenemen, zij het trager dan in 2006 en 2007.

Net zoals de werkgelegenheid, is het aantal door uitzendkrachten gewerkte uren met 3,6 pct. teruggelopen, zodat de gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur per uitzendkracht stabiel gebleven is op 1.877 uur. Aangezien dat langer is dan het aantal uren dat een ingeschreven werknemer werkt, vertegenwoordigt het volume van door uitzendkrachten gewerkte uren 4,6 pct. van het totale arbeidsvolume. De gemiddelde uurloonkosten van een uitzendkracht stegen met 4,9 pct., namelijk van € 23,8 tot 25. Deze stijging is groter dan de toename met 3,7 pct. die werd opgetekend voor het in het register ingeschreven personeel van de ondernemingen die een volledig schema neerleggen. In totaal maakten de kosten voor uitzendkrachten in 2008 3,1 pct. van de personeelskosten uit.

4. Personeelskosten

De in de sociale balansen opgenomen personeelskosten omvatten alleen de door de werkgevers verrichte betalingen voor het in hun register ingeschreven personeel. Ze verschillen van het concept loonkosten dat in de nationale rekeningen wordt gehanteerd, omdat ze noch betalingen aan het – niet meer in het personeelsregister voorkomende – gepensioneerde personeel omvatten, noch sommige kosten die verbonden zijn aan eventuele herstructureringen, die in de balans van de ondernemingen als uitzonderlijke kosten kunnen worden geboekt. Bovendien heeft het in de sociale balansen opgetekende verloop betrekking op een beperkte en voor 2007 en 2008 constante ondernemingspopulatie, na de weglatingen van werknemers en ondernemingen die deze methodologie met zich brengt. Als gevolg daarvan kan het kostenverloop dat in de sociale balansen wordt vermeld, niet rechtstreeks worden vergeleken met dat in de nationale rekeningen.

De loonkosten zijn tussen 2007 en 2008 met 5,3 pct. toegenomen in de ondernemingen van de beperkte populatie. Tegelijkertijd is het aantal werknemers in VTE met 1,6 pct. omhooggegaan, waardoor de gemiddelde jaarlijkse loonkosten per VTE met 3,7 pct. toenamen, van € 51.700 tot 53.618.

Het in aantal gewerkte uren uitgedrukte arbeidsvolume is even snel gestegen als de werkgelegenheid in VTE, zodat de kosten per gewerkt uur eveneens met 3,7 pct. zijn toegenomen, tot gemiddeld € 35,1 in 2008. De kosten stegen iets minder snel voor voltijdwerkers (3,5 pct.) dan voor deeltijdwerkers (4,8 pct.). In 2008 beliepen de uurloonkosten gemiddeld € 35,8 voor een voltijdwerker en € 32 voor een deeltijdwerker.

Het verloop van de uurloonkosten van deeltijdwerkers is vaak volatieler dan dat van voltijdwerkers: de toename van deeltijdarbeid kan immers leiden tot aanzienlijke

TABEL 7 PERSONEELSKOSTEN VOOR DE IN HET PERSONEELSREGISTER INGESCHREVEN WERKNEMERS

(in euro, tenzij anders vermeld; jaargemiddelden; beperkte populatie)

	2007	2008	Veranderingspercentages tussen 2007 en 2008
Per VTE	51.700	53.618	3,7
Per gewerkt uur	33,8	35,1	3,7
Voltijdwerkers	34,5	35,8	3,5
Deeltijdwerkers	30,5	32,0	4,8

Bron: NBB (sociale balansen).

wijzigingen in de structuur van het personeelsbestand, aangezien het gaat om een relatief beperkte populatie. Ook geslacht, scholingsniveau, anciënniteit, bedrijfstak en het gekozen arbeidsstelsel zijn factoren die het peil en het verloop van de loonsom beïnvloeden. Er zij eveneens aangestipt dat de opsplitsing van het arbeidsvolume en de kosten tussen voltijd- en deeltijdwerkers op het niveau van de ondernemingen vaak complex is en dat de daaruit voortvloeiende fouten een grotere weerslag hebben op de deeltijd- dan op de voltijdarbeid, waarvan het volume aanzienlijk groter is.

Vooraf in de grote ondernemingen wijkt de stijging van de uurloonkosten voor deeltijdwerkers af van die voor voltijdwerkers: voor deze laatste groep blijft de toename vrij beperkt (3,6 pct.), terwijl het gemiddelde uurloon van deeltijdwerkers met 5,4 pct. toenam. In totaal zijn de uurloonkosten in deze ondernemingscategorie met bijna 4 pct. gestegen, terwijl de stijging in de middelgrote ondernemingen beperkt bleef tot 3,4 pct. en voor de beide groepen van werknemers vergelijkbaar was. De uurloonkosten stegen het sterkst in de kleine ondernemingen: gemiddeld namen ze met 4,3 pct. toe en voor deeltijdwerkers alleen beliep de stijging 5 pct.

Het verloop was in de verschillende bedrijfstakken vrij homogeen: de stijging varieerde van 3,5 pct. in de industrie en de bedrijfstak financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven tot ongeveer 4 pct. in de bedrijfstak handel, vervoer en communicatie, alsook in de overige diensten. Een meer gedetailleerde opsplitsing toont aan dat de stijging veel beperkter bleef in het vastgoed en de diensten aan ondernemingen (2,6 pct.), alsook in de extractieve nijverheid (3 pct.). De uurloonkosten zijn daarentegen veel sneller dan gemiddeld gestegen in de financiële diensten en verzekeringsdiensten (6,2 pct.), vervoer en communicatie (4,8 pct.), energie en water (4,7 pct.) en de collectieve, sociale en persoonlijke diensten (4,5 pct.).

Het relatieve verloop van de loonkosten in België en in de buurlanden is een belangrijke indicator voor het kostenconcurrentievermogen van de ondernemingen. Sedert de inwerkingtreding van de wet van 1996 tot bevordering van de werkgelegenheid en tot preventieve vrijwaring van het concurrentievermogen is de ontwikkeling van de loonkosten gebonden aan een loonnorm, die de stijgingsmarge van de uurloonkosten bepaalt. Deze norm wordt vastgelegd voor een periode van twee jaar tijdens de onderhandelingen voor de tweejaarlijkse centrale akkoorden tussen de sociale partners, waarbij rekening wordt gehouden met het verwachte gemiddelde verloop van diezelfde variabele in Duitsland, Frankrijk en Nederland. In het akkoord van 2006 was de groeinorm voor de

uurloonkosten voor de periode 2007-2008 vastgelegd op 5 pct. Bij het ondertekenen van het akkoord gingen de sociale partners uit van een verwachte inflatie van 3,9 pct. Ex post kwam de reële indexering echter veel hoger uit, namelijk op 4,6 pct. op twee jaar. Een dergelijke inflatoire ontsporing kan doorwerken in de nominale lonen, zij het met enige vertraging (als gevolg van de indexeringsmechanismen) en in getemperde vorm, door de vrijwaringsclausules in de paritaire overeenkomsten. De loonnorm kan dus ex post worden overschreden, zelfs als de in de paritaire comités goedgekeurde reële loonstijgingen de loonnorm ex ante naleefden.

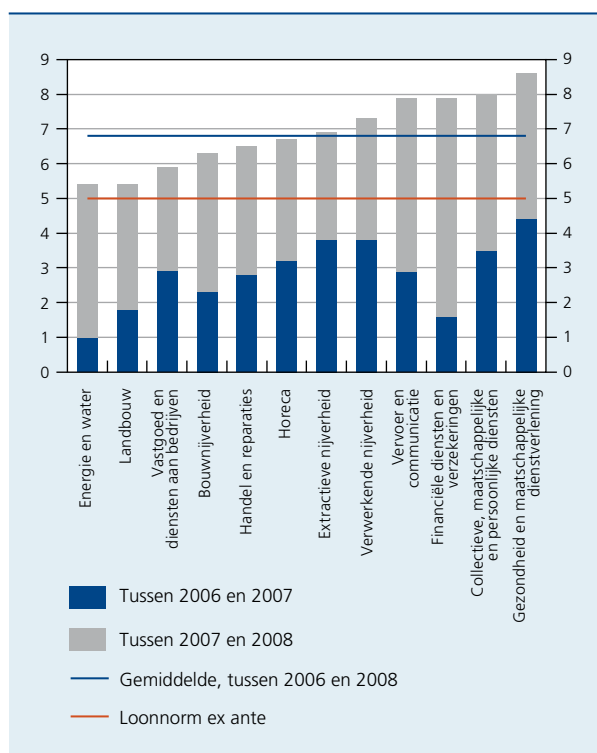
Om de naleving van de norm te beoordelen op het niveau van de ondernemingen die een sociale balans neerleggen, werd een van 2006 tot 2008 constante populatie samengesteld. In totaal voldeden 38.114 ondernemingen aan de criteria inzake kwaliteit, coherentie en homogeniteit voor de drie opeenvolgende boekjaren. In deze ondernemingen wordt een forse overschrijding van de loonnorm opgetekend. Al met al zijn de uurloonkosten met 6,8 pct. toegenomen. Zoals traditioneel het geval is, was de stijging iets gematigder in het eerste jaar (2,9 pct.) van het centraal akkoord dan tijdens het tweede jaar (3,8 pct.), aangezien de paritaire overeenkomsten doorgaans worden afgesloten tijdens de eerste helft van het eerste jaar waarop het akkoord van toepassing is en ze slechts met enige vertraging effect sorteren. Er zij overigens opgemerkt dat de bijdrage van de indexering in 2008 groter was als gevolg van de inflatie.

De ontwikkelingen tussen 2006 en 2008 liepen sterk uiteen naargelang de bedrijfstak. De stijging was gematigder in de bedrijfstak energie en water en in de landbouw, waar de norm slechts in geringe mate werd overschreden. De toename benaderde daarentegen 8 pct. in de bedrijfstakken vervoer en communicatie, financiële dienstverlening en verzekering, collectieve, sociale en persoonlijke diensten, alsook in de branche gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, waar ze maar liefst 8,5 pct. beliep.

Bijna drie op vijf van de 38.114 ondernemingen uit de beschouwde populatie lieten een stijging van de uurloonkosten optekenen met meer dan 5 pct. In bijna één onderneming op twee beliep de toename zelfs meer dan 7,5 pct. In de ondernemingen waar de norm ex ante werd overschreden, goed voor 70 pct. van de in VTE uitgedrukte werkgelegenheid, bedroeg de stijging van de uurloonkosten tussen 2006 en 2008 gemiddeld 10,3 pct., of respectievelijk 4,6 en 5,4 pct. voor het eerste en tweede jaar. De gemiddelde uurloonkosten liepen daarentegen terug in bijna een vijfde van de ondernemingen, die samen ruim 10 pct. van de werkgelegenheid

GRAFIEK 12 VERLOOP VAN DE PERSONEELSKOSTEN PER GEWERKT UUR TUSSEN 2006 EN 2008

(in procenten, constante populatie over de periode 2006-2008)

Bron : NBB (sociale balansen).

in VTE uitmaken. In deze ondernemingen daalden de uurloonkosten met gemiddeld 7,2 pct. Aangezien de werkgevers het basisloon van de werknemers doorgaans niet verminderen en ook het flexibele gedeelte van de bezoldigingen zelden neerwaarts wordt bijgesteld (Druant et al., 2008), weerspiegelen de negatieve ontwikkelingen waarschijnlijk in de eerste plaats veranderingen in de personeelsstructuur.

5. Opleiding

Aan de hand van de sociale balans kunnen de opleidingsinspanningen van de ondernemingen op jaarbasis worden gemeten. Voor de boekjaren die werden afgesloten vóór 1 december 2008, omvatte de sociale balans twee tabellen: de ene had betrekking op de formele opleiding en de andere op de activiteiten inzake opleiding, begeleiding en mentorschap die werden uitgewerkt in de wet van 5 september 2001 ter verbetering van de werkgelegenheidsgraad van de werknemers. De laatstgenoemde activiteiten waren relatief weinig verspreid, zodat die tabel verdwenen is uit de nieuwe versie van de sociale balans die van toepassing is op de vanaf 1 december 2008 afgesloten boekjaren.

Het toepassingsgebied van het nieuwe formulier werd trouwens sterk verruimd. De opleidingsinitiatieven worden thans in drie rubrieken verdeeld. Twee daarvan slaan op de voortgezette beroepsopleiding, die wordt opgesplitst naar formele opleiding en informele of minder formele opleiding. De derde rubriek heeft betrekking op de initiële beroepsopleiding.

De initiatieven inzake voortgezette beroepsopleiding omvatten de vooraf geplande opleidingen, die erop gericht zijn de kennis van de werknemers te vergroten of hun vaardigheden te verbeteren. Die opleidingen worden gedeeltelijk of volledig door de onderneming gefinancierd (ook indirect, bijvoorbeeld via aan opleidingsfondsen gestorte bijdragen). Die opleidingscategorie is onderverdeeld in formele en informele opleiding.

Met formele beroepsopleiding worden de door lesgevers uitgewerkte cursussen en stages bedoeld. Deze opleidingen worden gekenmerkt door een hoge graad van organisatie door de opleider of de opleidingsinstelling. Ze vinden plaats in een duidelijk van de werkplek gescheiden lokaal. Die opleidingen richten zich tot een groep cursisten en eventueel wordt een attest verstrekt dat de opleiding werd gevolgd.

De minder formele of informele beroepsopleiding omvat de andere dan de zopas vermelde activiteiten inzake opleiding. Deze opleidingen worden gekenmerkt door een hoge graad van zelforganisatie door de cursist of de cursisten (tijd, ruimte, inhoud). De inhoud ervan wordt bepaald afhankelijk van de individuele behoeften van de cursist. De opleiding houdt rechtstreeks verband met het werk of de werkplek, maar omvat tevens het bijwonen, voor leerdoeleinden, van conferenties of handelsbeurzen.

De sociale balans voorziet in een tabel voor elk van de twee typen van voortgezette opleiding. In beide gevallen moeten de werkgevers het aantal betrokken werknemers, het aantal gevolgde uren opleiding en de door de onderneming gedragen nettokosten vermelden, enerzijds voor mannen en anderzijds voor vrouwen. Wat de kosten betreft, is de tabel betreffende de formele beroepsopleiding gedetailleerder: de werkgevers zijn verplicht de berekening van de nettokosten voor de onderneming uitdrukkelijk op te splitsen in rechtstreeks aan de opleiding verbonden brutokosten (waaronder de kosten inherent aan de opleiding – inschrijvingsrechten en eventueel verplaatsings- en verblijfkosten, kosten voor leermateriaal, bezoldiging van lesgevers en organisatoren, diverse organisatiekosten – en het loon van de werknemers in opleiding), betaalde bijdragen en stortingen aan collectieve fondsen om opleidingen te financieren; de ontvangen tegemoetkomingen dienen in mindering te worden gebracht.

De derde tabel heeft betrekking op de initiële beroepsopleiding, die wordt verstrekt aan personen die tewerkgesteld zijn in het kader van alternerend leren en werken. Om van initiële opleiding te kunnen gewagen, moeten de volgende criteria worden nageleefd: het doel van de opleiding is het behalen van een diploma of een officieel certificaat; de voornaamste activiteit van de persoon moet opleiding zijn, maar de cursus moet op z'n minst een praktisch gedeelte omvatten; de opleiding moet ten minste zes maanden duren. Wat de initiële opleiding betreft, moet de werkgever, afzonderlijk voor mannen en vrouwen, het totale aantal personen met een leercontract, stagiairs of werknemers in opleiding vermelden, alsook het aantal in de onderneming gewerkte uren (de in de opleidingsinstelling doorgebrachte tijd wordt niet in aanmerking genomen) en de nettokosten voor de onderneming. De hier bedoelde initiële opleiding heeft dus geenszins betrekking op de stages of opleidingen die de pas aangenomen werknemers van een onderneming bij hun indiensttreding moeten volgen.

Gelet op het belang dat die informatie heeft bij de evaluatie van de opleidingsinspanningen van de ondernemingen, zowel op macro-economisch, als op sectoraal of individueel vlak, was het nodig de inhoud ervan te verduidelijken. Daarom hebben de Balanscentrale, de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven en de Nationale Arbeidsraad gezamenlijk een methodologische toelichting uitgewerkt⁽¹⁾ en hielden die instellingen in april 2008 samen een voorlichtings sessie ten behoeve van de ondernemingen.

De verduidelijking van de definities en de methodologische begrippen die moeten worden gehanteerd om de verschillende opleidingstypen te onderscheiden, heeft er tal van ondernemingen toe aangezet hun wijze van evaluatie van de opleidingsinspanningen te herbekijken. Sommige opleidingsactiviteiten ondergingen dan ook een verschuiving van formele naar informele opleiding, een opleidingsvorm die voorheen niet geregistreerd was. Als gevolg daarvan is de vergelijking tussen de voor 2008 verkregen resultaten en die betreffende de vorige boekjaren in het beste geval delicaat wanneer ze beperkt blijft tot de formele opleiding, waarvan de definitie tussen de twee versies van de sociale balans nochtans onveranderd bleef, en is ze niet relevant als de nieuwe algemene maatstaf van de opleidingsinspanningen in aanmerking wordt genomen.

In dit deel leek het dus verkieslijk de voor 2008 verkregen resultaten niet te vergelijken met die voor de vorige jaren, zelfs binnen de constante beperkte populatie. Aangezien de uiteenzetting beperkt blijft tot de resultaten voor 2008, werd ervoor gekozen alle ondernemingen in aanmerking te nemen die op 16 september 2009, voor het

boekjaar 2008, een sociale balans hadden ingediend die beantwoordt aan de criteria op het vlak van kwaliteit, coherentie en homogeniteit waaraan elke onderneming moet voldoen om te worden opgenomen in de analysepopulatie (zie bijlage 1). De aldus samengestelde populatie, met in totaal 50.156 ondernemingen, blijft niettemin voorlopig aangezien voor het boekjaar 2008 de definitieve afsluiting pas begin 2010 zal plaatsvinden. Ter vergelijking: voor het boekjaar 2007 telde de definitieve populatie die begin 2009 werd afgesloten, meer dan 82.000 ondernemingen.

5.1 Ondernemingen met opleidingsactiviteiten

De mediatisering van de veranderingen in het opleidingsgedeelte van de sociale balans en de inzet van de beroeps- en branchefederaties en de sociale partners voor een betere boekingswijze van de opleidingsinspanningen hebben vruchten afgeworpen. Het aantal ondernemingen die gegevens meedelen over hun opleidingsbeleid, is aanzienlijk toegenomen, vooral bij de kleinste bedrijven. De voorlopige populatie voor het boekjaar 2008 telde 9.344 ondernemingen met opleidingsactiviteiten (voor alle soorten opleiding samen), waarvan meer dan 7.600 ondernemingen de tabel betreffende formele opleiding hadden ingevuld, terwijl er voor het boekjaar 2007 in de totale populatie amper meer dan 5.700 ondernemingen formele opleidingen verstrekten.

De tabel betreffende informele opleiding werd door 3.299 ondernemingen ingevuld en het gedeelte over initiële opleiding door 1.678 bedrijven. Een snelle enquête bij de grootste ondernemingen die melding maakten van activiteiten inzake initiële opleiding, toonde echter aan dat de inhoud van die activiteiten soms verkeerd was geïnterpreteerd. Terwijl de toelichtingsnota preciseert dat het moet gaan om opleidingen die worden georganiseerd in het kader van een langdurige cursus (ten minste zes maanden) waarin opleiding in de school wordt afgewisseld met praktische leerervaring in de onderneming, hebben sommige bedrijven onder die hoofding opleidingen ten behoeve van hun nieuwe werknemers opgenomen. Deze laatste vormen evenwel (formele of informele) beroepsopleidingen bij de indienstneming en geen initiële opleidingen. Aangezien dit opleidingsactiviteiten zijn die werkelijk door de ondernemingen worden ondersteund en het niet mogelijk was die indelingsfouten tijdig te corrigeren, werd er de voorkeur aan gegeven deze activiteiten onder die hoofding te houden, zelfs in het besef dat het, althans gedeeltelijk, niet om initiële opleidingen gaat.

(1) Zie « Toelichtingsnota met betrekking tot de opleidingsactiviteiten opgenomen in de sociale balans », op het adres : www.nbb.be/DOC/BA/SocialBalance/Notice_Formations_NL_4%20avril%202008.pdf.

TABEL 8 ONDERNEMINGEN MET EN ZONDER OPLEIDINGSACTIVITEITEN⁽¹⁾ IN 2008
(voorlopige populatie)

	Eenheden	Procenten van het totaal
Voorlopige populatie	50.156	100,0
Ondernemingen met opleidingsactiviteiten	9.344	18,6
waarvan:		
Ondernemingen die opleidingen organiseren van het type:		
formeel	7.626	15,2
informeel	3.299	6,6
initieel	1.678	3,3
Ondernemingen die verschillende opleidingstypen combineren	2.890	5,8
Ondernemingen zonder opleidingsactiviteiten	40.812	81,4

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Een onderneming verricht opleidingsactiviteiten zodra de netto-opleidingskosten niet gelijk zijn aan nul. Ze kan dus zelfs als een opleiding verstrekende onderneming worden beschouwd indien haar werknemers tijdens het boekjaar aan geen enkele opleidingsactiviteit hebben deelgenomen. Deze definitie staat in contrast met die in deel 5.5, op grond waarvan een onderneming opleidingsactiviteiten verricht zodra ze ten minste één werknemer in opleiding telt.

Van de 9.344 ondernemingen met opleidingsactiviteiten zijn er 2.890 ondernemingen, of 5,8 pct. van het totale aantal bedrijven, die voor hun werknemers verscheidene soorten opleiding organiseren. Veruit het meest gangbaar is een combinatie van formele en informele opleidingen.

5.2 Deelname aan opleidingsactiviteiten

Levenslang leren is uitgegroeid tot een van de krachtlijnen van de Europese Werkgelegenheidsstrategie. Opleidingsactiviteiten, die op korte termijn dure uitgaven zijn, moeten worden beschouwd als lange-termijninvesteringen in menselijk kapitaal. Door opleiding kunnen de deelnemers immers hun knowhow aanvullen en nieuwe vaardigheden verwerven die onontbeerlijk zijn voor zowel het voortbestaan en de groei van de onderneming als het behoud van de arbeidsinzetbaarheid en de ontwikkeling van het aanpassingsvermogen van de werknemers.

Vanuit dat oogpunt werd op de Werkgelegenheidsconferentie van 2003 een doelstelling inzake de deelname van werknemers aan opleidingen aangenomen: in 2010 moet één werknemer op twee in België toegang hebben tot opleiding. De statistieken die daarover kunnen worden

opgemaakt aan de hand van de sociale balansen, maken het niet mogelijk een totale participatiegraad te berekenen. Een werknemer die verschillende opleidingen van hetzelfde type volgt (formele, informele, initiële), wordt immers slechts eenmaal in elk van de drie rubrieken van de sociale balans geboekt, maar als hij deelneemt aan activiteiten die tot uiteenlopende typen behoren, wordt hij in iedere tabel opgenomen. Door de deelnemers aan die verschillende activiteiten samen te tellen, ontstaan dus dubbel- of driedubbeltellingen.

In 2008 volgden 580.000 werknemers uit de voorlopige populatie een of meer formele opleidingen, dat is 37 pct. van het totale personeelsbestand. Eén werknemer van de vijf nam deel aan informele opleiding, terwijl de participatie aan initiële opleiding slechts 1 pct.

TABEL 9 DEELNAME AAN OPLEIDING IN 2008
(in procenten van de totale werkgelegenheid, voorlopige populatie)

	Formele	Informele	Initiële
Totaal	37,0	20,6	1,1
waarvan:			
Mannen	37,8	19,6	1,3
Vrouwen	35,9	22,1	0,9
Opsplitsing van de ondernemingen naar grootte:			
Kleine ondernemingen	8,3	4,3	0,9
Middelgrote ondernemingen ..	32,2	16,8	1,6
Grote ondernemingen	54,9	31,3	1,0
Opsplitsing van de ondernemingen naar bedrijfstak:			
Landbouw	3,9	4,8	0,7
Extractieve nijverheid	30,0	17,9	1,5
Verwerkende nijverheid	41,1	21,8	0,9
Energie en water	69,0	14,4	0,2
Bouwnijverheid	20,5	6,8	1,9
Handel en reparaties	22,7	15,0	1,2
Horeca	14,0	2,3	1,9
Vervoer en communicatie	49,6	29,1	1,9
Financiële dienstverlening en verzekeringen	57,4	34,3	0,1
Vastgoed en diensten aan bedrijven	26,4	16,8	0,7
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	43,1	24,8	1,0
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten	23,7	11,9	1,9

Bron: NBB (sociale balansen).

bedroeg. De naar geslacht opgesplitste gegevens tonen aan dat vrouwen gemiddeld iets minder dan mannen aan formele initiatieven deelnemen (36 tegen 38 pct.), terwijl het omgekeerde geldt voor de informele opleidingen (22 tegen 20 pct.). Voor de formele opleiding is de participatiegraad van de vrouwen in alle bedrijfstakken geringer dan die van de mannen, behalve in de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, de horeca en de landbouw. De informele opleiding vertoont een meer gemengd beeld, maar hiervoor is de vrouwelijke deelname groter in verscheidene branches, waaronder de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening en de handel, waarin de vrouwen verhoudingsgewijs méér dan gemiddeld vertegenwoordigd zijn.

In de grote ondernemingen volgde meer dan de helft van de werknemers in 2008 een formele opleiding, tegen maar ongeveer een derde van de loontrekkenden van middelgrote ondernemingen en minder dan één werknemer op tien in de kleine bedrijven, waar het moeilijker is de productie stil te leggen om het personeel buiten de werkplek een opleiding te laten bijwonen. Voor de informele opleiding kan echter worden vastgesteld dat de participatiegraad duidelijk toeneemt met de omvang van de onderneming. Het gaat nochtans om initiatieven die minder duur worden geacht, gemakkelijker op te delen zijn en grotendeels in een werksituatie plaatsvinden. Dit neemt niet weg dat het moeilijk is procedures uit te werken om de omvang van dit soort van initiatieven te kunnen meten en dat kleine ondernemingen de daartoe vereiste energie moeilijker kunnen opbrengen.

5.3 Opleidingskosten

Terwijl het bestaan van drie afzonderlijke tabellen om de opleidingsactiviteiten te registreren, voor sommige ondernemingen tussen 2007 en 2008 wellicht leidde tot een methodologische breuk, kan de invoering, voor de formele opleiding, van een expliciete opsplitsing van de netto-opleidingskosten over verschillende componenten eveneens de vergelijkingen tussen die twee jaren vertekenen.

In verband met informele voortgezette opleiding en initiële opleiding dienen de ondernemingen enkel de gemaakte nettokosten mee te delen. Voor de formele voortgezette opleiding, daarentegen, moeten die nettokosten op het nieuwe formulier in afzonderlijke rubrieken worden opgesplitst naar bruto-opleidingskosten, bijdragen en stortingen aan collectieve fondsen en ontvangen tegemoetkomingen.

Verondersteld wordt dat de ondernemingen op die manier beter rekening houden met de verschillende componenten van de opleidingskosten. Zelfs wanneer ze voor hun werknemers geen formele opleidingsactiviteiten organiseren, zijn de bedrijven in principe verplicht de rubriek « betaalde bijdragen en stortingen aan collectieve fondsen » in te vullen. Die bedragen moeten worden aangegeven op grond van de sociale wetgeving of van de intersectoraal en sectoraal of op bedrijfsniveau gesloten collectieve arbeidsovereenkomsten. Hoewel die uitgaven verplicht zijn, vermelden slechts ongeveer 3.700 ondernemingen een positief bedrag voor die rubriek. Daarvan verichtten zowat 500 ondernemingen verplichte stortingen zonder dat hun werknemers aan enige opleidingsactiviteit hadden deelgenomen.

TABEL 10 OPLEIDINGSKOSTEN IN 2008
(voorlopige populatie)

	Formele	Informele	Initiële	Totaal
In pct. van de personeelskosten				
Netto-opleidingskosten ⁽¹⁾	1,24	0,41	0,06	1,71
Bruto-opleidingskosten	1,26	–	–	–
Betaalde bijdragen en stortingen aan collectieve fondsen ..	0,06	–	–	–
Ontvangen tegemoetkomingen (–)	0,07	–	–	–
<i>p.m. Ontvangen tegemoetkomingen, in pct. van de brutokosten</i>	5,96	–	–	–
In euro				
Nettokosten per opleidingsuur	55	37	13	45
Nettokosten per deelnemer	1.623	966	2.511	–

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) De netto-opleidingskosten worden verkregen door de bijdragen en stortingen aan collectieve fondsen bij de brutokosten op te tellen en daarvan de ontvangen tegemoetkomingen af te trekken.

In het kader van het centraal akkoord voor de jaren 1999 en 2000 hadden de sociale partners in 1998 een kwantitatieve doelstelling vastgelegd voor de in de zes volgende jaren te leveren financiële inspanning: in 2004 moesten de opleidingskosten 1,9 pct. van de loonkosten van alle ondernemingen uit de particuliere sector belopen. Dat percentage was vastgesteld op grond van de resultaten die de CVTS-enquête⁽¹⁾ te zien gaf voor de formele opleiding in de drie belangrijkste buurlanden. Tussentijdse doelstellingen werden vastgesteld voor het jaar 2000 (1,4 pct.) en 2002 (1,6 pct.). Die doelstelling werd tijdens de werkgelegenheidsconferentie in 2003 bevestigd en werd tegelijkertijd aangevuld met een doelstelling inzake deelname aan opleiding (zie hierboven). In het generatiepact van eind 2005 verzocht de regering de sociale partners erop toe te zien dat die verbintenissen werden nagekomen. Meer in het bijzonder vroeg ze de bedrijfstakken nieuwe groeipaden uit te stippelen. In dat verband is een evaluatie van de opleidingsinspanningen op sectoraal niveau gepland, met de instelling van een sanctiemechanisme in de vorm van een specifieke bijdrage voor de sectoren waar de inspanningen onvoldoende zouden blijken. Het pact stelde voorts dat de doelstelling om 1,9 pct. van de loonsom in de particuliere sector aan opleiding te besteden, in 2006 diende te worden bereikt, dat wil zeggen twee jaar later dan oorspronkelijk door de sociale partners was overeengekomen.

Wordt enkel de formele opleiding beschouwd, dan is de doelstelling van het centraal akkoord allesbehalve bereikt: in 2008 spendeerden de ondernemingen uit de voorlopige populatie aan dit opleidingstype een budget van 1,2 pct. van de personeelskosten, een percentage dat bovendien neerwaarts kan worden herzien zodra de gegevens voor de volledige populatie beschikbaar zijn. De voorlopige populatie omvat immers verhoudingsgewijs meer grote vennootschappen, met relatief grotere opleidingsbudgetten.

De brutokosten in verband met formele opleidingsactiviteiten maken 1,26 pct. van de personeelskosten uit. Die kosten moeten worden aangevuld met de verplichte betalingen uit hoofde van sociale bijdragen (aan het stelsel van het educatief verlof en voor de werkgelegenheid en de opleiding van kansengroepen) of van stortingen aan sectorale opleidingsfondsen. Die betalingen maken in totaal 0,06 pct. van de personeelskosten uit van de ondernemingen van de voorlopige populatie. Dit percentage is duidelijk ondergewaardeerd, aangezien in principe alle ondernemingen dergelijke uitgaven zouden moeten boeken, wat lang niet het geval is. In de grote ondernemingen worden die uitgaven het best geregistreerd: in totaal belopen ze er 0,09 pct. van de personeelskosten, tegen 0,05 in de middelgrote ondernemingen en

0,02 pct. in de kleine. Al met al bedragen de verrichte betalingen zowat € 48 miljoen volgens de sociale balansen, terwijl de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven schat dat ongeveer € 220 miljoen werd gestort aan de socialezekerheidsinstellingen of de sectorale fondsen.

De ontvangen tegemoetkomingen (onder meer in de vorm van opleidingscheques of van premies die de sectorale fondsen aan ondernemingen of werknemers uitkeren), die van de brutokosten moeten worden afgetrokken, maken 0,07 pct. van de personeelskosten uit. Ze omvatten in totaal 6 pct. van de gemaakte brutokosten voor formele opleiding. Hoewel de regionale initiatieven ter ondersteuning van het opleidingsbeleid in eerste instantie bedoeld zijn om de kmo's financieel te steunen bij hun opleidingsinspanningen, zijn het de grote ondernemingen waar de tegemoetkomingen het grootste deel van de opleidingsuitgaven dekken: ze vertegenwoordigen er 6,2 pct. van de brutokosten, tegen 5,3 pct. in de middelgrote ondernemingen en 3,6 pct. in de kleine. Bijgevolg zijn ongetwijfeld nog inspanningen nodig om de kmo's en meer bepaald de zeer kleine ondernemingen in te lichten, teneinde er de gegevensverzameling te verbeteren.

Worden aan de uitgaven voor formele opleiding de kosten van informele en initiële opleidingen toegevoegd, dan komt het aan opleiding bestede budget op 1,7 pct. van de personeelskosten uit. Deze totale maatstaf, die meer elementen omvat dan de indicator die tot dusver werd gehanteerd om de vooruitgang ten opzichte van de centrale doelstelling van 1,9 pct. te meten, blijft dus echter nog onder deze laatste.

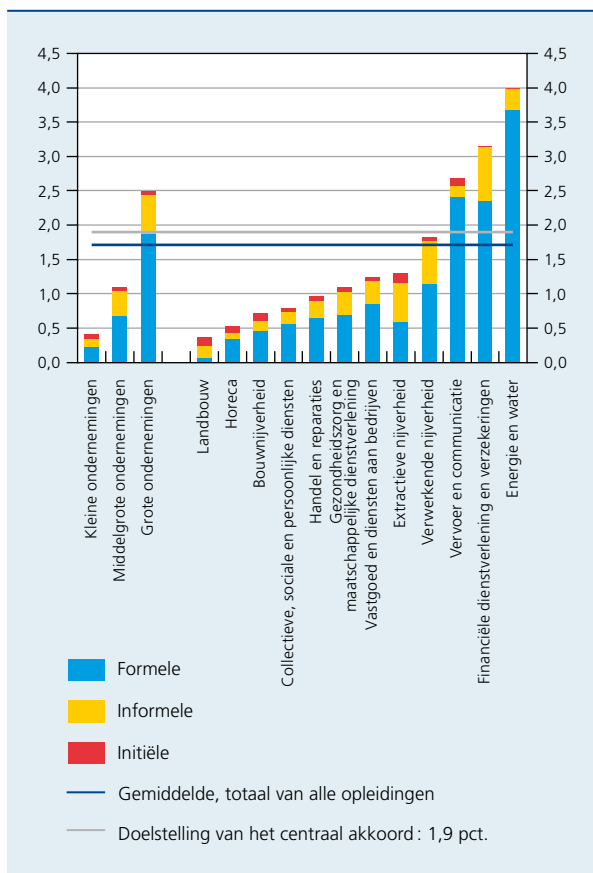
De opleidingsuitgaven zijn, zoals bekend, ongelijk verdeeld over de ondernemingen. Kleine bedrijven spenderen een totaal budget van gemiddeld 0,41 pct. van hun personeelskosten. Wordt rekening gehouden met de rubrieken betreffende informele en initiële opleiding, dan vallen hun resultaten bijna dubbel zo hoog uit als voor formele opleiding alleen (0,24 pct. van de personeelskosten). In de middelgrote bedrijven belooft de totale inspanning 1,1 pct. van de personeelskosten, namelijk 0,69 pct. voor formele opleiding en respectievelijk 0,35 en 0,06 pct. voor informele en initiële opleiding. In de grote ondernemingen bedragen enkel de uitgaven voor formele opleiding al 1,88 pct. van de personeelskosten. Samen met de uitgaven voor informele opleiding (0,56 pct.) en initiële opleiding (0,05 pct.) bedraagt de totale inspanning 2,5 pct. van de personeelskosten.

(1) De enquête naar de voortgezette beroepsopleiding (Continuing Vocational Training Survey of CVTS) maakt deel uit van een Europees project met als doel een inventaris te maken van de opleidingsinspanningen van de Europese ondernemingen met ten minste 10 werknemers, die in de meeste bedrijfstakken van de particuliere sector werkzaam zijn. Die enquête werd voor het eerst gehouden in 1993 en daarna in 1999. Sinds 2005 vindt ze om de vijf jaar plaats.

GRAFIEK 13

NETTOKOSTEN VERBODEN AAN ALLE OPLEIDINGSACTIVITEITEN IN 2008 ⁽¹⁾

(in procenten van de personeelskosten, voorlopige populatie)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) De netto-opleidingskosten worden verkregen door de bijdragen en stortingen aan collectieve fondsen bij de brutokosten op te tellen en daarvan de ontvangen tegemoetkomingen af te trekken.

In de bedrijfstakken met veel grote ondernemingen worden verhoudingsgewijs meer middelen uitgetrokken voor opleiding. In de branche energie en water maken de opleidingskosten 4 pct. van de personeelskosten uit, waarvan meer dan 90 pct. wordt uitgegeven aan formele opleiding. In de bedrijfstak vervoer en communicatie neemt dit laatste opleidingstype eveneens negen tiende van het budget in beslag, dat in totaal 2,7 pct. van de personeelskosten belooft. In de financiële dienstverlening en verzekeringen en in de verwerkende nijverheid wordt respectievelijk 3,1 en 1,8 pct. van de personeelskosten aan opleiding besteed, waarvan achtereenvolgens 25 en 35 pct. naar uitgaven voor informele opleiding gaan. Daartegenover zijn de landbouw, de horeca en de bouwnijverheid de bedrijfstakken met de geringste opleidingsinspanningen. Door informele en initiële opleidingen te boeken (deze laatste zijn in die branches sterk verspreid via leercontracten), kunnen de resultaten van die bedrijfstakken fors worden verhoogd; al met al bedragen de opleidingskosten er respectievelijk 0,4, 0,5 en

0,7 pct. van de personeelskosten, terwijl de kosten voor formele opleiding alleen respectievelijk 0,1, 0,3 en 0,4 pct. van die kosten uitmaken.

De ondernemingen met opleidingsactiviteiten besteden gemiddeld € 45 aan een opleidingsuur. De kosten per uur liggen veel hoger voor formele opleiding (€ 55) dan voor informele (€ 37,5), waaraan veel lagere vaste kosten verbonden zijn. Een uur initiële opleiding kost gemiddeld € 13. Een deel van dat verschil valt te verklaren doordat in de indicator het loonpeil van de personen in opleiding in aanmerking wordt genomen, waarbij dat van personen met een leercontract en stagiairs ruim onder het gemiddelde ligt.

De ondernemingen met opleidingsactiviteiten geven € 1.623 per opgeleide werknemer uit in het kader van formele opleidingen, tegen € 966 voor informele opleidingen. De kosten per opgeleide werknemer zijn zeer hoog voor initiële opleidingen (meer dan € 2.500). Er zij echter opgemerkt dat personen met een leercontract en stagiairs het grootste deel van hun tijd in de onderneming aan opleiding spenderen, zodat de indicator die de kosten relateert aan de deelnemers aan opleiding minder significant is dan de verhouding tussen de kosten en de opleidingsuren.

5.4 Duur van de opleidingen

Al met al besteedden de ondernemingen uit de voorlopige populatie 1,34 pct. van het arbeidsvolume aan opleidingsinitiatieven. Formele opleiding neemt het leeuwendeel voor haar rekening, met bijna 60 pct. van het totaal; informele opleiding vertegenwoordigt 29 pct. van de opleidingsuren en initiële opleiding 12 pct.

Net als het bedrag van de uitgaven neemt het aan opleiding bestede arbeidsvolume aanzienlijk toe met de ondernemingsgrootte, maar de verdeling ervan tussen de diverse initiatieven loopt zeer sterk uiteen. Kleine ondernemingen besteden bijna de helft van de opleidingsuren aan initiële opleidingen, terwijl deze laatste slechts 15 pct. van de werktijd vergen in de middelgrote ondernemingen en 6 pct. in de grote bedrijven. In deze laatste, daarentegen, gaat twee derde van de opleidingstijd naar formele activiteiten. Dat aandeel belooft 52 pct. in de middelgrote bedrijven en 34 pct. in de kleine.

In de bedrijfstakken waar leercontracten het meest voorkomen – landbouw, bouwnijverheid, horeca – is de initiële opleiding verhoudingsgewijs het belangrijkste: ze maakt in de twee laatstgenoemde branches de helft van de opleidingstijd uit en zelfs nog meer in de landbouw.

TABEL 11 OPLEIDINGSUREN IN 2008
(voorlopige populatie)

	Formele	Informele	Initiële	Totaal
Opleidingsuren, in procenten van de gewerkte uren, tenzij anders vermeld	0,80	0,39	0,16	1,34
	Procenten van het totaal			
Opsplitsing van de ondernemingen naar grootte				
Kleine ondernemingen	34	18	48	0,48
Middelgrote ondernemingen	52	33	15	1,05
Grote ondernemingen	65	29	6	1,98
Opsplitsing van de ondernemingen naar bedrijfstak				
Landbouw	11	26	63	0,47
Extractieve nijverheid	34	43	23	1,26
Verwerkende nijverheid	52	41	7	1,50
Energie en water	88	12	0	2,75
Bouwnijverheid	35	16	48	0,93
Handel en reparaties	45	23	32	0,90
Horeca	38	13	49	0,62
Vervoer en communicatie	83	11	6	1,89
Financiële dienstverlening en verzekeringen	62	37	1	2,34
Vastgoed en diensten aan bedrijven	60	32	8	1,03
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	59	30	11	1,18
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten	45	26	29	0,92
Opleidingsduur per deelnemer, in uren	30	26	194	–
waarvan:				
Mannen	33	31	211	–
Vrouwen	24	20	159	–

Bron: NBB (sociale balansen).

In de overige bedrijfstakken (behalve in de extractieve nijverheid) heeft de formele opleiding een overwicht. In de tak energie en water zorgt ze voor bijna 90 pct. van de opleidingsuren. In de verwerkende nijverheid, daarentegen, vindt een niet te verwaarlozen deel van de opleiding plaats via informele kanalen: meer dan 40 pct. van de opleidingsuren wordt hieraan besteed.

De deelnemers aan initiatieven inzake formele opleiding krijgen gemiddeld 30 uur opleiding per jaar. Dat gemiddelde is iets lager, namelijk 26 uur, voor informele opleiding. Daarentegen krijgen werknemers in initiële opleiding gemiddeld bijna 200 uur opleiding per jaar. Mochten in die rubriek enkel de personen die alternerend leren en werken worden geboekt, dan zou die duur waarschijnlijk nog sterk toenemen. In de landbouw en de bouwnijverheid, bijvoorbeeld, duren de opleidingen gemiddeld veel langer.

De gemiddelde opleidingsduur voor mannelijke werknemers is veel langer dan die voor het vrouwelijke personeel. Formele opleidingen duren 33 uur voor de mannen en 24 uur voor de vrouwen. De verschillen zijn relatief vergelijkbaar voor informele opleiding (31 uur tegen 20 uur). Hiervoor kunnen verschillende verklaringen worden gegeven. Zo kan onder meer deeltijdarbeid, die meer voorkomt bij vrouwen, de organisatie van opleidingen complexer maken in het kader van verkorte werktijden. Bovendien blijken vrouwen beter vertegenwoordigd te zijn in bepaalde bedrijfstakken waar de opleidingen gemiddeld korter duren (bijvoorbeeld in de branche gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening).

5.5 Karakteristieken van de ondernemingen met opleidingsactiviteiten

Om een beeld te schetsen van ondernemingen met opleidingsactiviteiten door ze te vergelijken met de ondernemingen die hun werknemers geen formele of informele opleidingen aanbieden, wordt in dit deel de populatie gebruikt van ondernemingen die het nieuwe formulier voor het boekjaar 2008 hebben ingevuld. Van de 50.156 ondernemingen die voldeden aan de gebruikelijke controles, hebben er 1.765 (of 3,5 pct. van het totaal) nog gebruik gemaakt van het oude formulier; bijgevolg werden ze niet in deze analyse opgenomen. De analysepopulatie bevat in totaal 48.391 ondernemingen.

Het nieuwe formulier betreffende de sociale balans onderscheidt drie soorten van bedrijfsopleiding: formele, informele en initiële opleiding. Aangezien de gegevens betreffende de initiatieven inzake initiële opleiding niet volledig betrouwbaar lijken, werd besloten hier enkel de formele en de informele opleiding in aanmerking te nemen.

Daarbij wordt een eenvoudig empirisch model gehanteerd om de kans te ramen dat een onderneming opleidingsactiviteiten verricht. Van een onderneming wordt aangenomen dat ze opleidingsactiviteiten verricht wanneer ze een deelnemer registreert in de tabellen betreffende formele of informele opleiding. De verschillen in opleidingsintensiteit, in termen van financiële inspanning of participatiegraad van de werknemers, worden in dit model buiten beschouwing gelaten.

Behalve met de ondernemingsgrootte, de bedrijfstak en de vraag of een bedrijf verbonden is aan een internationale groep van ondernemingen (dochtermaatschappij of multinational), houdt het model ook rekening met de structuur van het personeel naar geslacht (aandeel van de vrouwen), naar sociaal-professionele categorie (percentage werknemers met een statuut van arbeider), naar scholingsniveau (aantal gediplomeerden van het hoger onderwijs), naar soort van arbeidsovereenkomst (aandeel van de arbeidsovereenkomsten voor onbepaalde duur) en naar werkregeling (aandeel van de deeltijdwerkers). Een laatste groep variabelen houdt verband met de plaats waar de hoofdzetel en de bedrijfszetel(s) van de onderneming gevestigd zijn. Overeenkomstig de methodologie voor de regionale opsplitsing van de sociale balansen worden de ondernemingen ingedeeld in vier groepen: de drie ondernemingsgroepen die in één gewest gevestigd zijn en de multiregionale ondernemingen, die in meer dan één regio een vestiging hebben.

Voor deze analyse worden de gegevens uit de sociale balans aangevuld met informatie die afkomstig is van de enquête naar de directe investeringen. In deze enquête worden de vennootschappen onderzocht die ten minste 10 pct. van het kapitaal van een niet-ingezeten onderneming aanhouden of waarvan hetzelfde percentage in handen is van een buitenlandse onderneming. De enquête maakt dan ook een onderscheid mogelijk tussen, enerzijds, de Belgische multinationals – dat wil zeggen de ondernemingen die participaties bezitten in buitenlandse vennootschappen zonder zelf in handen te zijn van een buitenlandse aandeelhouder – en de vestigingen van buitenlandse ondernemingen in België en, anderzijds, de ondernemingen die geen noemenswaardige investeringsrelatie met niet-ingezetenen onderhouden.

Het opleidingsbeleid van een onderneming hangt af van tal van parameters. De opleidingsbehoeften lopen immers uiteen naargelang van de strategie inzake personeelsbeleid. Deze wordt deels ingegeven door het feit dat de middelen beperkt zijn, wat onder meer samenhangt met de grootte van de onderneming en de conjunctuursituatie, maar ze is ook afhankelijk van de bedrijfstak en de scholings- en leeftijdsstructuur van haar personeel, enz. Een empirisch model kan dus moeilijk alle parameters controleren die de verschillen in opleidingsaanbod tussen de ondernemingen kunnen verklaren.

Niet alle bedrijven beschikken over toereikende middelen om hun werknemers een opleiding te kunnen aanbieden. Vergeleken met de grote ondernemingen zijn kleine bedrijven minder goed in staat de tijdelijke productiviteitsdaling op te vangen die uit de opleidingsperiodes zou kunnen voortvloeien. Ze kunnen met andere woorden hun werknemers niet zo vaak toestaan afwezig te zijn of hen niet zo makkelijk vervangen gedurende opleidingsperiodes. Wanneer kleine ondernemingen hun werknemers opleiding aanbieden, levert dat bovendien minder schaalvoordelen op dan voor de grotere bedrijven. Ondernemingen met een beperkt personeelsbestand zouden dus ceteris paribus minder kans hebben om een opleiding voor te stellen dan de grotere. Volgens verschillende Canadese studies (voor een overzicht van de literatuur, zie Rabemananjara en Parsley, 2006) zouden kleine ondernemingen de voorkeur geven aan informele opleidingen omdat ze toegankelijker zijn, aangezien dit opleidingstype niet de vaste kosten met zich brengt die aan formele opleiding verbonden zijn (kosten van lokalen, opleidingsmateriaal, enz.). Die veronderstelling kan echter niet worden bevestigd door de in 2008 bij de Belgische ondernemingen verzamelde gegevens.

TABEL 12 KANS DAT EEN ONDERNEMING OPLEIDINGSACTIVITEITEN VERRICHT IN 2008

(resultaten van een econometrische raming aan de hand van een logit-model, voorlopige populatie, ondernemingen die het nieuwe formulier hebben ingevuld)

Variabele	Coëfficiënt van de parameter	Standaardafwijking	Significantie ⁽¹⁾	Kans ⁽²⁾
Referentie ⁽³⁾	2,3052	0,2951	***	90,9
Tot 10 VTE	-4,8553	0,2518	***	7,2
Meer dan 10 tot 50 VTE	-3,1080	0,2508	***	30,9
Meer dan 50 tot 100 VTE	-1,6979	0,2540	***	64,7
Meer dan 100 tot 250 VTE	-0,9642	0,2592	***	79,3
Meer dan 250 tot 500 VTE	-0,1397	0,3055	-	89,7
Landbouw	-0,4845	0,1607	***	86,1
Extractieve nijverheid	0,9711	0,3223	***	96,4
Energie en water	0,1295	0,3782	-	91,9
Bouwnijverheid	-0,2063	0,0578	***	89,1
Handel en reparaties	-0,3804	0,0500	***	87,3
Horeca	-0,8763	0,1198	***	80,7
Vervoer en communicatie	-0,3748	0,0682	***	87,3
Financiële dienstverlening en verzekeringen	-0,1713	0,0947	*	89,4
Vastgoed en diensten aan bedrijven	-0,1030	0,0556	*	90,0
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	0,3606	0,0736	***	93,5
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten	0,0558	0,0840	-	91,4
Dochteronderneming	0,8194	0,0908	***	95,8
Multinational	0,8613	0,1226	***	96,0
Aandeel vrouwen in het personeelsbestand	-0,4449	0,0618	***	86,5
Aandeel arbeiders in het personeelsbestand	-0,6861	0,0552	***	83,5
Aandeel gediplomeerden van het hoger onderwijs in het personeelsbestand	0,7552	0,0491	***	95,5
Aandeel arbeidsovereenkomsten voor onbepaalde duur in het personeelsbestand	0,5459	0,1415	***	94,5
Aandeel deeltijdwerkers in het personeelsbestand	-0,2529	0,0724	***	88,6
Uniregionale ondernemingen Brussel	-0,3820	0,1056	***	87,2
Uniregionale ondernemingen Vlaanderen	-0,1506	0,0976	-	89,6
Uniregionale ondernemingen Wallonië	-0,1975	0,1011	*	89,2

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) ***: significant op 1 pct., **: significant op 5 pct., *: significant op 10 pct.

(2) De in de tabel weergegeven kansen zijn niet additief. De gehanteerde weergave is van het *ceteris paribus*-type: ten opzichte van de referentie-onderneming wordt slechts één kenmerk tegelijk gewijzigd.

(3) De referentie is een multiregionale onderneming uit de verwerkende nijverheid met een personeelsbestand van meer dan 500 VTE, die noch een dochteronderneming noch een multinational is.

Interpretatie:

Uitgaande van de coëfficiënten kan de kans worden berekend voor elke lineaire combinatie van de in het model opgenomen kenmerken.

Voorbeeld: voor een uniregionale Vlaamse onderneming die werkzaam is in de bouwnijverheid, tussen de 10 en 50 VTE in dienst heeft en noch een dochteronderneming noch een multinational is, en waarvan het personeel bestaat uit 0 pct. vrouwen, 90 pct. arbeiders, 15 pct. gediplomeerden van het hoger onderwijs, 95 pct. arbeidsovereenkomsten voor onbepaalde duur en 20 pct. deeltijdwerkers, geeft de lineaire combinatie van coëfficiënten het volgende resultaat:

$$(1 \times 2,3052) + (0 \times -4,8553 + 1 \times -3,1080 + 0 \times -1,6979 + 0 \times -0,9642 + 0 \times -0,1397) + (0 \times -0,4845 + 0 \times 0,9711 + 0 \times 0,1295 + 1 \times -0,2063 + 0 \times -0,3804 + 0 \times -0,8763 + 0 \times -0,3748 + 0 \times -0,1713 + 0 \times -0,1030 + 0 \times 0,3606 + 0 \times 0,0558) + (0 \times 0,8194 + 0 \times 0,8613) + (0 \times -0,4449 + 0,9 \times -0,6861 + 0,15 \times 0,7552 + 0,95 \times 0,5459 + 0,2 \times -0,2529) + (0 \times -0,3820 + 1 \times -0,1506 + 0 \times -0,1975) = -1,33559$$
Gelet op de logit-specificatie wordt de kans om een onderneming met opleidingsactiviteiten te zijn, gegeven door $\exp(-1,33559) / (1 + \exp(-1,33559)) = 20,8$ pct.

Indien gecontroleerd wordt voor de bedrijfstak, de vestigingsplaats, de noemenswaardige investeringsrelaties met niet-ingezetenen en de personeelsstructuur blijkt dat de ondernemingsgrootte de variabele is met de

zwaarste impact op de kans dat een onderneming opleidingsactiviteiten verricht. Bij overigens gelijkblijvende omstandigheden heeft een onderneming minder kans opleidingsactiviteiten te verstrekken naarmate ze kleiner is. Terwijl

voor de ondernemingen met ten hoogste 10 VTE de kans om opleidingsactiviteiten te verrichten, minder dan 8 pct. bedraagt, is die kans al groter dan 30 pct. voor de ondernemingen met meer dan 10 tot 50 VTE en bereikt ze vrijwel 65 pct. voor de bedrijven met meer dan 50 tot 100 VTE en 80 pct. voor de ondernemingen met meer dan 200 tot 250 VTE in dienst. Bij de grotere ondernemingen is er geen significant verschil tussen die met een personeelsbestand van meer dan 250 tot 500 VTE en de bedrijven met meer dan 500 VTE: in beide gevallen bedraagt de kans om en nabij 90 pct. Tot besluit lijken de hierboven vermelde hinderpalen voor de organisatie van opleidingen nog altijd te bestaan, vooral voor de kleine ondernemingen, ondanks de overheidsinitiatieven om die inspanningen te ondersteunen.

Zelfs indien gecontroleerd wordt voor de ondernemingsgrootte verschilt het aandeel van de ondernemingen met opleidingsactiviteiten naargelang van de bedrijfstak. Vooral de ondernemingen die werkzaam zijn in de horeca maken minder kans om opleidingen te verstrekken, gevolgd door die uit de landbouw, de handel en reparaties en de branche vervoer en communicatie. De extractieve nijverheid alsook de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening maken daarentegen meer kans dan de andere branches om hun werknemers een opleiding aan te bieden.

Die verschillen tussen de bedrijfstakken houden onder meer verband met de uiteenlopende mobiliteit van het personeel. Wanneer werknemers niet lang bij een zelfde werkgever blijven, zijn ze weinig geneigd kennis te verwerven die specifiek is voor hun arbeidsplaats. Evenzo hebben werkgevers dan weinig te winnen bij investeringen in de opleiding van die werknemers. Zo maken de bedrijven uit de horeca en de bouwnijverheid, waar de mobiliteit van de arbeidskrachten hoog is (Heuse en Saks, 2008), gemiddeld minder kans om opleidingsactiviteiten te verrichten dan de vennootschappen die werkzaam zijn in de branches met een geringere mobiliteit, waaronder de verwerkende nijverheid, de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, en de tak energie en water.

Zelfs binnen een welbepaalde bedrijfstak bestaat er een zeer grote verscheidenheid tussen de daarin werkzame ondernemingen, met name inzake productiviteit. Binnen de bestudeerde ondernemingen worden daarom de bedrijven onderscheiden die een significante investeringsrelatie met niet-ingezetenen onderhouden, namelijk de dochterbedrijven van een buitenlandse onderneming en de multinationals. Er zijn twee redenen om die variabelen aan ons model toe te voegen. Ten eerste kunnen die variabelen een direct effect hebben op het aanbod inzake opleiding van de onderneming. Dankzij schaalvoordelen

beschikken de multinationals en de dochterondernemingen doorgaans over een meer gestructureerd opleidingsaanbod, met een gemeenschappelijke kern aan opleidingen voor alle bedrijven van de groep. Die internationaal gerichte ondernemingen hebben tevens specifieke opleidingsbehoeften, onder meer een nood aan taalcursussen. Ten tweede zijn ondernemingen die een band hebben met niet-ingezetenen of die betrokken zijn bij de internationale handel doorgaans productiever dan bedrijven zonder die kenmerken (zie meer bepaald Andersson et al., 2008). Die variabelen kunnen met andere woorden ook worden beschouwd als prestatie-indicatoren.

Of een onderneming een significante investeringsrelatie met niet-ingezetenen heeft, lijkt relevant om de kans te bepalen dat een onderneming haar werknemers opleidingen aanbiedt. Wanneer een onderneming een multinational of het dochterbedrijf van een buitenlandse onderneming is, heeft dat zoals verwacht een positieve invloed op de kans om opleidingsactiviteiten te verrichten. Uit een model dat werd beperkt tot enkel ondernemingen uit de verwerkende nijverheid, is gebleken dat de exportbedrijven gemiddeld ook meer kans maken opleidingen te verstrekken.

Ook de personeelsstructuur lijkt een rol te spelen. Hoe meer werknemers een diploma hoger onderwijs bezitten, des te groter de kans dat de onderneming opleidingsactiviteiten verricht. Omgekeerd geldt dat hoe meer personeelsleden een arbeidersstatuut hebben, des te kleiner de kans dat een onderneming opleidingsactiviteiten aanbiedt. Dit is een bekend feit: er doet zich een zekere polarisatie van de opleiding naar de hoogstgeschoolden voor, ondanks de institutionele initiatieven om dit tegen te gaan. De redenen voor die empirische vaststelling zijn uiteenlopend. Enerzijds zouden de ondernemingen veronderstellen dat de opleidingsinspanningen gemiddeld rendabeler zijn voor het hoogstgeschoolde personeel, en zouden ze aldus het risico verminderen dat ze nemen door in dergelijke activiteiten te investeren. Voorts zou het best geschoolde personeel gemiddeld een grotere vraag naar opleidingen uitoefenen dan de andere kwalificatiegroepen. Anderzijds zouden ondernemingen met veel geschoold personeel ook voor andere dimensies van de overige bedrijven afwijken, en dit effect zou eveneens in die variabele tot uiting komen. Zo zouden die variabelen inzake de kwalificatiestructuur ook van toepassing kunnen zijn op innoverende ondernemingen of ondernemingen die goederen en diensten met een hoge toegevoegde waarde produceren.

Het aandeel van de arbeidsovereenkomsten voor onbepaalde duur heeft een positieve invloed op de kans dat het bedrijf ondernemingsactiviteiten verricht. Aangezien

de kans groter is dat die werknemers in de onderneming blijven, bestaat er des te meer kans dat de investering van de ondernemer in opleiding winstgevend is. Het aantal vrouwen en deeltijdwerkers, ten slotte, heeft een significant, maar geringer negatief effect op de kans dat een onderneming opleidingen verstrekt.

De vestigingsplaats, zoals die hier is gedefinieerd, lijkt dan weer geen erg belangrijke impact te hebben op de kans om een onderneming met opleidingsactiviteiten te zijn. De multiregionale ondernemingen zouden, meer dan de uniregionale, kans maken hun werknemers een opleiding aan te bieden. Het verschil tussen de multiregionale ondernemingen en de Vlaamse uniregionale ondernemingen is evenwel niet significant.

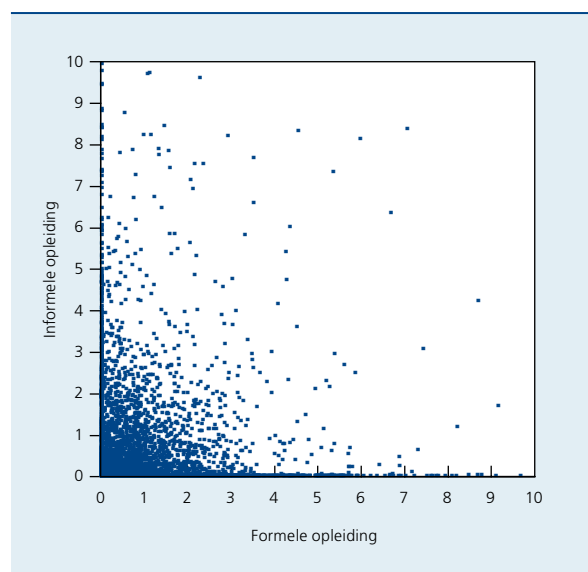
5.6 De spreiding van de opleidingsinspanningen tussen ondernemingen

Na te hebben nagegaan hoe vaak een onderneming opleidingen verstrekt, wat overeenstemt met de beslissing van een instelling om al dan niet opleidingsactiviteiten te ondersteunen, is dit deel gefocust op de opleidingsintensiteit in de ondernemingen met opleidingsactiviteiten, dat is de omvang van de financiële inspanning die deze ondernemingen voor formele of informele opleidingen leveren zodra ze hebben besloten opleiding aan te bieden. Ze wordt gemeten als de verhouding tussen de uitgaven voor formele en informele opleiding en de personeelskosten. Deze ratio wordt enkel berekend voor de instellingen die opleidingsactiviteiten financieren, of een populatie van 8.445 ondernemingen⁽¹⁾.

Een grafische voorstelling van de ondernemingspopulatie met als assen respectievelijk de kosten van formele opleiding en die van informele opleiding uitgedrukt in procenten van de personeelskosten, geeft een grote spreiding van de opleidingsinspanningen te zien.

Hoewel op basis van alle gegevens kan worden aangetoond dat een onderneming meer kans maakt om formele opleidingen te verstrekken wanneer ze een informele opleiding aanbiedt, is er geen statistisch significant verband tussen de financiële inspanningen die worden geleverd voor formele opleiding en die voor informele opleiding. Een groot aantal ondernemingen verklaart

GRAFIEK 14 KOSTEN VAN FORMELE EN INFORMELE OPLEIDING⁽¹⁾ IN 2008
(in procenten van de personeelskosten)

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Het bereik van de assen werd beperkt tot 10 pct. Ondernemingen met extreme ratio's inzake opleidingskosten worden niet in aanmerking genomen.

geen of weinig informele opleidingen te organiseren, terwijl het toch waarschijnlijk is dat werknemers aan dergelijke activiteiten hebben deelgenomen in de meeste, zo niet in alle ondernemingen, met inbegrip van de kleinste onder hen. Leren op het werk is een onontbeerlijke fase, zelfs in geval van a priori « laaggekwalificeerde » arbeidsplaatsen. Bovendien organiseren tal van instellingen « kwaliteitskringen » of groepen die problemen oplossen. Die regelingen zetten de loontrekkenden ertoe aan hun kennis, knowhow en praktische ervaring te verspreiden, ook al is dat niet de directe doelstelling ervan. De ondernemingen lijken onvoldoende gegevens te hebben verstrekt over de initiatieven inzake informele opleiding in 2008, wat niet verwonderlijk is aangezien dit het eerste jaar was waarin hun werd gevraagd die initiatieven te kwantificeren.

De financiële opleidingsinspanning, die wordt gedefinieerd als de som van de kosten van formele en informele opleiding uitgedrukt in procenten van de personeelskosten, verschilt sterk tussen de ondernemingen met opleidingsactiviteiten. De analyse-eenheid is hier de individuele onderneming, ongeacht haar personeelsbestand, ook al wordt in de verklarende factoren gecontroleerd voor de ondernemingsgrootte. Een model van die financiële inspanning, dat uitgaat van dezelfde variabelen die worden gehanteerd om de kans te bepalen dat een onderneming opleiding verstrekt, verklaart amper 6 tot 7 pct. van de verschillen

(1) Om extreme gegevens (« outliers ») uit het staal te weren, werd een eenvoudige regel toegepast: de in aanmerking genomen ondernemingen moeten meer dan € 10 aan kosten van formele en informele opleiding aangeven voor het jaar 2008 en de kosten van de formele en informele opleiding mogen elk niet hoger uitvallen dan 10 pct. van de totale personeelskosten. De aldus buiten beschouwing gelaten ondernemingen vertegenwoordigen ongeveer 0,7 pct. van het staal. Het gaat bovendien om ondernemingen met over het algemeen weinig werknemers.

in opleidingskosten tussen de ondernemingen⁽¹⁾: 93 pct. van de vastgestelde verschillen tussen de ondernemingen met opleidingsactiviteiten is dus niet toe te schrijven aan de ondernemingsgrootte, de bedrijfstak, de band met een internationale groep, de personeelsstructuur of de vestigingsplaats van het bedrijf. Dit valt onder meer te verklaren doordat de opleidingsinspanningen schommelen als gevolg van andere specifieke factoren, zoals een technische of organisatorische verandering in het bedrijf. De invoering van nieuwe technologieën creëert aldus een grotere behoefte aan opleiding, en reorganisaties brengen verschuivingen in de arbeidsplaatsen teweeg. Zo zijn de installatie van een nieuwe machine, de lancering van een nieuw product en de verhoging van het budget voor onderzoek en ontwikkeling stuk voor stuk factoren die tot grotere opleidingsinspanningen kunnen leiden. Deze laatste kunnen ook evolueren wanneer het bedrijf een competentie management instelt of wijzigt. Al die factoren die specifiek voor de onderneming gelden, zijn niet meetbaar aan de hand van de gegevens uit de sociale balansen.

Van de variabelen met een invloed die significant is om de individuele veranderingen in de financiële opleidingsinspanning te verklaren, is de belangrijkste de ondernemingsgrootte. Zelfs bij de doelgroep van ondernemingen met opleidingsactiviteiten, spenderen de kleine vennootschappen een geringer deel van hun personeelskosten aan opleiding dan de middelgrote en grote bedrijven. Zo bedraagt de verwachte opleidingskostenratio in de ondernemingen uit de verwerkende nijverheid 0,72 pct. voor de ondernemingen met méér dan 10 tot 50 VTE, 1,16 pct. voor de ondernemingen met méér dan 100 tot 250 VTE en 1,94 pct. voor de ondernemingen met méér dan 500 VTE⁽²⁾. Het loutere frequentie-effect is op zich dus niet voldoende om te verklaren waarom de financiële inspanning van de kleine ondernemingen beperkter blijft: niet alleen zijn er relatief minder ondernemingen met opleidingsactiviteiten bij de kleine vennootschappen, maar in de kleine bedrijven die opleidingsactiviteiten financieren, blijft de inspanning bescheidener dan in de middelgrote en grote ondernemingen.

De bedrijfstak is ook een significante variabele ter verklaring van de opleidingsinspanning. Zo zijn de opleidingsuitgaven in de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, de collectieve, sociale en persoonlijke diensten en de bouwnijverheid ceteris paribus minder hoog dan in de verwerkende nijverheid, die als referentiegroep wordt gehanteerd. Dat is eveneens het geval met de ondernemingen die werkzaam zijn in de bedrijfstak vervoer en communicatie. Deze laatste branche is vrij atypisch omdat ze enkele erg belangrijke actoren met zeer hoge opleidingsratio's omvat alsook heel wat kleine ondernemingen waarvan de opleidingsinspanningen veel geringer zijn. De

financiële dienstverlening en verzekeringen laten daarentegen, net als de – marginale – extractieve nijverheid, hoge opleidingsuitgaven optekenen.

Van de andere variabelen die de individuele intensiteit van de opleidingsinspanning verklaren, heeft het feit dat een bedrijf een dochteronderneming van een buitenlandse groep is, een significante positieve impact op de opleidingsinspanning. Daarentegen heeft het feit een exporterende onderneming te zijn, dat enkel voor de verwerkende nijverheid werd getest, geen significant effect. De variabele die na de ondernemingsgrootte de sterkste positieve invloed heeft op de opleidingskosten, is het percentage gediplomeerden van het hoger onderwijs. Dat komt enerzijds doordat werknemers vlotter toegang krijgen tot opleiding wanneer ze geschoold zijn en, anderzijds, doordat de opleidingen voor de hoogstgeschoolden gemiddeld duurder zijn dan die voor lager geschoolde personeelsleden, al was het maar omdat de netto-opleidingskosten de bezoldiging van de deelnemers omvatten, die gemiddeld groter is naarmate hun scholingsniveau hoger ligt. Het aandeel van de vrouwen in het personeel heeft eveneens een negatieve, zij het beperkte, invloed op de financiële opleidingsinspanning.

Conclusies

De werkgelegenheid steeg in 2008 met gemiddeld 1,7 pct. in 43.387 ondernemingen van de beperkte populatie. Deze nog krachtige groei wijst echter op een vertraging ten opzichte van het voorgaande jaar en uit de resultaten aan het einde van het jaar (+0,8 pct.) blijkt een forse verslechtering van de situatie in de loop van 2008. De meeste bedrijfstakken werden door zo'n vertraging getroffen en het meest van al nog de industrie en de branche financiële dienstverlening en verzekeringen. Als gevolg van het conjunctuurverloop nam de omvang van de nettopersoneelsbewegingen af. In totaal bedroegen de netto-intredingen 13.399 personen in 2008, tegen 37.463 een jaar eerder.

(1) Doorgaans is R^2 , dat is het gedeelte van de variantie dat door het model wordt verklaard, minder hoog wanneer wordt gewerkt met individuele gegevens i.p.v. met aggregaten. Geaggregeerde gegevens verhullen immers gedeeltelijk de verschillen in gedrag tussen individuele ondernemingen omdat lage en hoge waarden elkaar compenseren. Dit « *averaging effect* » van de aggregatie heeft tot gevolg dat minder veranderingen in de afhankelijke variabele te verklaren vallen door de onafhankelijke variabelen, wat tot een hogere R^2 leidt dan voor de met individuele gegevens opgestelde ramingen.

(2) Die waarden worden verkregen door een zelfde personeelsstructuur te gebruiken in die drie theoretische ondernemingen, namelijk 23 pct. vrouwen, 62 pct. arbeiders, 21 pct. gediplomeerden van het hoger onderwijs, 97 pct. arbeidsovereenkomsten voor onbepaalde duur en 12 pct. deeltijdwerkers, wat nauw aansluit bij de feitelijke gemiddelden in de verwerkende nijverheid.

In geen enkele van de ondernemingscategorieën waren er voldoende netto-indienstnemingen van deeltijdwerkers om de toename van het deeltijds werkend personeel te verklaren, wat wijst op een verschuiving van een deel van het personeel dat vroeger voltijds werkte naar een deeltijdbaan. Deze beweging was zeer uitgesproken in de grote ondernemingen, onder meer in het kader van herstructureringsprogramma's in de verwerkende nijverheid.

De rotatiegraad van de werknemers met een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde duur bedroeg in 2008 14,6 pct., een lichte daling ten opzichte van het voorgaande jaar. Dat percentage varieert aanzienlijk volgens de kenmerken van de bedrijven: het is hoger in de kleine vennootschappen en in de bedrijfstakken die het moeilijkst hun personeel aan zich kunnen binden, gelet op de arbeidsvoorwaarden en de lonen.

Net als tijdens de voorgaande jaren was ongeveer de helft van de uittredingen in 2008 toe te schrijven aan de beëindiging van een tijdelijke arbeidsovereenkomst, 29 pct. aan spontane uittredingen en 14 pct. aan ontslagen. Het aandeel van de brugpensioneringen en pensioneringen in de uittredingen van personeel bedroeg respectievelijk 3 pct. en 2,6 pct.; die percentages zijn vergelijkbaar met welke werden opgetekend in 2007.

Het aandeel van deeltijdarbeid groeide tussen 2007 en 2008 met 2 pct., zodat 52,3 pct. van de vrouwen en 11,4 pct. van de mannen in 2008 deeltijds zouden hebben gewerkt. Van dat arbeidsstelsel wordt vaker gebruik gemaakt in de kleine en de grote bedrijven, alsook in de bedrijfstakken waar de vrouwen het sterkst vertegenwoordigd zijn. Deeltijdarbeid komt in ongelijke mate voor in de ondernemingen, maar ook bij de werknemers: er werken meer vrouwen deeltijds dan mannen, meer bedienden dan arbeiders en kaderleden, en meer tijdelijke dan vaste werknemers. Het aandeel van deeltijdarbeid verschilt daarentegen vrij weinig volgens het scholingsniveau, behalve voor de universitair geschoolden, bij wie het percentage deeltijdwerkers tweemaal kleiner is dan voor de andere opleidingsniveaus.

Uit de nieuwe gegevens die in de sociale balansen beschikbaar zijn, blijkt dat in totaal 18 pct. van het personeel ten hoogste een getuigschrift van het lager onderwijs bezit, 54 pct. hooguit het secundair onderwijs heeft beëindigd, 20 pct. over een diploma van het niet-universitair hoger onderwijs beschikt en 8 pct. houder is van een universitair diploma. Vrouwen zijn gemiddeld hoger geschoold dan mannen, wat wellicht deels voortvloeit uit het feit dat ze later op de arbeidsmarkt zijn gekomen. Het gemiddelde scholingsniveau van de werknemers ligt des te hoger naarmate de ondernemingen groter zijn. Méér dan de grootte

is het echter ongetwijfeld de bedrijfstak die bepaalt over welke opleiding de werknemers bij hun indienstneming moeten beschikken. In de bouwnijverheid, bijvoorbeeld, zijn negen van de tien werknemers niet verder geraakt dan het secundair onderwijs. In de financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven, daarentegen, is bijna de helft van de personeelsleden houder van een diploma van het hoger onderwijs.

Het aandeel van de tijdelijke arbeidsovereenkomsten nam tussen 2007 en 2008 licht af van 6,6 tot 6,5 pct. Deze afname is conjunctureel van aard. In de bedrijven die een volledig schema neerleggen, is het aantal uitzendkrachten en door een verbonden onderneming ter beschikking gestelde werknemers eveneens gedaald. In totaal vertegenwoordigden uitzendkrachten in 2008 nog slechts 3,8 pct. van de in VTE uitgedrukte werkgelegenheid, tegen 4 pct. een jaar eerder. De bedrijfstakken die het meest onderhevig zijn aan internationale concurrentie, werden het eerst getroffen. De industrie, de voornaamste gebruiker van uitzendkrachten, verminderde aldus het beroep op uitzendarbeid met 10 pct. De branche financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven en de bouwnijverheid hebben hun uitzendpersoneel ook teruggeschroefd, met respectievelijk 5 en 12 pct.

De personeelskosten stegen tussen 2007 en 2008 met 5,3 pct. in de ondernemingen van de beperkte populatie. Tegelijkertijd nam het in aantal gewerkte uren uitgedrukte arbeidsvolume met 1,6 pct. toe, zodat de gemiddelde jaarlijkse loonkosten per VTE met 3,7 pct. opliepen.

Tijdens de periode 2006-2008 gingen de uurloonkosten met 6,8 pct. omhoog in de ondernemingen die voor deze drie opeenvolgende boekjaren een sociale balans, die aan de kwaliteitscriteria voldoet, neerlegden, terwijl voor die periode een indicatieve loonnorm van 5 pct. was vastgesteld. De indexering kwam weliswaar ruim boven de verwachte inflatie uit. De kosten stegen bijzonder krachtig in de bedrijfstak vervoer en communicatie, de financiële dienstverlening en verzekeringen, de collectieve, sociale en persoonlijke diensten en de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. Opmerkelijk is trouwens dat bijna zes van de tien ondernemingen gewag maakten van een stijging van de uurloonkosten met meer dan 5 pct. tussen 2006 en 2008 en dat die toename in bijna de helft van de bedrijven zelfs hoger was dan 7,5 pct.

Voor de vanaf 1 december 2008 afgesloten boekjaren bevat de sociale balans aanzienlijk meer informatie over opleiding: de *reporting* heeft thans betrekking op de formele en informele voortgezette opleiding en op de initiële opleiding. Omdat de resultaten inzake opleiding voor 2007 niet degelijk konden worden vergeleken met

die voor 2008, bestaat de analysepopulatie uit alle ondernemingen die op 16 september 2009 een sociale balans voor het boekjaar 2008 hadden ingediend (of iets meer dan 50.000 bedrijven).

De mediativering van de veranderingen in de sociale balans lijkt vruchten te hebben afgeworpen: het aantal ondernemingen die gegevens meedelen over hun opleidingsbeleid, is aanzienlijk toegenomen. In 2008 nam 37 pct. van de werknemers deel aan een of meer formele opleidingen. Één werknemer op vijf volgde een informele opleiding, terwijl de participatiegraad voor initiële opleidingen slechts 1 pct. bedroeg. Ter herinnering, de centrale doelstelling bestaat erin dat elk jaar, vanaf 2010, de helft van de werknemers een opleiding krijgt. In totaal besteedden de ondernemingen 1,34 pct. van het arbeidsvolume aan opleidingsinitiatieven. Formele opleiding neemt het leeuwendeel voor haar rekening, met bijna 60 pct. van het totaal; informele opleiding vertegenwoordigt 29 pct. van de opleidingsuren en initiële opleiding 12 pct.

Met betrekking tot de kosten was de voor 2006 vastgelegde centrale doelstelling van 1,9 pct. in 2008 nog niet bereikt: de ondernemingen van de beschouwde populatie spendeerden aan formele opleiding een budget van 1,2 pct. van de personeelskosten. Worden aan die uitgaven de kosten van informele en initiële opleidingen toegevoegd, dan komt het totale aan opleidingen bestede budget uit op 1,7 pct. van de personeelskosten en blijft het dus ook onder de doelstelling.

Kleine bedrijven spenderen aan opleiding een totaal budget van gemiddeld 0,41 pct. van hun personeelskosten. Indien rekening wordt gehouden met de rubrieken betreffende informele en initiële opleiding, vallen hun resultaten bijna dubbel zo hoog uit als voor formele opleiding alleen. De middelgrote bedrijven leveren een totale inspanning van 1,1 pct. van de personeelskosten, waarvan 0,69 pct. voor formele opleiding. In de grote ondernemingen bedragen enkel de uitgaven voor formele opleiding al 1,88 pct. van de personeelskosten, op een totale inspanning die 2,5 pct. van de personeelskosten belooft. In de bedrijfstakken met veel grote ondernemingen (energie en water, vervoer en communicatie) worden verhoudingsgewijs meer middelen uitgetrokken voor opleiding. In de landbouw, de horeca en de bouwnijverheid zijn de inspanningen voor formele opleiding beperkt, maar door de informele en de initiële opleidingen te boeken, kunnen hun resultaten fors worden verhoogd.

Op basis van de individuele gegevens betreffende opleiding werd de kans onderzocht dat een onderneming opleidingsactiviteiten verricht, en dat op grond van haar eigen kenmerken in verband met grootte, bedrijfstak, het al dan niet bestaan van een band met een niet-ingezeten entiteit, personeelsstructuur en vestigingsplaats. De daaruit voortvloeiende statistische analyse brengt correlaties en geen oorzakelijke verbanden aan het licht en bevestigt de voorgaande analyses. De ondernemingsgrootte lijkt de belangrijkste van de verschillende verklarende factoren te zijn. Terwijl negen van de tien grote ondernemingen opleidingsactiviteiten ondersteunen, is dat voor amper een op de tien kleinere bedrijven het geval. Bovendien verschilt het aantal ondernemingen met opleidingsactiviteiten naargelang van de bedrijfstak. Voor de ondernemingen uit de horeca is er minder dan gemiddeld kans dat ze opleidingsactiviteiten aanbieden, terwijl deze kans in de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening groter is dan gemiddeld. Die kans blijkt ook samen te hangen met de personeelsstructuur: naarmate de onderneming over meer gediplomeerden van het hoger onderwijs en meer vaste werknemers beschikt, verhoogt de kans dat ze opleidingsactiviteiten ondersteunt. Omgekeerd geldt dat naarmate meer personeelsleden een arbeidersstatuut hebben en het aandeel van de vrouwelijke werknemers groter is, er een kleinere kans bestaat dat een onderneming opleidingen verstrekt.

Bij de ondernemingen met opleidingsactiviteiten wordt een grote spreiding vastgesteld van de financiële inspanningen voor opleiding. Het opleidingsbeleid van een onderneming hangt af van tal van parameters, waarvan de meeste specifiek van toepassing zijn op het bedrijf, zodat een algemeen model slechts een zeer gering deel van de opgetekende spreiding kan verklaren. De ondernemingsgrootte blijft een doorslaggevende factor: de kleine ondernemingen met opleidingsactiviteiten, die verhoudingsgewijs minder talrijk zijn, trekken voor opleiding relatief minder middelen uit dan de middelgrote en grote bedrijven. De omvang van de financiële inspanning verschilt tevens naargelang van de bedrijfstak. De ondernemingen uit de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening melden ceteris paribus ruim minder hoge opleidingskosten dan de banken en de verzekeringsondernemingen. Wat de andere variabelen met een significant effect op de intensiteit van de opleidingsinspanning betreft, gaat er een positieve impact op die inspanning uit van het feit een dochteronderneming van een buitenlandse groep te zijn of over geschoold personeel te beschikken.

Bibliografie

Andersson M., H. Lööf en S. Johansson (2008), « Productivity and international trade: firm level evidence from a small open economy », *Review of World Economics*, 144-4.

Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2009), « De inschakeling van jongeren in de arbeidsmarkt », Brussel, oktober.

Delhez Ph. en P. Heuse (2004), « De sociale balans 2003 », NBB, *Economisch Tijdschrift*, vierde kwartaal, 95-133.

Delhez Ph. en P. Heuse (2005), « De sociale balans 2004 », NBB, *Economisch Tijdschrift*, vierde kwartaal, 57-90.

Delhez Ph., P. Heuse, H. Zimmer en Y. Saks (2008), « De sociale balans 2007 », NBB, *Economisch Tijdschrift*, december, 105-146.

Druant M., Ph. Du Caju en Ph. Delhez (2008), « Resultaten van de enquête van de Bank over de loonvorming in de Belgische ondernemingen », NBB, *Economisch Tijdschrift*, september, 51-77.

Heuse P. en Y. Saks (2009), « Job flows in Belgium », NBB, *working paper* 162.

Piette C. en M. Pisu (2008), « Bruto werkgelegenheidsstromen en internationale activiteiten van de ondernemingen », NBB, *Economisch Tijdschrift*, juni, 41-70.

Rabemananjara R. en C. Parsley (2006), « Formation des employés, stratégies d'entreprises et pratiques de gestion de ressources humaines: étude selon la taille des entreprises », Industrie Canada, oktober.

Bijlage 1

Methodologische bijlage

1. Methodologische principes voor de samenstelling van de ondernemingspopulaties

De methodologische principes voor de samenstelling van de voor de analyse gebruikte ondernemingspopulaties staan uitvoerig beschreven in bijlage 1 van het artikel «De sociale balans 2005», dat is verschenen in het Economisch Tijdschrift van december 2006 en dat terug te vinden is op de website van de Nationale Bank van België (www.nbb.be).

Er zij aan herinnerd dat enkel rekening wordt gehouden met de sociale balansen van de ondernemingen die met goed gevolg bepaalde homogeniteits-, coherentie- en kwaliteitscontroles hebben doorstaan. In het bijzonder moet het boekjaar twaalf maanden tellen en op 31 december worden afgesloten; de ondernemingen moeten behoren tot de particuliere sector⁽¹⁾, ten minste één werknemer in VTE in dienst hebben, een duidelijk gedefinieerde economische activiteit uitoefenen en een nauwkeurig omschreven lokalisatie hebben⁽²⁾; de gegevens die in de sociale balans worden meegedeeld, mogen niet verschillen van die uit de jaarrekening⁽³⁾; de ondernemingen met abnormale waarden voor de personeelskosten per uur of voor de gewerkte uren worden weggelaten; de anomalieën inzake opleiding en het beroep op uitzendkrachten worden weggewerkt.

De toepassing van die methodologische principes wordt gerechtvaardigd door het streven naar betrouwbare en coherente gegevens. Als gevolg daarvan is, voor elk boekjaar, het aantal - in het bestek van dit artikel - voor de analyse in aanmerking genomen sociale balansen evenwel aanzienlijk kleiner dan het totale aantal sociale balansen die bij de Balanscentrale worden neergelegd.

Bovendien berust de analyse van de resultaten van de voor 2008 ingediende sociale balansen op een constante beperkte⁽⁴⁾ populatie, wat de dekking van de analysepopulatie ten opzichte van de bij de Balanscentrale neergelegde balansen nog verder terugdringt. De in dit artikel voorgestelde resultaten weerspiegelen bijgevolg de ontwikkelingen die tussen de boekjaren 2007 en 2008 binnen een stabiele populatie werden opgetekend, en kunnen afwijken van het verloop dat, na de definitieve afsluiting, zal blijken voor de volledige populatie van de ondernemingen die een sociale balans hebben neergelegd⁽⁵⁾.

Aan het einde van het selectieproces bestond de totale populatie voor het boekjaar 2007 uit 82.045 ondernemingen en 1.902.531 loontrekkenden. De constante beperkte populatie telde, voor datzelfde boekjaar, 43.387 bedrijven die samen 1.383.394 werknemers in dienst hadden, wat overeenstemt met 72,7 pct. van de werkgelegenheid in de ondernemingen die voor dat boekjaar een sociale balans hebben neergelegd, hoewel het aantal in de beperkte populatie in aanmerking genomen ondernemingen slechts 53 pct. vertegenwoordigt van de totale ondernemingspopulatie. De werknemers uit de ondernemingen van de beperkte populatie vertegenwoordigen overigens 51 pct. van de particuliere gesalarieerde werkgelegenheid zoals die in de nationale rekeningen tot uiting komt.

(1) De werkgelegenheid in de particuliere sector wordt gedefinieerd als de werkgelegenheid in de totale economie (S1), verminderd met die in de overheidssector (S13) en de huishoudens (S14). Uit dat concept worden ook de ondernemingen weggelaten uit de bedrijfstakken NACE-Bel 75 « openbaar bestuur, algemene collectieve diensten en verplichte sociale verzekeringen », 80 « onderwijs » en 95 « huishoudelijke diensten » – die in de sociale balansen slechts onvolledig in aanmerking worden genomen –, evenals de uitzendbedrijven (NACE-Bel 74.502).

(2) De ondernemingen waarvan de activiteit of het adres onbekend is, worden niet in de populatie opgenomen.

(3) Dit betekent dat de ondernemingen waarvan een deel van de werknemers in het buitenland werkt of niet is ingeschreven in het personeelsregister (statutair personeel), niet in aanmerking worden genomen.

(4) De ondernemingen kunnen hun sociale balansen tot zeven maanden na de datum van afsluiting van het boekjaar bij de Balanscentrale neerleggen. Gelet op de extra tijd die nodig is om de gegevens te verifiëren, waren op 16 september 2009, de datum waarop de gegevens werden overgenomen, nog niet alle sociale balansen betreffende het boekjaar 2008 beschikbaar.

(5) De ondernemingen die voor een van die twee jaren geen sociale balans hebben neergelegd, worden immers uit de beperkte populatie weggelaten. Aangezien de Balanscentrale eerst de jaarrekeningen van de grote ondernemingen behandelt, vertonen de resultaten op basis van die beperkte populatie een vertekening in het voordeel van de grote ondernemingen.

TABEL 1 REPRESENTATIVITEIT VAN DE BEPERKTE POPULATIE IN 2007

	Aantal werknemers			Representativiteit van de beperkte populatie	
	In de nationale rekeningen ⁽¹⁾	In de sociale balansen		In pct. van de particuliere gesalarieerde werkgelegenheid ⁽¹⁾	In pct. van de totale populatie
		Totale populatie ⁽²⁾	Beperkte populatie ⁽²⁾		
	(1)	(2)	(3)	(4) = (3) / (1)	(5) = (3) / (2)
Op basis van de werkgelegenheid	2.704.699	1.902.531	1.383.394	51,1	72,7
Landbouw	17.840	10.126	5.202	29,2	51,4
Industrie	584.379	459.594	363.922	62,3	79,2
Extractieve nijverheid	3.069	2.965	2.591	84,4	87,4
Verwerkende nijverheid	555.615	433.077	341.924	61,5	79,0
Energie en water	25.695	23.553	19.407	75,5	82,4
Bouwnijverheid	191.474	141.719	89.980	47,0	63,5
Handel, vervoer en communicatie	803.487	581.058	412.771	51,4	71,0
Handel en reparaties	477.565	319.577	217.746	45,6	68,1
Horeca	90.379	57.510	23.762	26,3	41,3
Vervoer en communicatie	235.543	203.971	171.263	72,7	84,0
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	594.997	329.242	245.808	41,3	74,7
Financiële dienstverlening en verzekeringen ..	128.298	111.877	93.482	72,9	83,6
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽³⁾	466.699	217.365	152.326	32,6	70,1
Overige diensten	512.522	380.792	265.711	51,8	69,8
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	407.349	330.607	232.017	57,0	70,2
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten ..	105.173	50.185	33.693	32,0	67,1
Op basis van het aantal ondernemingen	n.	82.045	43.387	n.	52,9

Bronnen: INR, NBB (sociale balansen).

(1) Het hier gebruikte begrip particuliere gesalarieerde werkgelegenheid stemt overeen met de werkgelegenheid in de totale economie (S1), verminderd met de werkgelegenheid in de overheidssector (S13) en de huishoudens (S14). Uit dat concept worden nog de werknemers weggelaten uit de bedrijfstakken NACE-Bel 75 (openbaar bestuur, algemene collectieve diensten en verplichte sociale verzekeringen), 80 (onderwijs) en 95 (huishoudelijke diensten), die in de sociale balansen slechts gedeeltelijk in aanmerking worden genomen.

(2) Som van de rubrieken 1001 (voltijdwerkers) en 1002 (deeltijdwerkers).

(3) Voor de sociale balansen, met uitzondering van de uitzendbedrijven.

De representativiteit volgens het werkgelegenheids criterium verschilt van de ene bedrijfstak tot de andere. Uitgedrukt in procenten van het personeelsbestand van de ondernemingen van de totale populatie voor het boekjaar 2006, is de representativiteitsgraad het laagst in de bedrijfstakken met overwegend kleine ondernemingen, waarvan de jaarrekeningen vaak later worden neergelegd en/of behandeld. Dat is onder meer het geval in de horeca en de landbouw.

Sommige ondernemingen of arbeidsplaatsen zijn overigens niet in de analysepopulatie opgenomen. Dit geldt voor de vzw's met minder dan 20 werknemers, die niet verplicht zijn een sociale balans neer te leggen, en voor de uitzendbedrijven, die om redenen van coherentie en kwaliteit uit de analysepopulatie werden geweerd. De loontrekkenden die tewerkgesteld zijn door niet-vennootschappen zijn evenmin opgenomen aangezien enkel de vennootschappen verplicht zijn een sociale balans neer te leggen. Het resultaat daarvan is dat de representativiteit uitgedrukt in procenten van de in de nationale rekeningen geregistreerde werkgelegenheid, bijzonder laag is voor de bedrijfstakken waarin die ondernemingen of die werknemers sterk vertegenwoordigd zijn, met name de « collectieve, sociale en persoonlijke diensten », « vastgoed en diensten aan bedrijven », de landbouw en de horeca.

2. Methodologie voor de regionale opsplitsing van de sociale balansen

In dit artikel worden de sociale balansen niet geanalyseerd vanuit een regionale invalshoek. Niettemin bevatten de bijlagen 11 tot 13 een reeks regionale indicatoren, identiek dezelfde als die welke werden gepubliceerd in de Economische Tijdschriften van december 2007 en december 2008.

De regionale opsplitsing van de ondernemingen is uitsluitend van toepassing op de totale populaties die werden verkregen aan de hand van de in deel 1 beschreven methodologische principes voor de boekjaren 1998 tot 2007. De voor de regionale opsplitsing gehanteerde methodologie is vergelijkbaar met die van 2004⁽¹⁾.

De uniregionale ondernemingen zijn die waarvan de hoofdzetel en de bedrijfszetel(s) zich in één enkel gewest bevinden. In 2007 waren er 80.914 dergelijke ondernemingen, dat is bijna 99 pct. van het totale aantal bedrijven die voor dat boekjaar een sociale balans van voldoende kwaliteit hadden neergelegd. Die bedrijven zijn doorgaans veeleer klein: ze hebben gemiddeld 17 werknemers in dienst.

TABEL 2 REGIONALE OPSPLITSING VAN DE ONDERNEMINGEN DIE IN 2007 EEN SOCIALE BALANS HEBBEN NEERGELEGD
(totale populatie)

	Aantal ondernemingen		Aantal werknemers	
	Eenheden	Procenten van het totaal	Eenheden	Procenten van het totaal
Uniregionale ondernemingen	80.914	98,6	1.413.234	74,3
Brussel	9.587	11,7	157.968	8,3
Vlaanderen	49.566	60,4	894.409	47,0
Wallonië	21.761	26,5	360.858	19,0
Multiregionale ondernemingen	1.131	1,4	489.297	25,7
Totaal	82.045	100,0	1.902.531	100,0

Bron: NBB (sociale balansen).

De 1.131 overblijvende – zogeheten multiregionale – ondernemingen hebben een vestiging in verschillende gewesten. Zij tellen gemiddeld 433 werknemers.

Voor de in meerdere gewesten gevestigde ondernemingen kan de regionale opsplitsing op twee manieren gebeuren. De eerste bestaat erin alle rubrieken van de sociale balans van die ondernemingen toe te rekenen aan het gewest waar de onderneming het grootste aantal banen verschaft. Uit dit oogpunt - de meerderheidsverdeling - wordt iedere onderneming jaarlijks aan één enkel gewest gekoppeld, maar dat kan van jaar tot jaar een verschillend gewest zijn naargelang van het werkgelegenheidsverloop in de bedrijfszetels. Deze methode van meerderheidsverdeling leidt tot vertekeningen in de opsplitsing van de werkgelegenheid, doordat een deel van de ondernemingen die actief zijn op het hele Belgische grondgebied worden toegerekend aan Vlaanderen, dat 44 pct. van het grondgebied inneemt, maar op 1 januari 2008 bijna 58 pct. van de ingezetenen omvatte, terwijl andere worden toegekend aan het Brussels Gewest omdat zich daar hun hoofdzetel bevindt, waar tal van diensten en dus werknemers gecentraliseerd zijn.

De methode van de proportionele verdeling bestaat erin het geheel van de rubrieken van de sociale balans van de multiregionale ondernemingen te verdelen over de gewesten waar hun hoofdzetel en bedrijfszetels gevestigd zijn. Een dergelijke sleutel kan worden berekend voor de werkgelegenheid of de lonen, op basis van de gegevens per instelling die door de RSZ worden verzameld, zoals het INR doet om de regionale rekeningen op te maken. Het is daarentegen

(1) Zie het artikel «De sociale balans 2003», in het Economisch Tijdschrift van het vierde kwartaal van 2004.

niet mogelijk voor alle rubrieken van de sociale balans een relevante verdeelsleutel te definiëren. Dit geldt bijvoorbeeld voor de opleiding of de uitzendarbeid. In dat vlak kunnen de gedragingen van de ondernemingen echter aanzienlijk uiteenlopen naargelang van de activiteit, de organisatie en de vestiging van de verschillende bedrijfszetels en, eventueel, van het beschikbare aanbod inzake opleiding of uitzendarbeid.

Noch de methode van de meerderheidsverdeling (die het totaal van de rubrieken van de sociale balans van iedere onderneming toewijst aan het gewest waarin die onderneming het grootste aantal werknemers in dienst heeft), noch de methode van de proportionele verdeelseutel (die de rubrieken van de sociale balans verdeelt over de verschillende gewesten waarin de onderneming werkzaam is naargelang van de werkgelegenheid die er wordt opgetekend) werd als toereikend ervaren. De groep multiregionale ondernemingen werd bijgevolg niet over de gewesten verdeeld.

Er zij beklemtoond dat de opsplitsing per bedrijfstak aanzienlijk verschilt tussen multiregionale en uniregionale ondernemingen. Bij de laatstgenoemde worden verschillen inzake specialisatie vastgesteld tussen de in Brussel gevestigde ondernemingen en die welke zich in Vlaanderen of in Wallonië bevinden. Deze heterogeniteit verklaart deels de verschillen in resultaat die worden opgetekend voor de verschillende, in de bijlagen 11 tot 13 opgenomen regionale indicatoren.

TABEL 3 REGIONALE STRUCTUUR VAN DE WERKGELEGENHEID IN 2007

(in procenten van het totaal, totale populatie)

	Uniregionale ondernemingen				Multiregionale ondernemingen	Totaal
	Brussel	Vlaanderen	Wallonië	Totaal		
Landbouw	0,1	0,8	0,7	0,7	0,0	0,5
Industrie	8,9	28,5	25,3	25,5	20,3	24,2
Bouwnijverheid	4,7	9,4	11,5	9,4	1,7	7,4
Handel, vervoer en communicatie	28,6	27,4	24,0	26,7	41,6	30,5
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	33,6	12,2	10,0	14,1	26,7	17,3
Overige diensten	24,1	21,6	28,4	23,6	9,7	20,0

Bron: NBB (sociale balansen).

Bijlage 2

Indeling van de ondernemingen naar bedrijfstak

De indeling van de ondernemingen naar bedrijfstak berust op de activiteitscode uit het bedrijfsregister van de Nationale Bank van België, opgesteld met het oog op de opmaak van de nationale rekeningen. Dit register omvat een reeks administratieve gegevens met betrekking tot de tijdens een bepaald jaar actieve ondernemingen. Het register met betrekking tot het jaar 2007 werd als referentie gekozen om te bepalen tot welke sector of bedrijfstak de ondernemingen tijdens de periode van 1998 tot 2008 behoorden. Dat register is gebaseerd op de NACE-Bel-nomenclatuur 2003. De ondernemingen die niet voorkomen in het register voor 2007 behouden de hun in de vorige registers toegekende activiteitscode of, bij ontstentenis, de hun door de Balanscentrale toegewezen activiteitscode.

De analyses in het artikel berusten, afhankelijk van de behoeften, op een opsplitsing in zes of twaalf bedrijfstakken. In de bijlagen 3 tot 10 worden systematisch deze twee opsplitsingen gehanteerd.

LIJST VAN DE VOOR DE ANALYSE VAN DE SOCIALE BALANSEN GEBRUIKTE SECTIES EN AFDELINGEN VAN DE ACTIVITEITENNOMENCLATUUR NACE-BEL

Omschrijving	Sectie	Afdeling
Landbouw	A-B	01-05
Industrie		
Extractieve nijverheid	C	10-14
Verwerkende nijverheid	D	15-37
Energie en water	E	40-41
Bouwnijverheid	F	45
Handel, vervoer en communicatie		
Handel en reparaties	G	50-52
Horeca	H	55
Vervoer en communicatie	I	60-64
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven		
Financiële dienstverlening en verzekeringen	J	65-67
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽¹⁾	K	70-74
Overige diensten		
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	N	85
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten	O	90-93

(1) Met uitzondering van de uitzendbedrijven (code NACE-Bel 74.502).

Bijlage 3

VERLOOP VAN HET AANTAL INGESCHREVEN WERKNEMERS IN DE ONDERNEMINGEN VAN DE BEPERKTE POPULATIE TUSSEN 2007 EN 2008

	Voltijdse equivalenten			Aantal personen						
	Gemiddelde werkgelegenheid		Werkgelegenheid aan het einde van het boekjaar (in pct.)	Gemiddelde werkgelegenheid			Werkgelegenheid aan het einde van het boekjaar (in pct.)	Totaal		
	(eenheden)	(in pct.)		Voltijds		Deeltijds		(eenheden)	(in pct.)	
			(eenheden)	(in pct.)	(eenheden)	(in pct.)				
Landbouw	129	2,7	2,4	114	2,8	15	1,4	129	2,5	2,4
Industrie	713	0,2	-1,1	-605	-0,2	1.485	3,7	881	0,2	-1,1
Extractieve nijverheid	-25	-1,0	-2,1	-5	-0,2	-25	-15,8	-29	-1,1	-2,1
Verwerkende nijverheid	709	0,2	-0,7	-570	-0,2	1.430	3,7	859	0,3	-0,7
Energie en water	29	0,2	-7,6	-30	-0,2	81	4,9	51	0,3	-7,4
Bouwnijverheid	1.720	2,0	0,5	1.492	1,8	142	2,8	1.634	1,8	0,6
Handel, vervoer en communicatie	3.895	1,1	0,4	1.446	0,5	3.284	3,0	4.730	1,1	0,5
Handel en reparaties	2.712	1,4	1,1	1.860	1,2	647	1,0	2.507	1,2	1,0
Horeca	236	1,4	-0,4	-2	0,0	453	3,5	451	1,9	0,0
Vervoer en communicatie ..	947	0,6	-0,3	-412	-0,3	2.184	6,3	1.772	1,0	-0,2
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	7.217	3,3	1,9	5.201	3,0	3.193	4,5	8.395	3,4	2,2
Financiële dienstverlening en verzekeringen	-932	-1,1	-1,7	-709	-1,0	-116	-0,5	-825	-0,9	-1,8
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽¹⁾	8.148	6,1	4,2	5.910	5,6	3.309	7,1	9.220	6,1	4,6
Overige diensten	6.020	2,8	2,9	3.082	2,4	4.425	3,2	7.506	2,8	2,8
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	5.186	2,8	3,0	2.404	2,3	4.033	3,1	6.437	2,8	2,9
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten ...	833	2,8	2,4	678	2,8	392	4,3	1.069	3,2	2,5
Totaal	19.693	1,6	0,7	10.730	1,1	12.544	3,4	23.274	1,7	0,8

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Met uitzondering van de uitzendbedrijven.

Bijlage 4

GEMIDDELDE ARBEIDSDUUR VAN DE IN HET PERSONEELSREGISTER INGESCHREVEN WERKNEMERS

	Uren, per jaar (totale populatie)									Veranderingspercentages tussen 2007 en 2008 (beperkte populatie)		
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007			Per voltijds equivalent	Per voltijds werk- nemer	Per deeltijds werk- nemer
	Per voltijds equivalent						Per voltijds equivalent	Per voltijds werk- nemer	Per deeltijds werk- nemer			
Landbouw	1.537	1.545	1.533	1.556	1.525	1.548	1.566	1.546	755	-0,1	0,2	-1,0
Industrie	1.517	1.506	1.508	1.532	1.516	1.520	1.521	1.523	976	-0,6	-0,7	1,2
Extractieve nijverheid	1.479	1.487	1.497	1.490	1.463	1.479	1.501	1.501	994	0,4	0,2	2,2
Verwerkende nijverheid	1.522	1.510	1.511	1.539	1.520	1.525	1.525	1.528	971	-0,7	-0,8	1,2
Energie en water	1.414	1.426	1.425	1.410	1.445	1.434	1.448	1.444	1.090	1,6	1,6	0,1
Bouwnijverheid	1.438	1.427	1.433	1.464	1.442	1.442	1.445	1.441	912	0,8	0,7	5,3
Handel, vervoer en communicatie	1.640	1.626	1.616	1.605	1.578	1.576	1.574	1.573	909	0,0	0,6	-1,7
Handel en reparaties	1.628	1.609	1.599	1.609	1.597	1.589	1.589	1.593	951	0,2	0,3	0,7
Horeca	1.580	1.589	1.567	1.562	1.561	1.564	1.557	1.531	660	-0,8	0,1	-2,0
Vervoer en communicatie ..	1.666	1.656	1.648	1.608	1.554	1.560	1.556	1.553	1.019	-0,1	0,9	-5,8
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	1.588	1.551	1.541	1.551	1.536	1.540	1.543	1.566	881	0,6	0,4	1,4
Financiële dienstverlening en verzekeringen	1.501	1.428	1.426	1.436	1.422	1.417	1.434	1.475	874	0,3	0,0	1,2
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽¹⁾	1.653	1.645	1.624	1.630	1.608	1.610	1.603	1.616	884	0,4	0,4	1,2
Overige diensten	1.537	1.531	1.538	1.533	1.511	1.496	1.506	1.492	909	0,1	-0,5	1,2
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	1.530	1.524	1.530	1.525	1.498	1.483	1.491	1.469	912	0,2	-0,4	1,3
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten ...	1.586	1.582	1.596	1.585	1.593	1.585	1.597	1.590	869	-0,7	-0,9	-0,7
Totaal	1.562	1.547	1.545	1.552	1.532	1.530	1.532	1.534	910	0,0	0,0	0,4

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Met uitzondering van de uitzendbedrijven.

Bijlage 5

OPSPLITSING VAN HET AANTAL INGESCHREVEN WERKNEMERS NAAR ARBEIDSOVEREENKOMST EN GESLACHT

(in procenten van het totale aantal in het personeelsregister ingeschreven werknemers aan het einde van het boekjaar)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007	2008
	(totale populatie)							(beperkte populatie)	
Volgens de arbeidsovereenkomst									
Overeenkomst voor onbepaalde duur	93,5	93,8	93,9	93,9	93,8	93,5	93,4	94,0	94,1
Overeenkomst voor bepaalde duur	4,9	4,9	5,0	5,0	5,2	5,4	5,4	4,9	4,9
Landbouw	7,5	5,2	6,1	6,2	6,4	6,3	10,3	6,3	6,6
Industrie	4,2	3,8	3,5	3,8	3,9	4,4	4,7	4,8	4,4
Extractieve nijverheid	5,6	5,8	6,0	6,1	6,3	8,2	6,9	7,4	6,3
Verwerkende nijverheid	4,0	3,7	3,4	3,7	3,7	4,2	4,6	4,7	4,3
Energie en water	7,4	6,3	6,4	6,0	6,4	6,6	6,0	6,5	5,4
Bouwnijverheid	2,1	2,7	2,7	2,7	2,9	3,2	3,3	2,4	2,4
Handel, vervoer en communicatie	4,7	5,2	5,7	5,5	6,0	5,9	5,8	4,9	5,2
Handel en reparaties	5,6	5,6	6,0	5,7	6,1	5,8	5,8	5,5	5,9
Horeca	8,9	9,7	11,4	12,6	15,0	15,4	14,7	12,4	13,3
Vervoer en communicatie	2,5	3,7	3,7	3,2	3,3	3,3	3,4	3,1	3,3
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	4,2	4,1	4,2	4,1	4,4	4,3	4,3	3,5	3,2
Financiële dienstverlening en verzekeringen ..	4,4	3,5	2,9	3,0	2,9	2,9	2,6	2,4	1,9
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽¹⁾	4,0	4,5	5,1	4,7	5,2	5,0	5,2	4,1	3,9
Overige diensten	8,3	7,6	7,6	7,7	7,5	7,7	7,5	7,4	7,4
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	8,2	7,5	7,4	7,6	7,4	7,6	7,5	7,6	7,5
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten	8,7	8,8	8,6	7,9	8,4	8,4	7,3	6,3	6,9
Vervangingsovereenkomst	1,3	1,1	1,0	0,9	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9
Overeenkomst voor de uitvoering van een duidelijk omschreven werk	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Volgens het geslacht									
Mannen	61,7	61,0	60,7	60,6	60,8	59,1	58,7	59,8	59,5
Vrouwen	38,3	39,0	39,3	39,4	39,2	40,9	41,3	40,2	40,5

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Met uitzondering van de uitzendbedrijven.

Bijlage 6

OPSPLITSING VAN DE WERKGELEGENHEID NAAR WERKNEMERSSTATUUT IN DE ONDERNEMINGEN DIE EEN VOLLEDIG SCHEMA NEERLEGGEN

(in procenten van de gemiddelde werkgelegenheid, uitgedrukt in VTE)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007	2008
	(totale populatie)						(beperkte populatie)		
In het personeelsregister ingeschreven werknemers	96,6	96,6	96,4	95,8	95,6	93,7	93,5	93,1	93,3
Uitzendkrachten	2,7	2,6	2,7	3,1	3,3	3,7	3,9	4,0	3,8
Landbouw	3,6	5,4	5,4	6,7	4,5	7,3	8,2	7,2	7,9
Industrie	4,2	4,1	4,3	5,0	5,1	5,8	6,0	6,0	5,4
Extractieve nijverheid	3,3	3,7	3,1	2,3	2,6	2,8	3,1	3,0	3,3
Verwerkende nijverheid	4,4	4,3	4,5	5,2	5,3	6,1	6,3	6,3	5,7
Energie en water	0,9	0,9	1,0	1,1	2,1	1,3	1,4	1,2	0,9
Bouwnijverheid	1,3	1,1	1,1	1,2	1,6	2,0	2,2	2,1	1,8
Handel, vervoer en communicatie	2,8	2,7	2,9	3,4	3,7	4,2	4,6	4,4	4,6
Handel en reparaties	3,5	3,3	3,5	3,9	4,0	4,6	4,8	5,0	4,8
Horeca	5,0	4,6	4,0	4,0	4,3	6,0	7,7	6,2	6,9
Vervoer en communicatie	1,9	2,0	2,3	2,9	3,4	3,8	4,3	3,8	4,3
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	2,0	1,8	1,7	2,0	2,1	2,6	2,7	2,7	2,5
Financiële dienstverlening en verzekeringen ..	1,2	0,8	0,7	0,6	0,7	0,8	0,9	0,9	0,8
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽¹⁾	2,8	2,7	2,7	3,2	3,2	3,8	3,9	4,1	3,7
Overige diensten	0,8	0,8	0,8	1,0	0,9	0,9	1,1	1,2	1,2
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten ..	5,1	5,1	5,1	5,2	5,3	5,8	6,6	6,7	6,6
Ter beschikking van de onderneming gestelde personen ⁽²⁾	0,7	0,8	0,8	1,1	1,1	2,6	2,6	2,9	2,9

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Met uitzondering van de uitzendbedrijven.

(2) De werknemers die aan een onderneming verbonden zijn door de inschrijving in het personeelsregister ervan en die ter beschikking gesteld zijn van een andere onderneming die een sociale balans moet neerleggen, worden tweemaal geteld.

Bijlage 7

PERSONEELSKOSTEN PER VTE⁽¹⁾

	Euro, per jaar (totale populatie)							Veranderings- percentages tussen 2007 en 2008 (beperkte populatie)
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Landbouw	27.007	28.417	28.750	29.772	29.826	29.908	30.621	3,1
Industrie	46.450	48.692	49.684	51.589	52.669	54.559	56.430	2,9
Extractieve nijverheid	41.812	43.941	45.628	46.147	46.671	47.957	50.575	3,4
Verwerkende nijverheid	45.271	47.283	48.620	50.285	51.348	53.240	54.998	2,6
Energie en water	74.041	77.576	74.853	77.810	79.151	80.898	82.984	6,3
Bouwnijverheid	34.508	35.604	36.575	37.710	37.875	39.008	39.997	4,6
Handel, vervoer en communicatie	38.821	40.493	41.228	42.369	43.539	44.833	46.062	4,0
Handel en reparaties	39.823	41.112	41.538	42.415	43.463	44.750	46.251	3,6
Horeca	25.141	26.517	27.510	28.230	28.675	29.534	30.083	2,4
Vervoer en communicatie	39.748	41.975	43.215	44.919	46.461	47.926	48.953	4,7
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	55.140	56.152	56.883	57.497	58.090	58.926	59.999	4,0
Financiële dienstverlening en verzekeringen ..	63.909	64.293	65.667	67.277	68.907	70.837	72.804	6,5
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽²⁾	48.629	49.989	50.585	50.808	51.232	52.164	52.992	3,0
Overige diensten	35.215	37.181	38.704	39.351	40.038	40.513	42.440	4,2
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	35.328	37.204	38.770	39.454	40.059	40.339	42.355	4,3
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten ..	34.397	37.008	38.209	38.638	39.913	41.671	42.946	3,8
Totaal	42.736	44.435	45.299	46.489	47.498	48.513	49.945	3,7

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Rubriek 1023 / rubriek 1003.

(2) Met uitzondering van de uitzendbedrijven.

Bijlage 8

PERSONEELSKOSTEN PER GEWERKT UUR⁽¹⁾

	Euro (totale populatie)							Veranderings- percentages tussen 2007 en 2008 (beperkte populatie)
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Landbouw	17,6	18,4	18,8	19,1	19,6	19,3	19,6	3,3
Industrie	30,6	32,3	33,0	33,7	34,7	35,9	37,1	3,5
Extractieve nijverheid	28,3	29,6	30,5	31,0	31,9	32,4	33,7	3,0
Verwerkende nijverheid	29,7	31,3	32,2	32,7	33,8	34,9	36,1	3,3
Energie en water	52,4	54,4	52,5	55,2	54,8	56,4	57,3	4,7
Bouwnijverheid	24,0	24,9	25,5	25,8	26,3	27,1	27,7	3,8
Handel, vervoer en communicatie	23,7	24,9	25,5	26,4	27,6	28,4	29,3	4,0
Handel en reparaties	24,5	25,5	26,0	26,4	27,2	28,2	29,1	3,4
Horeca	15,9	16,7	17,6	18,1	18,4	18,9	19,3	3,2
Vervoer en communicatie	23,9	25,4	26,2	27,9	29,9	30,7	31,5	4,8
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	34,7	36,2	36,9	37,1	37,8	38,3	38,9	3,5
Financiële dienstverlening en verzekeringen ..	42,6	45,0	46,1	46,8	48,5	50,0	50,8	6,2
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽²⁾	29,4	30,4	31,1	31,2	31,9	32,4	33,1	2,6
Overige diensten	22,9	24,3	25,2	25,7	26,5	27,1	28,2	4,1
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	23,1	24,4	25,3	25,9	26,7	27,2	28,4	4,1
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten ..	21,7	23,4	23,9	24,4	25,1	26,3	26,9	4,5
Totaal	27,4	28,7	29,3	29,9	31,0	31,7	32,6	3,7

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Rubriek 1023 / rubriek 1013.

(2) Met uitzondering van de uitzendbedrijven.

Bijlage 9

OPLEIDING IN 2008 IN DE ONDERNEMINGEN VAN DE BEPERKTE POPULATIE ⁽¹⁾

	Aantal deelnemers aan een opleidingsactiviteit ⁽²⁾			Aan opleidingsactiviteiten bestede uren				Aan opleidingsactiviteiten verbonden nettokosten ⁽³⁾			
	(in pct. van de gemiddelde werkgelegenheid)			(in pct. van de gewerkte uren)				(in pct. van de personeelskosten)			
	For- mele ⁽⁴⁾	Infor- mele ⁽⁵⁾	Basis ⁽⁶⁾	For- mele ⁽⁴⁾	Infor- mele ⁽⁵⁾	Basis ⁽⁶⁾	Totaal	For- mele ⁽⁴⁾	Infor- mele ⁽⁵⁾	Basis ⁽⁶⁾	Totaal
Landbouw	4,0	4,8	0,7	0,0	0,1	0,3	0,5	0,07	0,17	0,11	0,35
Industrie	42,5	21,2	0,9	0,9	0,6	0,1	1,6	1,37	0,62	0,04	2,04
Extractieve nijverheid	29,9	18,3	1,6	0,4	0,6	0,3	1,3	0,60	0,58	0,14	1,32
Verwerkende nijverheid	40,7	21,5	0,9	0,8	0,6	0,1	1,5	1,15	0,65	0,05	1,84
Energie en water	75,1	15,3	0,3	2,7	0,3	0,0	3,0	3,96	0,32	0,01	4,29
Bouwnijverheid	19,9	7,0	2,0	0,3	0,2	0,4	0,9	0,43	0,17	0,11	0,71
Handel, vervoer en communicatie	33,5	20,3	1,5	0,9	0,2	0,2	1,3	1,43	0,19	0,09	1,70
Handel en reparaties	22,6	15,0	1,2	0,4	0,2	0,3	0,9	0,65	0,22	0,06	0,93
Horeca	13,2	2,0	1,8	0,2	0,1	0,3	0,6	0,35	0,10	0,11	0,55
Vervoer en communicatie ..	50,3	29,7	1,9	1,6	0,2	0,1	1,9	2,42	0,15	0,11	2,68
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	37,4	23,0	0,5	0,9	0,5	0,1	1,5	1,53	0,56	0,03	2,12
Financiële dienstverlening en verzekeringen	55,8	34,6	0,1	1,4	0,9	0,0	2,3	2,31	0,84	0,01	3,15
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽⁷⁾	26,9	16,3	0,7	0,6	0,3	0,1	1,1	0,87	0,33	0,06	1,26
Overige diensten	42,6	24,6	1,1	0,7	0,4	0,2	1,2	0,69	0,33	0,07	1,09
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	45,1	26,3	1,0	0,7	0,4	0,1	1,2	0,70	0,36	0,07	1,13
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten ...	25,7	12,8	2,0	0,4	0,3	0,3	1,0	0,62	0,19	0,06	0,87
Totaal	37,3	20,9	1,1	0,8	0,4	0,2	1,4	1,27	0,42	0,06	1,75

Bron: NBB (sociale balansen).

- (1) De rubrieken betreffende de basisopleiding zijn apart gehouden, ook al is gebleken dat, voor sommige ondernemingen, de opgetekende bedragen betrekking hebben op formele of informele opleiding.
- (2) Wegens de dubbelstellingen die ontstaan doordat een zelfde persoon aan meer dan één opleidingstype kan hebben deelgenomen, wordt hier geen totaal berekend.
- (3) Brutokosten, waar de betaalde bijdragen en de stortingen aan collectieve fondsen aan worden toegevoegd en waar de subsidies en andere ontvangen tegenmoetkomsten van worden afgetrokken.
- (4) Door lesgevers uitgewerkte cursussen en stages. De lesgevers zijn verantwoordelijk voor de organisatie en inhoud ervan ten behoeve van een groep cursisten op een andere plaats dan de werkplek.
- (5) Andere opleidingsactiviteiten waarvan de organisatie en de inhoud in hoge mate worden bepaald door de cursist afhankelijk van zijn individuele behoeften en in rechtstreeks verband met het werk of de werkplek. Deze activiteiten omvatten ook het bijwonen, voor leerdoeleinden, van conferenties of handelsbeurzen.
- (6) Opleiding die gedurende minimaal zes maanden wordt verstrekt aan personen die terwerkgesteld zijn in het kader van alternerend leren en werken en die het behalen van een diploma tot doel heeft.
- (7) Met uitzondering van de uitzendbedrijven.

Bijlage 10

OPLEIDING, IN 2008, IN DE ONDERNEMINGEN MET OPLEIDINGSACTIVITEITEN VAN DE BEPERKTE POPULATIE ⁽¹⁾

	Aan opleidingsactiviteiten bestede uren (gemiddelde per cursist, in uren)			Aan opleidingsactiviteiten verbonden nettokosten ⁽²⁾ (gemiddelde per cursist, in euro)		
	Formele ⁽³⁾	Informele ⁽⁴⁾	Basis ⁽⁵⁾	Formele ⁽³⁾	Informele ⁽⁴⁾	Basis ⁽⁵⁾
Landbouw	18	34	608	29,6	31,9	8,1
Industrie	30	41	163	61,9	41,2	17,1
Extractieve nijverheid	21	45	284	49,5	37,4	16,6
Verwerkende nijverheid	28	42	163	56,1	40,5	16,9
Energie en water	51	27	58	92,1	69,8	41,9
Bouwnijverheid	24	33	319	38,7	32,4	7,3
Handel, vervoer en communicatie	38	14	196	50,2	30,0	12,9
Handel en reparaties	25	19	334	49,5	34,3	6,8
Horeca	19	51	185	31,5	21,6	7,2
Vervoer en communicatie	45	10	82	50,8	25,0	35,3
Financiële dienstverlening, vastgoed en diensten aan bedrijven	33	32	151	70,1	42,9	24,9
Financiële dienstverlening en verzekeringen ..	33	35	186	89,7	49,5	22,3
Vastgoed en diensten aan bedrijven ⁽⁶⁾	33	30	149	47,0	33,6	25,1
Overige diensten	19	18	164	30,3	27,2	13,0
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	19	17	158	29,2	27,8	15,1
Collectieve, sociale en persoonlijke diensten ..	24	29	187	40,9	22,0	6,6
Totaal	30	26	194	54,5	37,5	13,3

Bron: NBB (sociale balansen).

- (1) De rubrieken betreffende de basisopleiding zijn apart gehouden, ook al is gebleken dat, voor sommige ondernemingen, de opgetekende bedragen betrekking hebben op formele of informele opleiding.
- (2) Brutokosten, waar de betaalde bijdragen en de stortingen aan collectieve fondsen aan worden toegevoegd en waar de subsidies en andere ontvangen tegenmoetkomingen van worden afgetrokken.
- (3) Door lesgevers uitgewerkte cursussen en stages. De lesgevers zijn verantwoordelijk voor de organisatie en inhoud ervan ten behoeve van een groep cursisten op een andere plaats dan de werkplek.
- (4) Andere opleidingsactiviteiten waarvan de organisatie en de inhoud in hoge mate worden bepaald door de cursist afhankelijk van zijn individuele behoeften en in rechtstreeks verband met het werk of de werkplek. Deze activiteiten omvatten ook het bijwonen, voor leerdoeleinden, van conferenties of handelsbeurzen.
- (5) Opleiding die gedurende minimaal zes maanden wordt verstrekt aan personen die tewerkgesteld zijn in het kader van alternerend leren en werken en die het behalen van een diploma tot doel heeft.
- (6) Met uitzondering van de uitzendbedrijven.

Bijlage 11

AARD EN STRUCTUUR VAN DE ARBEIDSOVEREENKOMSTEN NAAR GEWEST

(totale populatie)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Deeltijdwerk							
(in procenten van de werkgelegenheid op 31 december)							
Uniregionale ondernemingen	22,1	23,5	24,4	25,0	25,4	26,7	27,2
Brussel	21,3	22,9	23,1	23,9	25,0	24,0	24,9
Vlaanderen	21,7	23,3	24,5	25,3	25,6	27,3	27,6
Wallonië	23,4	24,3	24,7	24,9	25,1	26,6	27,3
Multiregionale ondernemingen	21,7	23,0	25,4	26,3	28,2	29,7	29,9
Totaal	21,9	23,3	24,6	25,4	26,1	27,5	27,9
Tijdelijk werk⁽¹⁾							
(in procenten van de werkgelegenheid op 31 december)							
Uniregionale ondernemingen	6,4	6,2	6,2	6,2	6,4	6,8	6,9
Brussel	6,3	6,6	7,4	7,5	7,2	6,9	8,6
Vlaanderen	5,4	4,9	4,9	4,8	5,1	5,7	5,5
Wallonië	9,1	9,5	9,1	9,0	9,1	9,7	9,7
Multiregionale ondernemingen	6,6	6,4	5,9	5,7	5,7	5,7	5,5
Totaal	6,5	6,2	6,1	6,1	6,2	6,5	6,6
Uitzendarbeid in de ondernemingen die een volledig schema neerleggen							
(in procenten van de gemiddelde VTE-werkgelegenheid)							
Uniregionale ondernemingen	3,2	3,1	3,1	3,6	3,8	4,4	4,7
Brussel	2,3	2,4	2,3	2,5	2,6	2,6	3,2
Vlaanderen	3,2	3,2	3,2	3,8	4,1	4,8	4,9
Wallonië	3,7	3,4	3,3	3,6	3,8	4,4	4,6
Multiregionale ondernemingen	1,9	1,7	2,0	2,2	2,3	2,4	2,7
Totaal	2,7	2,6	2,7	3,1	3,3	3,7	3,9

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) Overeenkomsten voor bepaalde duur, vervangingsovereenkomsten en arbeidsovereenkomsten die worden afgesloten voor een duidelijk omschreven werk.

Bijlage 12

ARBEIDSDUUR EN PERSONEELSKOSTEN NAAR GEWEST

(totale populatie)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Gewerkte uren per VTE (eenheden, per jaar)							
Uniregionale ondernemingen	1.567	1.557	1.552	1.566	1.549	1.547	1.549
Brussel	1.625	1.604	1.586	1.598	1.579	1.578	1.596
Vlaanderen	1.561	1.554	1.554	1.573	1.553	1.553	1.551
Wallonië	1.554	1.539	1.530	1.533	1.525	1.520	1.522
Multiregionale ondernemingen	1.547	1.522	1.528	1.513	1.485	1.483	1.485
Totaal	1.562	1.547	1.545	1.552	1.532	1.530	1.532
Personeelskosten per VTE (euro, per jaar)							
Uniregionale ondernemingen	40.420	41.958	42.743	44.033	45.015	45.791	47.420
Brussel	48.844	51.133	50.864	52.509	53.420	53.647	55.984
Vlaanderen	40.124	41.670	42.770	43.951	45.022	45.906	47.627
Wallonië	36.704	37.809	38.675	40.188	41.158	42.102	43.247
Multiregionale ondernemingen	48.714	50.757	51.790	53.560	54.432	56.029	57.144
Totaal	42.736	44.435	45.299	46.489	47.498	48.513	49.945
Personeelskosten per gewerkt uur (euro)							
Uniregionale ondernemingen	25,8	27,0	27,5	28,1	29,1	29,6	30,6
Brussel	30,1	31,9	32,1	32,9	33,8	34,0	35,1
Vlaanderen	25,7	26,8	27,5	27,9	29,0	29,6	30,7
Wallonië	23,6	24,6	25,3	26,2	27,0	27,7	28,4
Multiregionale ondernemingen	31,5	33,3	33,9	35,4	36,7	37,8	38,5
Totaal	27,4	28,7	29,3	29,9	31,0	31,7	32,6

Bron: NBB (sociale balansen).

Bijlage 13

FORMELE OPLEIDING IN DE BEDRIJVEN NAAR GEWEST⁽¹⁾

(totale populatie)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Deelnemers aan een opleidingsactiviteit (in procenten van de gemiddelde werkgelegenheid)							
Uniregionale ondernemingen	25,6	27,0	26,5	27,1	27,4	27,1	27,2
Brussel	28,4	29,4	27,2	28,3	27,0	26,7	27,0
Vlaanderen	27,4	29,1	29,0	29,2	29,5	28,8	29,4
Wallonië	19,2	19,8	19,7	21,0	22,1	22,8	22,1
Multiregionale ondernemingen	61,1	55,6	56,8	61,7	61,0	61,8	61,9
Totaal	35,4	34,9	35,0	35,9	36,2	36,2	36,1
Aan opleidingsactiviteiten bestede uren (in procenten van de gewerkte uren)							
Uniregionale ondernemingen	0,58	0,53	0,56	0,53	0,54	0,54	0,54
Brussel	0,60	0,59	0,59	0,49	0,54	0,56	0,51
Vlaanderen	0,63	0,57	0,62	0,59	0,58	0,58	0,58
Wallonië	0,42	0,38	0,38	0,39	0,45	0,44	0,42
Multiregionale ondernemingen	1,51	1,46	1,31	1,32	1,30	1,43	1,60
Totaal	0,84	0,78	0,77	0,73	0,74	0,77	0,80
Aan opleidingsactiviteiten verbonden kosten (in procenten van de personeelskosten)							
Uniregionale ondernemingen	0,82	0,76	0,76	0,73	0,73	0,71	0,70
Brussel	0,86	0,83	0,72	0,63	0,70	0,69	0,68
Vlaanderen	0,90	0,82	0,85	0,82	0,77	0,75	0,75
Wallonië	0,58	0,52	0,48	0,56	0,61	0,62	0,60
Multiregionale ondernemingen	2,47	2,31	2,09	2,07	2,07	2,28	2,42
Totaal	1,35	1,26	1,19	1,13	1,13	1,19	1,21
Ondernemingen met opleidingsactiviteiten (in procenten van het totale aantal ondernemingen)							
Uniregionale ondernemingen	6,5	6,6	6,5	6,4	6,2	6,4	6,5
Brussel	6,7	7,1	6,7	6,9	6,8	7,1	7,1
Vlaanderen	7,2	7,3	7,2	7,1	6,9	7,0	7,1
Wallonië	4,5	4,7	4,5	4,5	4,4	4,7	4,9
Multiregionale ondernemingen	46,3	47,6	43,4	44,1	45,1	43,7	41,9
Totaal	7,1	7,2	7,1	6,9	6,8	7,0	7,0

Bron: NBB (sociale balansen).

(1) De gegevens in deze tabel zijn niet vergelijkbaar met die in bijlage 9. Deze laatste bevat namelijk gegevens die werden verzameld volgens het nieuwe formulier van de sociale balans dat van toepassing is op de vanaf 1 december 2008 afgesloten boekjaren.

Bijlage 14

SOCIALE BALANS

Nummers van de paritaire comités die voor de onderneming bevoegd zijn:

STAAT VAN DE TEWERKGESTELDE PERSONEN WERKNEMERS INGESCHREVEN IN HET PERSONEELSREGISTER

	Codes	1. Voltijds (boekjaar)	2. Deeltijds (boekjaar)	3. Totaal (T) of totaal in voltijdse equi- valenten (VTE) (boekjaar)	3P. Totaal (T) of totaal in voltijdse equivalenten (VTE) (vorig boekjaar)
Tijdens het boekjaar en het vorige boekjaar					
Gemiddeld aantal werknemers	100 (VTE) (VTE)
Aantal daadwerkelijk gepresteerde uren ..	101 (T) (T)
Personeelskosten	102 (T) (T)
Bedrag van de voordelen bovenop het loon	103	xxxxxxxxxxxxxxxx	xxxxxxxxxxxxxxxx (T) (T)

Op de afsluitingsdatum van het boekjaar

	Codes	1. Voltijds	2. Deeltijds	3. Totaal in voltijdse equivalenten
Aantal werknemers ingeschreven in het personeelsregister	105
Volgens de aard van de arbeidsovereenkomst				
Overeenkomst voor een onbepaalde tijd	110
Overeenkomst voor een bepaalde tijd	111
Overeenkomst voor een duidelijk omschreven werk	112
Vervangingsovereenkomst	113
Volgens het geslacht en het studieniveau				
..... Mannen:	120
.....				
lager onderwijs	1200
secundair onderwijs	1201
hoger niet-universitair onderwijs	1202
universitair onderwijs	1203
..... Vrouwen:	121
.....				
lager onderwijs	1210
secundair onderwijs	1211
hoger niet-universitair onderwijs	1212
universitair onderwijs	1213
Volgens de beroeps categorie				
..... Directiepersoneel	130
.....				
Bedienden	134
Arbeiders	132
Andere	133

UITZENDKRACHTEN EN TER BESCHIKING VAN DE ONDERNEMING GESTELDE PERSONEN

	Codes	1. Uitzendkrachten	2. Ter beschikking van de onder- neming gestelde personen
Tijdens het boekjaar			
Gemiddeld aantal tewerkgestelde personen	150
Aantal daadwerkelijk gepresteerde uren	151
Kosten voor de onderneming	152

TABEL VAN HET PERSONEELSVEROOR TIJDENS HET BOEKJAAR

INGETREDEN

	Codes	1. Voltijds	2. Deeltijds	3. Totaal in voltijdse equivalenten
Aantal werknemers die tijdens het boekjaar in het personeelsregister werden ingeschreven	205
Volgens de aard van de arbeidsovereenkomst				
..... Overeenkomst voor een onbepaalde tijd	210
..... Overeenkomst voor een bepaalde tijd	211
..... Overeenkomst voor een duidelijk omschreven werk	212
..... Vervangingsovereenkomst	213

UITGETREDEN

	Codes	1. Voltijds	2. Deeltijds	3. Totaal in voltijdse equivalenten
Aantal werknemers met een in het personeelsregister opgetekende datum waarop hun overeenkomst tijdens het boekjaar een einde nam	305
Volgens de aard van de arbeidsovereenkomst				
..... Overeenkomst voor een onbepaalde tijd	310
..... Overeenkomst voor een bepaalde tijd	311
..... Overeenkomst voor een duidelijk omschreven werk	312
..... Vervangingsovereenkomst	313
Volgens de reden van beëindiging van de overeenkomst				
..... Pensioen	340
..... Brugpensioen	341
..... Afdanking	342
..... Andere reden	343
..... Waarvan: het aantal werknemers dat als zelfstandige ten minste op halftijdse basis diensten blijft verlenen aan de onderneming	350

INLICHTINGEN OVER DE OPLEIDINGEN VOOR DE WERKNEMERS TIJDENS HET BOEKJAAR

	Codes	Mannen	Codes	Vrouwen
Totaal van de formele voortgezette beroepsopleidingsinitiatieven voor de werknemers ten laste van de werkgever				
Aantal betrokken werknemers	5801	5811
Aantal gevolgde opleidingsuren	5802	5812
Nettokosten voor de onderneming	5803	5813
waarvan brutokosten rechtstreeks verbonden met de opleiding	58031	58131
waarvan betaalde bijdragen en stortingen aan collectieve fondsen ...	58032	58132
waarvan ontvangen tegemoetkomingen (in mindering)	58033	58133
Totaal van de minder formele en informele voortgezette beroepsopleidingsinitiatieven voor de werknemers ten laste van de werkgever				
Aantal betrokken werknemers	5821	5831
Aantal gevolgde opleidingsuren	5822	5832
Nettokosten voor de onderneming	5823	5833
Totaal van de initiële beroepsopleidingsinitiatieven ten laste van de werkgever				
Aantal betrokken werknemers	5841	5851
Aantal gevolgde opleidingsuren	5842	5852
Nettokosten voor de onderneming	5843	5853

Summaries of articles

Economic projections for Belgium – Autumn 2009

Since the previous forecasts, there have been increasing signs of recovery, in the wake of the most severe recession suffered by the global economy in the last sixty years. Confidence indicators has returned since the spring, against a backdrop of easing financial tension, while industrial production and trade have both increased slightly worldwide. Doubts still remain, however, as to the sustainability of the recovery. This recovery has, in fact, largely been driven by budgetary and monetary policy stimulus, along with movements in inventories, the effects of which are temporary. In contrast, unemployment is likely to increase further in most of the advanced economies, with investment remaining low, and this will restrict growth in 2010.

In Belgium, the full scale of the GDP decline at the end of 2008 and the start of 2009 was historic. However, GDP did rise by 0.5 p.c. in the third quarter, and a revival in business cycle indicators suggests that the economy should continue to grow. The growth rate will remain low, however, given the absence of any vigorous recovery in foreign demand and the anticipated weakness of investment and private consumption, against the backdrop of a deteriorating labour market. GDP is thus set to contract by 3.1 p.c. on average in 2009, before growing by 1 p.c. in 2010.

The labour market initially showed a certain level of resilience in the face of the severe contraction in activity. Job losses and increasing unemployment were contained by the massive use of temporary lay-offs and other methods of reducing working hours. They were also cushioned by a significant drop in company productivity. Employment is likely to fall by 118,000 units between the end of 2008 and the end of 2010. As an annual average, net job losses are forecast at 27,000 and 64,000 persons respectively in 2009 and 2010. The unemployment rate is set to rise from 7 p.c. in 2008 to 9 p.c. in 2010. The deterioration in labour market conditions is expected to result in wage growth moderation.

The combination of a severe financial crisis and a generalised decline in activity significantly affected both consumers and businesses in 2009. With the exception of public sector consumption and investment, all the main expenditure categories affected GDP negatively. Businesses had to face the synchronized collapse of most foreign markets, with exports contracting by more than 12 p.c. In addition, inventories were reduced significantly. Finally, businesses are likely to cut their investments, due to the unprecedented decline in their capacity utilisation rate in particular, along with modest demand prospects. Consumers are also likely to reign in their expenditure significantly in 2009, both in terms of consumption and investment in housing. This behaviour is largely an expression of great restraint in the face of uncertain prospects for jobs or future incomes. In 2010, the modest recovery in growth is likely to be based on a slight increase in private consumption and exports, and on a turnaround in inventory movements. Private investment adjustment is, however, likely to continue.

As in the euro area, inflation in Belgium eased rapidly over the course of 2009, even turning negative from May to November, as a consequence of the significant fall in energy prices in comparison with the previous year. Due to the recent increase in international oil quotations, inflation is expected to return to positive figures at the end of 2009, though remaining low, owing to the rapid attenuation of pressure from import prices and wages. In all, as an annual average, inflation is expected to be 0 p.c. in 2009 and 1.6 p.c. in 2010.

In the macroeconomic context depicted above, and in the light of the measures approved by the authorities, e.g. in the budgetary context, the public deficit is expected to reach 6.1 p.c. of GDP in 2009 and 5.4 p.c. in 2010, by unchanged policy. In 2009 and 2010, the general government debt is expected to record a further sharp rise, though the increase should be slightly lower than the average for the euro area, rising from 89.8 p.c. of GDP in 2008 to 98.1 p.c. in 2009 and 102 p.c. in 2010.

JEL Codes: E17, E25, E37, E66

Key words: Belgium, macroeconomic projections, Eurosystem

Pension system reforms in the EU15 countries

The article gives an overview of pension system reforms that have been carried out in the EU15 since the beginning of the 1990s. It first of all briefly describes the main common features that the pension systems share and the basic differences that set them apart within this group of countries, all of which are confronted with the ageing problem and its social and fiscal implications. The paper then presents the main types of reform that have been implemented. Major structural reforms have only been made in a few countries, while the values of the parameters used for calculating pension rights have been revised and reforms made to public sector workers' pension schemes practically everywhere. The way in which the reforms have been carried out in the countries that seemed to offer interesting case studies – Germany, the Netherlands, France, Sweden, Italy and Austria – is also examined.

Following these reforms, several countries seem to have managed to contain the growth of their expenditure on pensions. In others, an explosion of pension costs may well be likely in the absence of any policy change. Lastly, a middle-range group seems to have already gone ahead with reform measures limiting the increase in pension costs, but not thoroughly enough to avoid a big rise in these costs.

Replacement rates have meanwhile converged, or will soon converge, within the EU15. So, countries where these rates were lowest have higher post-reform replacement rates than they had before, while the countries that had high replacement rates have conducted sometimes substantial reforms which have brought these ratios down.

JEL Code: H55

Key words: pension system reforms, expenditure on pensions, replacement rates

Methodology or pricing : how can the greater volatility of consumer gas and electricity prices in Belgium be explained?

Over the past three years it has gradually become clear that consumer gas and electricity prices in Belgium are much more volatile than elsewhere in the euro area or in the three main neighbouring countries. The article first of all examines whether recent methodological change to the registration method in the consumer price index are an explanatory factor for the differing movements in gas and electricity prices. The analysis shows that this is not the case, implying that the deviations in price movements from those in the reference zones may be attributed to the pricing itself. It also indicates an increase in volatility during the period 2007-2009 in response to a number of changes in price-setting since the full-scale liberalisation of the gas and electricity market for residential consumption (changes that cannot necessarily be related directly to the liberalisation, however).

Moreover, an international comparison of gas and electricity prices excluding taxation reveals that, contrary to what was previously the case, prices in Belgium began to move considerably ahead of those in the euro area in the course of 2008. As far as gas is concerned, this handicap was to disappear again in the third quarter of 2009, whereas the available indicators show that the gap remains substantial in the case of electricity, despite some narrowing. It may also be noted that gas and electricity prices may have then bottomed out and that the transmission (more substantial in Belgium) of the new upward momentum in prices for energetic raw materials could lead to deterioration in the relative position in the near future.

It is then open to question which economic factor explains why price fluctuations for energetic raw materials in Belgium are having a greater impact on consumer gas and electricity prices than elsewhere. In addition, the higher volatility of gas and electricity prices is also a factor that has to be taken into account when containing broader price and cost movements, especially in a situation where energy prices present a structural upward trend.

JEL Codes: E31, E64

Key Words: consumer price index, Belgium, gas price, electricity price

Trends in the financial structure and results of firms in 2008

The article looks at the financial situation of non-financial corporations in Belgium over the period running from 1 January to 31 December 2008. Because of the contrasting economic trends during that period, the analysis is somewhat blurred. Nevertheless, the data collected still give a good idea of the resistance capacity of firms at the beginning of the recession.

For the year 2008 as a whole, growth of the total value added generated by Belgian non-financial corporations amounted to 1.8 p.c. (in current prices), well down on previous years. Meanwhile, operating costs grew more quickly than value added, resulting in a drop in operating profit for the first time since 2001. As far as the financial position of firms is concerned, there was a widespread decline in profitability and repayment ability in 2008, due to the economic downturn. On the other hand, solvency ratios continued to rise as a result of newly-invested capital. Finally, a distribution analysis shows that a large proportion of firms are in an unfavourable situation and that the dispersion of ratios has widened over the last ten years.

JEL Codes: D39, G30, L60, L80

Key words: firms' results, financial structure, sectoral analysis, distribution analysis

The 2008 social balance sheet

There was an average annual increase in employment of 1.7 p.c. in 2008, according to the statistics gleaned from a reduced population of enterprises that filed their social balance sheet by 16 September 2009 at the latest. End-of-year results (+0.8 p.c.) point to a significant slowdown in growth during the course of the year, reflecting the economic downturn which began at the end of 2007. Full-time staff numbers stabilised, but the number of part-time workers continued to grow. The expansion of this part-time working arrangement is not only attributable to the recruitment of workers on shorter hours; shifts between full-time and part-time working arrangements have also been observed, especially in large firms that have restructured. As a result of the economic downturn, the share of temporary work has fallen. In firms filing a full-format social balance sheet, a reduction in the use of temporary agency workers has also been noted.

The overall wage bill in the firms included in the reduced population grew by 5.3 p.c. in 2008. At the same time, the volume of labour expanded by 1.6 p.c., so that costs per hour worked increased by 3.7 p.c. on average. This article includes an assessment, by branch of activity, of how closely the indicative wage norm set for the period 2006-2008 has been followed. This survey was carried out on the basis of a population of firms that had filed a social balance sheet for the three consecutive years.

For the first time ever, thanks to the introduction of a new version of the social balance sheet, it has been possible to have a breakdown of staff numbers by educational level. On average, women tend to have a more intensive level of training than men. Workers' educational requirements vary considerably according to the branch of activity.

Since the year 2008, training activities have been broken down between formal and informal vocational training and initial training, whereas before only formal training and a very small proportion of informal training had been taken into account. Participation rates for these three types of training come to respectively 37, 21 and 1 p.c. of the workforce. Budgets for training accounted for a total of 1.7 p.c. of staff expenses, including 1.2 p.c. for formal training alone, which is still well below the target for the private sector that had been set at 1.9 p.c. for 2006.

Major differences in training policy can be observed in firms classified by size and branch of activity, whether it is a question of ranging from the volume of training activities, the size of budget, or type of training selected. An analysis of individual data shows that the probability for an enterprise to provide formal or informal training depends above all on its size, with the branch of activity ranking second. Whether it is linked to a non-resident firm and the composition of the workforce (notably the relative share of staff with higher education qualifications) also play a significant role. Within firms that do offer training, the dispersion of training costs depends very much on firm-specific factors, which cannot be taken into consideration by a general model.

JEL Codes: J20, J24, J30, M51, M53

Key words: employment, staff costs, training, working hours, employment contract, full-time, part-time, skills, temporary worker

Abstracts of the working papers series

175. Micro data on nominal rigidity, inflation persistence and optimal monetary policy, by E. Kara, September 2009

The popular Calvo models with indexation (Christiano, Eichenbaum and Evans, 2005) and sticky information (Mankiw and Reis, 2002) have guided much of the monetary policy discussion. The strength of these approaches is that they can explain the persistence of inflation. However, both of these theories are inconsistent with the micro data on prices. In the paper, the author evaluates the consequences of implementing policies that are optimal from the perspective of models that overlook the micro-data. To do so, he uses a Generalized Taylor Economy (GTE) (Dixon and Kara, 2007). While there is no material difference between the GTE and its popular alternatives in terms of inflation persistence, a difference arises when it comes to the micro-data: the GTE is consistent with the micro-data. The findings reported in the paper suggest that policy conclusions are significantly affected by whether persistence arises in a manner consistent with the micro-data and that policies that are optimal from the perspective of the models that are inconsistent with the micro-data can lead to large welfare losses in the GTE.

176. On the origins of the BIS macro-prudential approach to financial stability: Alexandre Lamfalussy and financial fragility, by I. Maes, October 2009

Among the international policy institutions, the Bank for International Settlements (BIS) is known for its sensitivity to financial stability issues. Attention to the "macro-prudential" dimension of financial stability is very typical for the BIS. The BIS macro-prudential approach first came to the fore in the 1986 Cross Report. It defined the macro-prudential domain as "the safety and soundness of the broad financial system and payments mechanism". In the paper, it is argued that Alexandre Lamfalussy, who was at the BIS from 1976 to 1993, played a crucial role in shaping the BIS approach to financial stability. Lamfalussy is renowned for taking a broad macroeconomic view and for focusing on the systemically important financial institutions, as the failure of one of these individual institutions would threaten the whole financial system. In Lamfalussy's view, there is thus very much an overlap between the micro- and macro-prudential dimensions of financial stability. The paper traces Lamfalussy's analysis of financial fragility and goes into the reasons for his sensitivity to it. Among the main elements involved were: a "Keynesian" Weltanschauung (that a market economy is not sufficiently self-correcting); the emphasis of Dupriez (his teacher in Louvain) on cycles; Lamfalussy's own experience as a commercial banker; BIS involvement in financial stability issues, especially the Latin American debt crisis of 1982-83; and research in the central banking community on financial innovations in the early 1980s.

177. Incentives and tranche retention in securitisation: A screening model, by I. Fender, J. Mitchell, October 2009

The paper examines the power of different contractual mechanisms to influence an originator's choice of costly effort to screen borrowers when the originator plans to securitise its loans. The analysis focuses on three potential mechanisms: the originator holds a "vertical slice", or share of the portfolio; the originator holds the equity tranche of a structured finance transaction; the originator holds the mezzanine tranche, rather than the equity tranche. These mechanisms will result in differing levels of screening, and the differences arise from varying sensitivities to a systematic risk factor. Equity tranche retention is not always the most effective mechanism, and the equity tranche can be dominated by either a vertical slice or a mezzanine tranche if the probability of a downturn is likely and if the equity tranche is likely to be depleted in a downturn. If the choice of how much and what form to retain is left up to the originator, the retention mechanism may lead to low screening effort, suggesting a potential rationale for government intervention.

178. Optimal monetary policy and firm entry, by V. Lewis, October 2009

The paper describes optimal monetary policy in an economy with monopolistic competition, endogenous firm entry, a cash-in-advance constraint and pre-set wages. Firms must make profits in order to cover entry costs; thus a mark-up on goods prices is necessary. Without this mark-up, profits would be zero and no firm would enter the market, resulting in zero production. Therefore, the mark-up should not be removed. In this economy with market entrants, goods are more expensive than in a competitive economy with marginal cost pricing. This leads to a misallocation of resources, because leisure is not sold at a mark-up. Goods and leisure are two sources of utility that households trade off against each other. Thus, they may buy too much leisure instead of consumption goods. The consequence is that labour supply and production are sub-optimally low. Due to the labour requirement at market entry stage, insufficient labour supply also implies too little entry and too few firms in equilibrium. In the absence of fiscal instruments such as labour income subsidies, the optimal monetary policy under sticky wages achieves higher welfare than under flexible wages. The policy-maker uses the money supply instrument to raise the real wage – the cost of leisure – above its flexible-wage level, in response to expansionary shocks. This induces a rise in labour supply, more production of goods and more new firms.

179. Staying, dropping, or switching: The impacts of bank mergers on small firms, by H. Degryse, N. Masschelein, J. Mitchell, October 2009

Assessing the impacts of bank mergers on small firms requires separating borrowers with single versus multiple banking relationships and distinguishing the three alternatives of "staying," "dropping," and "switching" of relationships. Single-relationship borrowers who "switch" to another bank following a merger will be less harmed than those whose relationship is "dropped" and not replaced. Using Belgian data, the authors find that single-relationship borrowers of target banks are more likely than other borrowers to be dropped. They track post-merger performance and show that many dropped target-bank borrowers are harmed by the merger. Multiple-relationship borrowers are less harmed, as they can better hedge against relationship discontinuations.

180. Inter-industry wage differentials: How much does rent sharing matter?, by Ph. Du Caju, F. Rycx, I. Tojerow, October 2009

The paper investigates inter-industry wage differentials in Belgium, taking advantage of access to a unique matched employer-employee data set covering all the years from 1999 to 2005. Findings show the existence of large wage differentials among workers with the same observed

characteristics and working conditions, employed in different sectors. These differentials are persistent and no particular downward or upward trend is observed. Further results indicate that *ceteris paribus*, workers earn significantly higher wages when employed in more profitable firms. The time dimension of our matched employer-employee data allows us to instrument firms' profitability by its lagged value. The instrumented elasticity between wages and profits is found to be quite stable over time and varies between 0.034 and 0.043. It follows that Lester's range of pay due to rent sharing fluctuates between about 24 and 37 percent of the mean wage. This rent-sharing phenomenon accounts for a large fraction of the industry wage differentials. The authors find indeed that the magnitude, dispersion and significance of industry wage differentials decreases sharply when controlling for profits.

181. Empirical evidence on the aggregate effects of anticipated and unanticipated US tax policy shocks, by K. Mertens, M. O. Ravn, November 2009

The authors provide empirical evidence on the dynamic effects of tax liability changes in the United States. They distinguish between surprise and anticipated tax changes using a timing convention. They document that pre-announced but not yet implemented tax cuts give rise to contractions in output, investment and hours worked, while real wages increase. In contrast, there are no significant anticipation effects on aggregate consumption. Implemented tax cuts, regardless of their timing, have expansionary and persistent effects on output, consumption, investment, hours worked and real wages. The findings are shown to be very robust. It is argued that tax shocks are empirically important impulses to the US business cycle and that anticipation effects have been significant over several business cycle episodes.

182. Downward nominal and real wage rigidity: Survey evidence from European firms, by J. Babecký, Ph. Du Caju, T. Kosma, M. Lawless, J. Messina, T. Rõõm, November 2009

It has been well established that the wages of individual workers react little, especially downwards, to shocks that hit their employer. The paper presents new evidence from a unique survey of firms across Europe on the prevalence of downward wage rigidity in both real and nominal terms. The authors analyse which firm-level and institutional factors are associated with wage rigidity. Their results indicate that it is related to workforce composition at the establishment level in a manner that is consistent with related theoretical models (e.g. efficiency wage theory, insider-outsider theory). It is also found that wage rigidity depends on the labour market institutional environment. Collective bargaining coverage is positively related with downward real wage rigidity, measured on the basis of wage indexation. Downward nominal wage rigidity is positively associated with the extent of permanent contracts and this effect is stronger in countries with stricter employment protection regulations.

183. The margins of labour cost adjustment: Survey evidence from European firms, by J. Babecký, Ph. Du Caju, T. Kosma, M. Lawless, J. Messina, T. Rõõm, November 2009

Firms have multiple options at the time of adjusting their wage bills. However, previous literature has mainly focused on base wages. The authors broaden the analysis beyond downward rigidity in base wages by investigating the use of other margins of labour cost adjustment at the firm level. Using data from a unique survey, they find that firms make frequent use of other, more flexible, components of compensation to adjust the cost of labour. Changes in bonuses and non-pay benefits are some of the potential margins firms use to reduce costs. It is also shown how the margins of adjustment chosen are affected by firm and worker characteristics.

Conventionele tekens

–	het gegeven bestaat niet of heeft geen zin
n.	niet beschikbaar
pct.	procent
p.m.	pro memorie
r	raming van de Bank

Lijst van afkortingen

Landen

BE	België
DE	Duitsland
IE	Ierland
EL	Griekenland
ES	Spanje
FR	Frankrijk
IT	Italië
CY	Cyprus
LU	Luxemburg
MT	Malta
NL	Nederland
AT	Oostenrijk
PT	Portugal
SI	Slovenië
SK	Slowakije
FI	Finland
DK	Denemarken
SE	Zweden
UK	Verenigd Koninkrijk
EU15	Europese unie, ongerekend de landen die na 2003 zijn toegetreden
VS	Verenigde Staten

Andere

ADSEI	Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie
AOW	Algemeen Ouderdomswet
BBP	Bruto binnenlands product
BTW	Belasting over de toegevoegde waarde

CPB	Centraal Planbureau (Nederland)
CREG	Commissie voor de Regulering van de Elektriciteit en het Gas
CVTS	Continuing Vocational Training Survey (enquête naar voortgezette beroepsopleidingen)
EAK	Enquête naar de arbeidskrachten
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EDP	Excessive Deficit Procedure
Eonia	Euro Overnight Index Average
EU	Europese Unie
Euribor	Euro Interbank Offered Rate
Federgon	Federatie van partners voor werk
Gj	Gigajoule
HICP	Geharmoniseerde consumptieprijsindex
Horeca	Hotels, restaurants, cafés
HWWI	Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Institut
IMF	Internationaal Monetair Fonds
INR	Instituut voor de nationale rekeningen
IPA	Interprofessioneel akkoord
Kmo	Kleine of middelgrote onderneming
kWh	Kilowattuur
Libor	London Interbank Offered Rate
NACE-Bel	Activiteitenomenclatuur in de Europese Gemeenschap, Belgische versie
NBB	Nationale Bank van België
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OIS	Overnight Index Swap
OLO	Lineaire obligaties
RSZ	Rijksdienst voor sociale zekerheid
RVA	Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening
VTE	Voltijdse equivalenten
VZW	Vereniging zonder winstoogmerk

Nationale Bank van België
Naamloze vennootschap
RPR Brussel – Ondernemingsnummer: 0203.201.340
Maatschappelijke zetel: de Berlaimontlaan 14 – BE-1000 Brussel
www.nbb.be

Verantwoordelijke uitgever

Jan Smets

Directeur

Nationale Bank van België
de Berlaimontlaan 14 – BE-1000 Brussel

Contactpersoon voor het Tijdschrift

Philippe Quintin

Chef van het departement Communicatie en secretariaat

Tel. +32 2 221 22 41 – Fax +32 2 221 30 91
philippe.quintin@nbb.be

© Illustraties: Philippe Debeerst
Nationale Bank van België

Omslag en opmaak: NBB TS – Prepress & Image

Gepubliceerd in december 2009

